"స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః"

ఆర్యవిద్యారహస్యము.

క. మార్కండేయశర్మచేత
సంపాదింపఁబడినది.

శ్రీవాణీనిలయ ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపించి
క. మార్కండేయశర్మచేతఁ
ప్రకటింపఁబడినది.

వెల. 0-12-0.

1914.

భూమిక.

భరతఖండమునందు చిరకాలమునుండి వ్యాపించియున్న విద్యలనుగూర్చి సంగ్రహముగ నొకగ్రంథమును వ్రాయుట కుపక్రమించితిని. కార్యాంతరమువలన బెజవాడకుఁబోవుట తటస్థించెను. అచట నామిత్రులగు బ్రహ్మశ్రీ కోటంరాజు రామారావుపంతులుగారితో ప్రసంగవశమున నేనువ్రాయుచున్న గ్రంథమునుగూర్చి ముచ్చటించితిని. వారిమాటవిని తమసమీపమున నంతకుముందే వ్రాయఁబడియున్న ఒకగ్రంథమును నాకుఁ జూపించిరి. ఆగ్రంథమునందు గ్రంథకర్తృనామాదిక మేమియు లేదు. "అస్మద్గురుకృతగ్రంథమునుండి సంగ్రహింపఁబడినది." అని వ్రాసియున్నది గాని మతేమియునందు వివరింపఁబడి యుండలేదు. ఆగ్రంథమును గ్రహించి పలుతావులందు విషయములను పెంచి ఈగ్రంథమును సమకూర్చితిని. శ్రీకోటంరాజు రామారావు పంతులుగారికిని వారికాగ్రంథము నొసంగినవారికిని కృతజ్ఞతాభివందనముల నొనర్చుచున్నాఁడను. వారి నామధేయము తెలియనందులకు చింతిల్లుచున్నాఁడను. ముద్రణసమయమునందు శోధ్యపత్రసంస్కరణము నొనర్చినట్టి మామిత్రులగు శతావధానులు బ్రహ్మశ్రీ పండిత పురాణం - సూర్యనారాయణ తీర్థులవారికి వందనము లర్పించుచున్నాఁడను. ఇందు చేర్చవలసినవిషయము లనేకములు గలవు. వానిని రెండవముద్రణమునందు చేర్చెదను.

2-6-14.

గుంటూరు,

ఆనంద జ్యేష్ఠ శుద్ధనవమి

శ్రీ కి.శే. జయంతి.

ఇట్లు,

క. మార్కండేయ శర్మ.

విషయసూచిక.

శ్రీచిదానన్దసరస్వతిః శరణంభవతు.

శ్లో. మఙ్గళాయ మహానస్తు చిదానన్దసరస్వతిః,
యేన నిష్కంటకీభూతో వేదపన్థాశ్చిరంపునః.

ఆర్యవిద్యారహస్యము.

ధర్మము, అర్థము, కామము, మోక్షము అను నాలుగుపురుషార్థముల కాశ్రయభూతములయి చతుర్వేదములు విలసిల్లుచున్నవి. ఆవేదచతుష్టయమునకు :—

అంగములు. ౬
ఉపాంగములు. ౪
ఉపవేదములు. ౪
౧౪

గలవు. ఈపదునాలుగు వేదార్థమును వేదమహిమను తెలిసికొనుటకు సహాయమునుచేయును. అందులో అంగములనఁగా:—౧ శిక్ష. ౨ వ్యాకరణము. ౩ ఛందస్సు. ౪ నిరుక్తము. ౫ జ్యోతిషము. ౬ కల్పము. అను ఆఱయియున్నవి.

ఉపాంగములనఁగా:—౧ మీమాంస. ౨ న్యాయశాస్త్రము. ౩ పురాణము. ౪ స్మృతి. ఈనాలుగు అగును.

వేదము మధ్యకాయతుల్యము. అట్టివేదమను పురుషునికి శిక్షాదిషడంగములు అంతరంగములు మీమాంసాదికములగు ఉపాంగములు బహిరంగములు.

౧. ఆయుర్వేదము. ౨. అర్థవేదము. ౩. ధనుర్వేదము. ౪. గాంధర్వవేదము. ఈనాలుగు నుపవేదములు. ఈయుపవేదములు ఋగ్యజుస్సామాథర్వాహ్వయుఁ డగుమహాప్రభువునకు సమీపమునందుండు ప్రధానులవంటివి.

ఈషడంగములు, ఉపాంగములు, ఉపవేదములు ననునాలుగు వేదముల కుపచరించురీతి వివరముగ వ్రాసిన గ్రంథవిస్తరమగును. అయినను సంగ్రహముగ నిచట వ్రాయుచున్నాము.

౧. శిక్ష.

ఇందు అకారము మొదలు హకారముననున్న ౫౦ అక్షరములయొక్క పలికెడిరీతిని బోధించును. తజ్జోప్యనమున స్వర, కాల, స్థాన, ప్రయత్న, అనుప్రధానము అనుప్రకారములుగ విభజించి విషయములను చక్కఁగా బోధించియున్నారు. ఈశిక్షలు నానావిధములు కలవు. శంభుశిక్ష, పాణినీయశిక్ష, వ్యాసశిక్ష, భారద్వాజశిక్ష, సర్వసమ్మతశిక్ష మున్నగు నామములతోనున్నవి. వీనిలో పాణినీయశిక్షయే బ్రహ్మయజ్ఞాంగముగఁ బరిగణింపఁబడుచున్నది.

౨. వ్యాకరణము.

సంహితయనఁగాఁ బదములయొక్క సంధి. సంధిమూలముగ లోపము, ఆదేశము, ఆగమము, హ్రస్వదీర్ఘము మున్నగువానిచేత కూర్పు టయగును. కూర్చుటయు, కూడియున్న పదములను విడఁగొట్టుటయు ను వ్యాకరించును కావున (వ్యాకరించుటయనఁగా విభజించుట) వ్యాకరణమనిపేరు. ఈవ్యాకరణము ఇంద్ర, చంద్ర, కాశకృత్స్న మొదలగు భేదములుగల తొమ్మండుగురు మహామునులచేత వేర్వేఱుగ రచింపఁబడినవను ల ఐతిహ్యముగలదు. కాని ప్రబలప్రమాణములు గానరావు. ఈవ్యాకరణములలో ప్రకృతమున కొన్నియే గనఁబడుచున్నవి. వీని భాష్యములు వేర్వేఱుగఁ బుట్టియున్నవి. ఇందు పాణినీయసూత్రములు నాలు రెండు పేఱంగులగు గీర్వాణశబ్దములయొక్క సాధుత్వము సర్వము బోధింపఁబడియుండును. దేవేంద్రుఁడు బృహస్పతివద్ద సహస్రదివ్యవర్షములు శబ్దశాస్త్రము నధ్యయనముచేసినను, అంతమును నమొనర్చినను శబ్దసంఘమును సమగ్రముగ నెఱుఁగఁజాలకపోయెననియు, అంతట దేవేంద్రుఁడుతపమొనర్చి సులువుగ గ్రహించుటకుఁగాను శబ్దశాస్త్రము నొనర్చెననియు మహాభాష్యమునందును వేదమునందును గలదు. ప్రకృతమున వ్యాకరణములు చాలవఱకు నామశేషములైయున్నవి. సారస్వత, శాకటాయన, ఐంద్ర, వాక్యకరణములుమాత్రము కొంచము

తోఁ గనంబడుచున్నవి. సర్వసాధారణముగ నంతట వ్యాప్తమయియున్న వ్యాకరణము పాణినీయమొక్కటియే. ఈవ్యాకరణమును పణినమహామునికిని దాక్షీదేవికిని పుత్త్రుఁడగు పాణిన్యాచార్యుఁడు రచించెను. ఇంద్రుఁడే ఈరూపమున నవతరించెనని పలువురితలంపు. పిదప ప్రతిభావిశేషము కలుగుటకు పరమేశ్వరునిగూర్చి తపమొనర్పఁగా పరమేశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై తానుపదేశించు శబ్దబ్రహ్మము నిత్యమయినదని తోఁపఁజేయుటకయి తాను చేతధరించియుండు సప్తకోటిమహామంత్రస్ఫుటీకరణాత్మకమగు డమరుకమును మ్రోయించెను. ఆమ్రోఁతయే "అఇఉణ్" మున్నగు పదునాలుగుసూత్రములుగ వెల్వడెను. ఆసూత్రములకు అక్షరసమామ్నాయ మనిపేరు. ఈసూత్రముల తాత్పర్యమతి గంభీరమగుటచేత నందికేశ్వరుఁడు ఈసూత్రములకు లఘువృత్తి నొనర్చెను. నందికేశ్వరుని యనుగ్రహమువలన పాణిని, వ్యాఘ్రపాదుఁడు మున్నగువారు స్ఫోటమను నామాంతరముగల శబ్దబ్రహ్మమునందు తాత్పర్యము పెట్టుకొని నాదబ్రహ్మమునుండి పుట్టినవర్ణములు వర్ణసమూహములయిన పదములు, పదసమూహములయిన వాక్యములు, వాక్యసమూహములయిన వేదములు లక్ష్యములుగాఁ జేసికొని వీనిని సంస్కరించెడి వ్యాకరణమును ప్రవర్తింపఁజేసిరి.

సనకసనందనాదులు ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యమయిన సచ్చిదానంద రూపమగు పరబ్రహ్మమును లక్ష్యముగాఁ జేసికొని వేదాంతశాస్త్రమును జేసిరి.

ఉపమన్యుమహాముని మొదలయినవారు ప్రణవబీజాంకురమువలన పుట్టిన అకారాదివర్ణ సమూహమే అక్షరసమామ్నాయము కనుక వానినే పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశబీజములుగాను తర్వాత రెండు మూఁడు మొదలయిన వర్ణములుకలసి ఆయాదేవతాబీజములుగాను ఆ బీజములతోఁగూడిన మహామంత్రములుగాను విభజించి మంత్రశాస్త్రమును ప్రవర్తింపఁజేసిరి.

ఇఁక శబ్దబ్రహ్మమునం దభిమానముగల యోగులు గాయకులు మున్నగువారు పై ప్రక్రియనే మన్నించుచున్నారు. ఈ శబ్దబ్రహ్మవాదుల కందఱకును సచ్చిదానందాత్మకమయిన అద్వైతస్వరూపబ్రహ్మము

వాచ్యమనియు, దానికిఁ బ్రపంచస్వరూపమయిన శబ్దబ్రహ్మము వాచకమనియు వాచ్య వాచకములరెంటికిని అభేదమనియున్నది గనుకనే లోకములో నొకమనుష్యుని వానిపేరుఁ బిలిచిన వాఁడా పేరును తానుగా భావించుకొని నిద్రించుచున్నను పలుకుచున్నాఁడనియు పలుకుదురు. ఈమతమును తార్కికులు వేదాంతులు అంగీకరింపరు. అయితే వీరి పక్షములో దేశాంతరభాషతోఁ గూడిన గాయత్రిమంత్రముతో బ్రాహ్మ్యసిద్ధియు, అట్టి మహావాక్యములతో సన్న్యాససిద్ధియు, అట్టిప్రణవముతో మోక్షసిద్ధియు, అట్టిమంత్రములతో యజ్ఞసిద్ధియు నొప్పుకొనవలసివచ్చును. అప్పుడు వీరిలో కొందఱు వారిమతములో నామాత్రము మొగమోటకు శబ్దబ్రహ్మపక్షము నిలుపుదురు.

పాణినిమహామునికథ.

ఈపాణినిమహామునియొక్క చరిత్రము సమగ్రముగా నెచ్చటను లభింపదు. పారాశర్య పురాణమునందు విశేషముగా నాతని చరిత్రము గలదఁట. కథాసరిత్సాగరమునందు ౧ లంబకము ౪ తరంగమునందు ఇతని చరిత్రము సంగ్రహముగ చెప్పఁబడియున్నది.

ఈయనచేసిన వ్యాకరణము అష్టాధ్యాయి యనిపించుకొనును. అనఁగా ౮ అధ్యాయములు గలదియని యర్థము. ప్రత్యేక యధ్యాయమునకు ౪సి పాదములు. ఈపాణినిమహాముని పవిత్రాత్ముఁడయ్యు, ప్రాఙ్ముఖుఁడును, శుచియున్న పరిశుద్ధమును నిర్జనమును అగు ప్రదేశమునఁ గూర్చుండి సూత్రముల రచించెనని పతంజలిమహాభాష్యమునఁ గలదు. పాణిని సూత్రములను రచించుచున్నసమయమునఁ గాత్యాయన గోత్రోత్పన్నుఁడగు విష్ణుశర్మకు బ్రాహ్మణస్త్రీయందు జనించిన వరరుచి మహాముని నీవుచేయు సూత్రములలోఁ గాలవిషయములు తప్పవలసియున్నయవి యని పలుకుచు ఆచేయఁదగిన వాక్యముల నుచ్చరించుచుండెనఁట. పాణినిమహాముని తనసూత్రములను చెప్పినను స్థిరుఁడై విచింతనరూపములును, వృత్తులు, వార్తికములు, అనియుచ్చరించుచున్న వరరుచివాక్యములను విని తన సూత్రరచనను నిష్ఫలముగాఁ జేయునని కొంతదనుక ఊరకున్నను తరువాత సహింపలేక బ్రహ్మరాక్షసుఁడవు గమ్మని వరరుచిని శపించెను.

ఆవరరుచియు బ్రహ్మరక్షస్సయియుండి యొకమఱ్ఱిచెట్టుమీఁద ప్రవేశించి తనరక్తముతో పాణినిసూత్రములకు సమగ్రముగ వార్తికములను ఆచెట్టు ఆకులనిండ వ్రాసెను. తరువాత పాణినిమహాముని తనసూత్రములపై విచారణచేయు వరరుచిమహామునికి తాను శాపమిచ్చినందులకు పశ్చాత్తప్తుఁడై ఆవరరుచి శాపవిమోచనమునకును అతని వార్తికగ్రంథముల ప్రచార మతిశయించి లేకపోవుటకొఱకును బరమేశ్వరునిగూర్చి యేకాగ్రచిత్తమున తపమొనర్చుచు కన్నులుమూసికొనియుండి దోసిలి పట్టియుండఁగా శివునికంకణమగు ఆదిశేషుఁడు పరమేశ్వరునిప్రేరణమున చిన్నపామై దోసిలియందు పడెను.

అంతట పాణినిమహాముని దద్దిరిల్లి తననేలను విడిచి యులికిపాటుతో "కోర్భవాన్" యనిపలికెను, "కోభవాన్." అనుటకుమాఱుగా "కోర్భవాన్" అని దుస్సంధిగా అపప్రయోగముచేసినవిషయమును దోసిలినుండి క్రిందఁబడినవాఁడు అను విషయమువలన పతంజలి యను నామమును వహించిన యాదిశేషుఁడు "సర్పోఽహం" అని సమాధానమిచ్చెను. తిరిగి పాణినిమహాముని "కేశఃక్వగతః" అని పలుకఁగా పతంజలి మఱల "త్వయాపహృతః" అని సమాధానమిచ్చెను. ఇందువలన తాను "కోర్భవాన్" అను అపప్రయోగమును ప్రయోగించినందులకు, లజ్జయును పరమేశ్వరుఁడీరూపమున సాక్షాత్కరించెను గదా యని సంతోషమును, పరమేశ్వరునిగూర్చి చేయవలసిన దండప్రణామాదికార్యములయెడ సంభ్రమము మున్నగునవి ముప్పిరిగొనఁగా నమస్కరించి స్తుతిచేయుచుండెను. ఈసమయమునందుఁ దన్నును పట్టుకొనునేమో యని భయపడు సర్పజాతి శిశుస్వభావము నభియింపుచు జఱజఱమిక్కిలి వడిగా ప్రాఁక యొకపుట్టలోఁ దూఱఁబడి కనఁబడకపోయెను. పదప పాణినిమహాముని మిక్కిలి యార్తితో వెంటఁబడివిలి శరీర మలయుదనుక పరుగిడి యాపుట్టమీఁద ప్రాణాచారముపడి "నీవు కనంబడవలయును లేనియెడల నన్నుఁ జంపవలయును" అని ప్రార్థించుచుండఁగా ఆదిశేషుఁడు సహస్రఫణములుగల నిజరూపముతో ప్రత్యక్షమాయెను. పాణినిమహర్షి ప్రత్యక్షమయిన ఆదిశేషునకు నమస్కరించి తానొనర్చిన సూత్రములకు భాష్యమును చేయుఁడని ఆదిశేషుని యాచిం

చెను. తెరలోపలనుండి ఆదిశేషుడును సహస్రముఖములతో భాష్యమును చెప్పుచుండగా వేయిమందిమునీశ్వరులు వ్రాయుచుండిరి. తెరలో ఒకనాడు మధ్యాహ్నమునందు ఆహ్నికము సమాప్త మయిన పిదప మునీశ్వరులందఱు ఉపనిషన్మంత్రములతో వందన పూర్వకముగ శాంతి చెప్పి తెరకు ప్రదక్షిణ నమస్కారము లొనర్చుచుండిరి. పాణినిమహామునినదికి స్నానార్థమయి వెళ్లెను. పరమేశ్వరునకు అట్టివిస్తారముగల భాష్యము భూలోకమున వ్యాపింపజేయుటకు ఇష్టము లేకపోయినందువలన ఈశ్వరప్రేరణచేత నొకముని మెల్లగా తెరనెత్తెను. అందువలన శేషునకు ఆగ్రహమువచ్చి తీక్ష్ణముగా జూచుటచేత వ్యాసపీఠములతో గూడ మునులందఱు భస్మమైపోయిరి. తిరువాత పతంజలిముని పాణిని నది నుండి వచ్చులోపలనే యంతర్హితుడాయెను. పాణినియు మునుపటికంటె విశేషముగా నార్తనంది విలపించుచుండగా [illegible] గతసతలను గనుబఱిచెను. పాణినియు వెంటనే పుట్టకొనిపోయి దాని మీద ప్రాయోపవిష్టుడై పరుండగా పతంజలి యనుగ్రహము కలిగి "నేను వేయిమొగములతో చెప్పిన గొప్పభాష్యము మానవులకు కష్టము లేకపోయినది కనుక నిప్పుడు ఒకమొగముతో సంగ్రహముగా నాలమండపము, వార్తికకారమతఖండనమును చేయుచున్నాను" అని చెప్పి యిరువదినాలుగువేల గ్రంథముగల "మహాభాష్యమును" చెప్పెను. అట్టి మహాభాష్యకారులవారిదయచేత వరరుచిబ్రహ్మరాక్షసత్వము వదలెను. [illegible] ర్మగు క్షత్రియస్త్రీయందు పుట్టిన విక్రమార్కుని పట్టాభిషిక్తుని చేయుమని ప్రార్థించిన రాజ్యాధికారము తనకిష్టము లేనందున భారముగా నెంచుకొని యంగీకరింపకపోయెను. శూద్రస్త్రీయందు బుట్టిన భర్తృహరి వయస్సున విక్రమార్కునికంటెను పెద్దవాడయినను తన్నాశ్రయించుట చేత అతనికిప్రభుత్వము వచ్చునట్టిచేసి మునుపటి దుర్భాగ్యములను పోగొట్టి వారితో నెల్లప్పుడును మన్ననతో సామ్రాజ్యమేలుచు రాజ్యభారమంతయు మునుప్రధానులయందుంచగా చెవియొగ్గివినకయుండెను. మంత్రులును దుష్టులయిన రాజకాంతలదుష్ప్రవర్తనమును రాజునకు బోధింపుచు నున్నను ప్రపంచదలచిరి. కొంతకాలమునకు రాజు తనమనస్సునందు యదార్థముగ వారిదుష్ప్రవర్తనము నెఱింగి వారలను స్వేచ్ఛగా సంచరింపుటను

సెలవిచ్చి తానుసన్న్యసించెను. ఆస్త్రీలవలన మున్నూఱు విధములుగల కులములుగలిగెను. విక్రమార్కుఁడు రాజ్యమేలుచుండెను. భర్తృహరి వైరాగ్యసంపన్నుఁడై దేశాటనమొనర్చుచుకొన్నిదినములకు కాశియందు ప్రవేశించి గంగాఘట్టమును చేరెను. ఈమధ్యకాలమునందు గొప్పక్షామముచేత ప్రజలు నశించి గొప్పగొప్ప పట్టణములు గ్రామములు జనశూన్యములయ్యెను. జనశూన్యముచేత "ఈమహాభాష్యము" పఠనపాఠనములందు లేక అంతరించెను. సిద్ధుఁడొకఁడు లంకయందు రాతిబండయందు చెక్కియున్న మహాభాష్యమును వ్రాసి యాపుస్తకమును కాశీక్షేత్రమందుండు విద్వాంసులకిచ్చి యదృశ్యుఁడయ్యెను. ఆవిద్వాంసులుతమకుఁగల యితరశాస్త్రపాండిత్యసహాయమున నీభాష్యమును సమన్వయించుకొనుచు మధ్యమధ్య తాత్పర్యముగ్రాక చిక్కులు పడుచుండిరి. వారియవస్థను అచట ఒకమూల ఒదిగియున్న భర్తృహరి చూచి జాలిపొందినవాఁడై యావిద్వాంసులకు సాష్టాంగదండప్రణామములొనర్చి మహాత్ములారా! ఈగ్రంథతాత్పర్యము సంప్రదాయవేద్యము. బాల్యమునందు మాయన్నగారగు వరరుచిమహామునివలన నీగ్రంథతాత్పర్యమును విన్నాఁడను. కనుక దయచేసి నాకనుజ్ఞనిండు. నేనుచెప్పెదను. అనివిన్నవించఁగా ఆవిద్వాంసులందఱు నైమిశారణ్యమందు శౌనకాదిమహామునులు సూతునివలె మన్నించి ప్రార్థించఁగా ఆభాష్యతాత్పర్యమును బోధించెను. ఆభర్తృహరి బోధించినవిషయమే సపాదలక్షకారికారూపమగు వాక్యపదీయ మనుపేర నొప్పుచున్నది.

అకాశీవిద్వాంసులు వాక్యపదీయ వ్యాఖ్యాసహాయమున వ్యాకరణశాస్త్రమును పఠనపాఠనములలోనికిఁ దెచ్చిరి. కొంతకాలమునకు పైటీకకు "హేలారాజీయము" అనుపేరుతో నొకవ్యాఖ్యానము పుట్టెను. కొంతకాలమునకు గ్రంథవిస్తరముచేత పఠనపాఠము లశక్యములగుటచేత కాశ్మీరదేశమునందుండు సరస్వతీపీఠసంబంధియగు కయ్యటోపాధ్యాయుఁడు పైరెండుగ్రంథములతాత్పర్యము నిమిడ్చి మహాభాష్యమునకు సంగ్రహవ్యాకరణముగ "భాష్యప్రదీపము" అనుపేరుతో ౩౦ వేల గ్రంథసంఖ్యగల గ్రంథమును చేసెను. తరువాత కాశియందు చిరకాలము విద్యాభ్యాసముచేసిన గరికపాటి అన్నంభట్టను విద్వాంసుఁడు

పాణినిసూత్రములకు "మితాక్షరి" యను పేరుతో ౮౦ వేల గ్రంథసంఖ్య గల వృత్తినొనర్చెను. ఆకాలముననే కాశియందున్న భట్టోజిదీక్షితుండను మహారాష్ట్రబ్రాహ్మణుండు భాష్యప్రదీపమును, ఉద్యోతమును, మితాక్షరవృత్తిని చక్కఁగ పరిశీలించి ౭౦ వేల గ్రంథసంఖ్యగల "శబ్దకౌస్తుభము" అను గ్రంథమును పాణినిసూత్రములకు వ్యాఖ్యారూపముగ నొనర్చెను. దానియర్థమాత్రము సంగ్రహముగ వచ్చునట్లు "సిద్ధాంతకౌముది" యను ప్రక్రియాగ్రంథమునొనర్చి "ప్రౌఢమనోరమ" యను పేరుతో తద్వ్యాఖ్యానమునుగూడ నొనర్చెను. ఇతఁడేగాక వ్యాకరణమునందు "వైయాకరణసర్వస్వము, బృహద్వైయాకరణభూషణసారము" మున్నగు వ్యాకరణగ్రంథములను "తంత్రసిద్ధాంతకౌస్తుభము, తంత్రాధికరణనిర్ణయము, తిథినిర్ణయోద్ధారము" మున్నగు ధర్మశాస్త్రగ్రంథముల నొనర్చెను. ఈయనకుమారుఁడగు వీరేశ్వరదీక్షితులు మనోరమకు "శబ్దరత్న"మను వ్యాఖ్యానమునొనర్చెను. ఈతని శిష్యుఁడగు నాగోజిభట్టు కయ్యటమను ప్రసిద్ధిగల భాష్యప్రదీపమునకు "ఉద్యోత"మను సంక్షేపవ్యాఖ్యను, కౌముదికి "బృహచ్ఛబ్దేందుశేఖరము, లఘుశబ్దేందుశేఖరము" అను గ్రంథములను వ్యాఖ్యానరూపగ్రంథములను, న్యాయ, మీమాంసా మతములను వ్యాకరణవిషయమునందు ప్రమాణముగ "మంజూష"యను వాదగ్రంథమును "పరిభాషేందుశేఖర" మను ప్రకరణగ్రంథము నొనర్చెను. ఈతఁడు వ్యాకరణమునకేగాక యలంకారశాస్త్రములాదను గ్రంథములను వ్రాసియున్నాఁడు. ఇప్పుడు వ్యాకరణము చదువుటయనఁగ సిద్ధాంతకౌముదిని ప్రథమమున చదువుటగాయున్నది. చిరకాలమునుండి వ్యాకరణమునందు సుప్రసిద్ధతంత్రములగల విద్వాంసులొనర్చిన వ్యాఖ్యానగ్రంథములు ప్రయోగనిర్ణయములు సంప్రదాయములు బోధించుగ్రంథములును అనేకములుగలవు. జయాదిత్యమిత్రుఁడను నామాంతరముగల వామనుఁడు భాష్యమునకు సూత్రకారులకు స్వల్పముగ విరోధముకలుగునట్లుగ "కాశికావృత్తి" యను పేరుతో సంక్షేపవ్యాఖ్యానమును పాణిని సూత్రములకు చేసెను. జయాదిత్యుఁడును వామనుఁడును భిన్నులని పూర్వోక్తిక మీమాంసకుల శేషిశాస్త్రమును వాదించునెడల విశిష్టాద్వైతులు దృష్టాంతముగ వాదించెదరు. అద్వై

తులు జయాదిత్యుఁడే కొంతకాలముదనుక కాశికావృత్తినొనర్చి వృత్తి సమగ్రముకాకపూర్వమే సన్న్యసించి వామనుఁడై శేషగ్రంథమును పూర్తిచేసెనని చెప్పుదురు. ఈకాశికావృత్తికి న్యాసమనునొక వ్యాఖ్య పుట్టెను. కాంచీపురీనివాసుఁడగు హరదత్తుఁడు "పదమంజరి" యనుపేరుతో మఱొకవ్యాఖ్యానమును కాశికావృత్తికి నొనర్చెను. ఈగ్రంథములు దక్షిణదేశమునందు విశేషముగ ప్రచారమునందున్నవి. కాశికావృత్తియు, తద్వ్యాఖ్యానగ్రంథములును "మహాభాష్యము" తదనుసారములగు నితరగ్రంథములు వీనియెదుట కొఱగాకపోయినను కొన్ని యెడల వారు చెప్పినవిశేష వాక్యములు "తురీయేష్టి" యని కొందఱు కవీశ్వరు లంగీకరించి తదనుసారముగ ప్రయోగించుచున్నారు.

వ్యాకరణగ్రంథములలో సర్వత్ర ప్రచారము నందియున్న సిద్ధాంతకౌముదికి జ్ఞానేంద్రసరస్వతి యను సంయమివర్యుఁడు తత్త్వబోధిని యను పేరనొకవ్యాఖ్యానము నొనర్చియున్నాఁడు. భట్టోజిదీక్షితులకు బద్ధద్వేషులగు చక్రపాణి జగన్నాథుఁడు మున్నగువారు సిద్ధాంతరత్నాకరము, మనోరమాకుచమర్దనము, మున్నగు ఖండనగ్రంథములను చేసినను కౌముదికి ప్రతిష్ఠ హెచ్చుచున్నదియేగాని తగ్గుటలేదు. తరువాతఁగూడ సిద్ధాంతకౌముదికి వ్యాఖ్యానగ్రంథము లనేకములు పుట్టెను. అందు బాలమనోరమ, భావప్రకాశము, సరల యనునవి సుప్రసిద్ధములు. ప్రకృతమున శతాధికప్రబంధకర్తలును అనేకశాస్త్రగ్రంథనిర్మాతలును బహువిధభాష్యవ్యాఖ్యాతలును అగు బెల్లంకొండ రామారాయకవీంద్రులవారును "శరద్రాత్రి" యనుపేర నొకవ్యాఖ్యానమును సిద్ధాంతకౌముదికి చేసియున్నవారు. పాణిన్యాచార్యుఁడు చేసిన మూలగ్రంథములు నాలుగు:—అవి యెవ్వియనిన సూత్రపాఠము, గణపాఠము, ధాతుపాఠము, లింగానుశాసనము, ఈనాలుగు కౌముదియందు ప్రధానముగ పరిగ్రహింపఁబడినవి. పాణిన్యాచార్యుఁడు శిక్ష యను నొకగ్రంథమునుగూడ చేసియున్నాఁడు. పాణిన్యాచార్యునకు పూర్వమందే శాకటాయనమహాముని యొనర్చిన ఋక్తంత్రవ్యాకరణములో పంచపాదియు భాష్యకారాంగీకృతవార్తికములును భీష్ముఁడొనర్చిన ఫిట్సూత్రములు (ఇయ్యవి నాలుగుపాదములుగల యొక అధ్యా

యము గలవి) ఒకానొక భాష్యసంగ్రహవ్యాఖ్యానము ఇటీవల బాలా
భట్టి, భవదేవమిశ్రుఁడు మున్నగు భట్టాచార్యులును, పుణ్యరాజము, భో
జుఁడు, మాధవాచార్యుఁడు, వాచస్పతిమిశ్రుఁడు మున్నగు వారొనర్చిన
వ్యాకరణగ్రంథము లనేకములుగలవు. ఇవిగాక వ్యాసుఁడొనర్చిన "శబ్ద
బ్రహ్మనందిని" మున్నగుగ్రంథము లనేకములుగలవు. గ్రంథవిస్తరభీతి
చేత వ్రాయమానితిమి. ఇప్పుడు వ్రాసినది సంప్రదాయానుసారముగ
చెప్పుకొనఁబడుచున్న గాథల ననుసరించి వ్రాసితిమి. ఈ వ్యాకరణమును
గుఱించి చరిత్రానుసారముగ విషయముల నెఱుంగఁగోరువారు "ముని
త్రయము" అను పేరితో మేము వ్రాయుచున్న గ్రంథమును చూచు
దురుగాక.

3. ఛందస్సు.

ఛందస్సనఁగా నాలుగువేదముల ఛందస్సులను గ్రంథములకు
పాదవిభజనమును, ఆపాదముల ఛందముగురులఘువ్యవస్థాసంఖ్యను బోధిం
చునట్టిశాస్త్రము. ఈశాస్త్రము సకలవిద్యలకు ఈశ్వరుఁడైన మహేశ్వరుని
వలన ప్రథమమున నందికేశ్వరున కుపదేశింపఁబడెను. నందికేశ్వరుఁడు
సనత్కుమార, అగస్త్య, బృహస్పతి, ఇంద్ర వాసుకి, పింగళు లను
వారికి బోధించెను. వాసుకిపింగళులు సర్పరాజులు; పింగళాచార్యుఁ డొన
ర్చినఛందశ్శాస్త్ర మిప్పుడు బ్రహ్మయజ్ఞాంగముగ పఠింపఁబడుచున్నది.
దీనియందు వైదికాధికారము, లౌకికాధికారమని రెండుభాగములు
గలవు. ఈ గ్రంథమునకు పైలమహాముని భాష్యము నొనర్చెను.
ఈ పైలమహాముని ఋగ్వేదశాఖలకు ప్రవర్తకుఁడు వేదవ్యాసులకు
ముఖ్యశిష్యుఁడునై యున్నాఁడు. ఇవిగాక ప్రాచీనములగు శాస్త్రచ్ఛం
దస్సు మున్నగునవి మఱికొన్ని గలవు. భట్టహలాయుధుఁడు అను
వారలురచించిన మృతసంజీవని యనునొకవ్యాఖ్యకూడగలదు. దీని
వలననందులోనివైదికాధికారము ఋగ్వేదప్రాతిశాఖ్యమునందలి శాస్త్ర
రూపముగ వివరింపఁబడి యున్నది. కావున అవైదికాధికారమును వి
డిచి కేదారకవి ౧౩౬ గ్రంథసంఖ్యతోఁ గూడిన 3 అధ్యాయములుగల
"వృత్తరత్నాకరము" అనుగ్రంథము నొనర్చెను. ఆగ్రంథమే వేదవ్యతిరిక్త
ములయి పురుషప్రణీతములగు గ్రంథములకు ఛందస్సును బోధించునట్టి

శాస్త్రమయి విలసిల్లుచున్నది. దీనికి కనకసభాపతి మున్నగువా రొనర్చిన లలితము, ధీశోధని, సేతువు అనువ్యాఖ్యానములు సుప్రసిద్ధములు. ఈమూఁటిలో శ్రీనాథుఁ డొనర్చిన "ధీశోధని" యనువ్యాఖ్య మిక్కిలి బాగుగనున్నది. ఇదియునుగాక ఛందశ్శేఖరము, ఛందఃకౌస్తుభము, వాణీభూషణము మున్నగువిశేషగ్రంథములు గలవు.

వృత్తరత్నాకరమునకుఁగల ఆఅధ్యాయములలోనివిషయములు—
౧. సంజ్ఞాధ్యాయము. ౨. మాత్రావృత్తాధ్యాయము. ౩. సమవర్ణవృత్తాధ్యాయము. ౪. అర్ధసమవర్ణవృత్తాధ్యాయము. ౫. విషమవర్ణవృత్తాధ్యాయము. ౬. షట్ప్రత్యయాధ్యాయము.

వీనిలో ౨ అధ్యాయములందుఁ జెప్పిన వక్త్రవృత్తములు తప్ప తక్కిన ౪ అధ్యాయములలో చెప్పియున్న వృత్తరత్నములన్నియు సంస్కృతమునందుఁ దెనుఁగు మున్నగుభాషలందును కవీశ్వరులచేత వాడుక చేయఁబడుచున్నవి. అదియుఁగాక సీసము, గీతము, ఉత్సాహ, తరువోజ, అక్కర, ద్విపద, లయగ్రాహి, లయహారి, లయవిభాతి, త్రిభంగి మున్నగు కొన్నిపద్యములు తెలుఁగుభాషలో ననాదికవిసంప్రదాయము ననుసరించి వాడుకయందున్నవి. వేములవాడ భీమకవిరచించిన "కవిజనాశ్రయ"మను ఆంధ్రఛ్ఛందోలక్షణశాస్త్రము ప్రసిద్ధిగ నున్నది. ఇట్టిపూర్వపద్యములు మహారాష్ట్ర, కర్ణాట, ద్రావిడాది దేశభాషలందు పుట్టియుండవచ్చును. ఇదిగాక శార్ఙ్గదేవాదిప్రణీత సంగీతరత్నాకరాది భరతశాస్త్రగ్రంథములందు సప్తతాళనిబద్ధము లయినసంగీతపదకవిత్వలక్షణములు చెప్పఁబడి యున్నవి. అయినను కేదారకవివ్యతిరిక్తులగు కవులు నిర్మించిన బహువిధములగు పద్యములు ఆకేదారకవి చెప్పిన షట్ప్రత్యయాధ్యాయములోనున్న ప్రస్తారమువలన ౨౬ ఛందములందు పుట్టిన పదుమూఁడుకోట్లనలుబది రెండులక్షలపదియేడువేల యేడునూటయిరువదియాఱు (౧౩౪౨౧౭౭౨౬) సమవృత్తపాదములలోఁ జేరనియొకవృత్తమైనను రాఁగూడదు. కాని లయగ్రాహి మున్నగునవిమాత్రము పాదమునకు ముప్పదిరెండుకంటెనధికముగ నక్షరములు కలిగియున్నందున లన దండకములోఁ జేరవలసివచ్చును. లౌకికచ్ఛందోమార్గమునందింత విస్తారము నవగాహించినవారలకు ఫలము రసికజనసభారంజకము.

వైదికచ్ఛందోమార్గమునందు ౬ అక్షరముల పాదము మొదలుకొని ౧౩ అక్షరములదనుక పాదనిర్ణయముగల, గాయత్రి, ఉష్ణిక్, అనుష్టుప్, బృహతి, పంక్తి, త్రిష్టుప్, జగతియను సప్తచ్ఛందస్సులతోఁగూడిన వేదమంత్రములఛందస్సులయొక్క ప్రస్తారములనుచక్కఁగ దెలిసికొని ఆమంత్రములతో నుపధానసంస్కారమును బొందింపఁబడిన యిష్టకలుగల గరుడచితి మొదలుకొని పురుషచితి పర్యంతమగు పదునెనిమిదిచయనములఁ దెలిసికొని జీవద్దశలో పదియేడుచయనములనుచేసిన మహామహాగ్నులకనుష్ఠానము లేకపోయినప్పటికని గరుత్మంతుని రెక్కలరూపముగ భావింపఁబడు సప్తచ్ఛందస్సులయొక్క ప్రస్తారముచే బ్రహ్మాండముఁ బడయఁబడు వేదపురుషునిపూర్వకాయ మనఁబడు ఉపనిషత్తులనును తెలిసినవారు కటిప్రాయమైన ప్రణవవిమానముగల ఛందోరథమునందుండి సూర్యుఁడు తనకిరణములచేత సకలబ్రహ్మాండమునువలె వ్యాపించియున్న పరబ్రహ్మమును తెలిసికొని అనుసంధించెడి మహాత్ములను కలుగుచున్నాసంగ్రహఫల ము మనోవాక్కులకు అగోచరము. ఈవిద్యయా ప్రసిద్ధిగాంచినదిగల దు. కనుకనే ఛందస్సూత్రకారుఁడగు పింగళాచార్యుఁడు భూమియందు సర్పరూపమున పారిపోవుచుండఁగా ఇతనిసనతెఱఁగునమారుఁడైన గరుత్మంతుఁడు జ్ఞాతిద్వేషమునుపూని చంపవచ్చెను. అంతట పింగళుఁడిట్టి వినయమునిట్లనెను:— "ఓమహాత్మా! నీవుఛందోమయుఁడవు. శ్రీమన్నారాయణునివాహనమవు. నీకి నాపాపిష్ఠమగుశరీరమును భక్షించుట నాకు చాలపుణ్యమే. అయినను నేనుచేయుమనవి నాసత్యముగఁ జిత్తగింపవలయును. పరమశివునివద్దనుండి గురుసంప్రదాయముగ నాకులభించియున్న ఛందోవిద్యను మీరు నావలన విని భూమియందు స్థాపింపుఁడు." అనఁగా గరుత్మంతుఁడును వల్లెయని పింగళాచార్యుఁ డుపదేశించుచున్న ఛందశ్శాస్త్రమును ఆలకించుచు పాదముకొకటికి ఒక్కొకఅక్షరము హెచ్చిన ౨౬ అక్షరములుగల ఛందస్సులకును గలప్రస్తారమును ప్రాస్తమువరకు చేసినవిషమవృత్తము ౭ ౧౩౮ ౨౧౭౭ ౨౬ సమవృత్తపాదములను ప్రస్తరించుచుండెను. ఇదియంతయు గరుత్మంతుఁ డాశ్చర్యముగఁ జూచుచుండెను. పింగళుఁడు పశ్చిమాబ్ధియందుపడి పాతాళలోకమునకుఁ బోయెను. గరుత్మం

తుఁ డీవిషయమునుగాంచి కుపితుఁడై తనతెక్కలచేత సముద్రోదకము నెగురఁగొట్టుటకు ప్రయత్నింపఁగా శ్రీమహావిష్ణువుచూచి గురుద్రోహముచేయుట నీకుతగదని వారింపఁగా సిగ్గుపడియూరకుండెను. ప్రాణభయము సంభవించినపు డీఛందోవిద్యచేత పింగళుఁడు తనప్రాణమును కాపాడుకొనెను.

ఈఛందశ్శాస్త్రమును బోధించుగ్రంథము లాంధ్రభాషయందు భీమనఛందము, కావ్యాలంకారచూడామణి, కవిలోకసంజీవని, కవిగజాంకుశము, అప్పకవీయము, సులక్షణసారము మున్నగునవి యనేకములు పుట్టియున్నవి. ఇందులో అప్పకవీయము తదితరగ్రంథములందుండు సారమంతయుఁ గలదియని చెప్పవచ్చును. ఇందు వృత్తప్రస్తారము మున్నగు షట్ప్రత్యయములవలన నిరువదియారు ఛందములందుచేరని లయవిభాతి, ఉత్సాహ, మున్నగువానికి లక్షణములు వివరింపఁబడియుండును.

ఈశాస్త్రమునకు సంబంధించిన ఆర్యాప్రస్తారలక్షణము, నష్టలబ్ధప్రత్యయము మున్నగు చమత్కారవిషయములు చక్రములు మున్నగునవివ్రాసి వివరించినఁగాని చక్కఁగ తెలిసికొనఁజాలరు. కావున వానిని గ్రంథాంతమున చక్రములతోడను వివరణముతోడను ముద్రింపఁగలము.

౪. ని రు క్త ము.

నిరుక్తమనఁగా నిర్వచనము. అనఁగా నిష్కర్షించి చెప్పుట(అనఁగా వ్యాకరణమునకు సాధ్యముగాని వ్యుత్పత్తులు గలశబ్దములకు సంప్రదాయము ననుసరించి వివరించి చెప్పు గ్రంథము) దీనిని యాస్కమహాముని యొనర్చెను. ఇయ్యది కాశ్యపమహర్షి యొనర్చిన వేదనిఘంటువునకు భాష్యరూపము. నిఘంటుభాష్యమునకే నిరుక్తమని నామధేయము కలిగియున్నది. ఈనిరుక్తము ౧౨ అధ్యాయములు గలది. పరిశిష్టరూపముగ నిపుడు రెండధ్యాయములుకూడ అధికముగఁ గనంబడుచున్నవి. నిఘంటుభాష్యరూపమగు నిరుక్తమునకుఁగూడ మరల ననేకవ్యాఖ్యానములు పుట్టియున్నవి. వానిలో దుర్గాచార్యకృత "ఋజువ్యాఖ్య"యు, "దేవరాజయజ్వవ్యాఖ్య"యు సుప్రసిద్ధముగ నున్నవి. నిరుక్తగ్రం

ధము మనకు యాస్కకృతమయినది మాత్రమే లభించినను యాస్కుని కంటె పూర్వులగు శాకపాణి...............మున్నగు ఆచార్యులు నిరుక్తమునందే ప్రాచీనాచార్యులుగా పరిగణింపఁ బడియున్నారు. బ్రాహ్మణములందు శబ్దనిర్వచనము మున్నగువానిని గుఱించి గలదు. వాని ననుసరించియే శాకపాణ్యాద్యాచార్యులు విస్తరింపఁజేసిరి. బ్రహ్మయజ్ఞమునందు మనము "సమామ్నాయ సమామ్నాతః" అని పఠించునది యాస్కకృత నిరుక్తములోని వాక్యమే. వేదార్థమునకు నిరుక్తము చాలసహాయము నొసఁగును.

౫. జ్యోతిషము.

జ్యోతిష మనఁగా జ్యోతిస్సులయొక్క శాస్త్రము. "జ్యోతిః" అనఁగా (ఆకాశమునందు) ప్రకాశించునవి. అనఁగా నక్షత్రములు. వానిని తెలిసికొనుటవలన మనకుఁ గలిగెడిఫల మేమనఁగా గ్రహగతులు కాని బ్రహ్మకల్పభేదములవలనఁ గల కాలభేదమును గొలుచుటయును ఇట్టి ప్రపంచమునఁగల జీవులకు వెలుఁగు కలుగుటకును గ్రహనక్షత్రాదిమండలములు ఈశ్వరునిచేత నిర్మింపఁబడినవి. వీనిచే, అహో రాత్ర పక్ష, మాస, ఋతు, అయన సంవత్సరాదు లేర్పడును. ఈశాస్త్రమువలన వేదమునందు విధించిన సంధ్యావందనాదుల విహితకాలముగ విధించిన కాలమును మన మెఱుంగవచ్చును. ఇందువలన నీ విద్యను వేదాంగముగ గ్రహించిరి. దీనికి లగధమహాముని సూత్రకారుఁడు. లగధసూత్రములకు భాష్యముగలదు. బ్రహ్మయజ్ఞమునఁ దీనిగూర్చి నేఁడును పఠించుచున్నాము. ఈశాస్త్రమునుగూర్చియే సౌర, సూర్య, ఆర్యభట, బ్రహ్మ, రోమక, వ్యాస, పైల, వాసిష్ఠము లను సిద్ధాంతములును, వానివ్యాఖ్యానములను అనుసరించి భాస్కరాచార్యాదులు లోనర్చిన గ్రంథములును అనేకములు గలవు. ఈశాస్త్రమునందు ప్రధానముగ ౪ విషయములుండును:—అవి సిద్ధాంతము, జాతకము, ముహూర్తము, ప్రశ్నము అనియుండును. జాతకవిషయమున జైమినిమహాముని రెండు అధ్యాయములుగల సూత్రములు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇంతియగాక:—పారాశర్యము, తాజకగ్రంథము, కేరళము, సిద్ధాంతరహస్యము, జాతకాభరణము, జాతకసారావళి, తా

లామృతము, జ్యోతిషరత్నావళి, గ్రహలాఘవము, నృసింహము, కాశ్యప సంహిత, వృద్ధవాసిష్ఠము, బృహజ్జాతకము, దైవజ్ఞవిలాసము, కాలప్రకాశిక, ముహూర్తదర్పణము, ముహూర్తమార్తాండము, మాధవీయము, నక్షత్రకళాపిలాసము, దైవజ్ఞాభరణము, మల్లినాథీయము, గణకానందము, శిష్యధీతంత్రము, ప్రకాశిక, జ్యోతిషాభరణము, జ్యోతిషసంహిత, జ్యోతిషార్ణము, ప్రభాకరీయము, సిద్ధాంతశేఖరము, మొదలగుగ్రంథము లనేకములుగలవు. వీనిలో ప్రాచీనులొనర్చిన గ్రంథములందుతప్ప తక్కిన నవీనులగ్రంథములందు అపశబ్దములు తఱచుగనుండును. కొన్నితావులందు అపశబ్దబాహుళ్యముచేత తాత్పర్యబోధకూడ కాకుండుటయుఁ గలదు. ఈజ్యోతిషశాస్త్రము నాలుగులక్షలపరిమితిగల గ్రంథముగలదని వాడుక గలదు.

ౘ. క ల్ప ము.

కల్పించునది కావున కల్పమని చెప్పఁబడును. వేదమునందు విధింపఁబడిన దర్శపూర్ణమాసాది యాగములందలి క్రియలయొక్క అనుక్రమమును బోధించునదియని భావము. ఈకల్పసూత్రములు వేదచతుష్టయమునకు సంబంధించిన భిన్నభిన్నశాఖలను ఒక్కొక్కటిచొప్పున పుట్టియున్నయవి. యజుర్వేదమునకుఁగల నూటయొక్కశాఖలలో కాలనాశముచేత నశించినవిపోఁగా ఇపుడు ఆపస్తంబ, బోధాయన, సత్యాషాఢ, ఔఖెయవైఖానస, భారద్వాజ సూత్రములును, కాత్యాయన, మానవీయసూత్రములును నిల్చియున్నయవి. మాధవాచార్యులవారు కృష్ణయజుర్వేదమును వివరించునపుడు ఆపస్తంబ, బోధాయనసూత్రములను, శుక్లయజుర్వేదమునకు వ్యాఖ్యానమొనర్చునపుడు కాత్యాయనసూత్రమును గ్రహించి వివరించియున్నారు. ఆపస్తంబ శ్రౌతసూత్రము ౩౭ పన్నములనియు, బోధాయన శ్రౌతసూత్రము ౧౦౧ పన్నములు గలదనియు వాడుకగలదు. శ్రుతియనఁగా వేదము. శ్రుతియందువివరింపఁబడిన కర్మలు శ్రౌతములు. అవిప్రధానకర్మలు, అంగకర్మలు అనిద్వివిధములు. వానివిధమును కల్పసూత్రాధ్యయనమొనర్చి చేయించువారలు ఋత్విక్కులు శ్రౌతులు అనిపిలువఁబడుదురు. యజుర్వేదకల్పసూత్రజ్ఞులు అధ్వర్యులని పిలువఁబడుదురు. ఋగ్వేదకల్పసూత్రజ్ఞులు

హోత లనివచింపఁబడుదురు. సామవేదసూత్రజ్ఞులు ఉద్గాతలని చెప్పఁబడుదురు. అథర్వవేదకల్పసూత్రవేదులు ఆగమికులు అని వచింపఁబడుదురు. ఈసూత్రములలో కొన్నిసూత్రములను గృహ్యసూత్రములు, ధర్మసూత్రములు అనియు ప్రత్యేకశాఖలుగలవు. గృహ్యసూత్రములందు వివాహోపనయనాదిషోడశకర్మలయొక్క విధానము నుండును. ఇందు విధింపఁబడినకర్మలకు స్మార్తకర్మలని ప్రసిద్ధిగలదు. ఆపస్తంబకల్పసూత్రమునకు ధూర్తస్వామికృతభాష్యము గలదు. ప్రతికల్పసూత్రమునకు వేఱ్వేఱుభాష్యములు వ్యాఖ్యానములుగలవు. ఆపస్తంబమహాముని ఔర్ధ్వదైహికసంస్కారమును గుఱించినసూత్రములను చెప్పక తనశిష్యుఁడగు భరద్వాజమునిచేత తత్సంస్కారసూత్రము సూత్రముచేయించి తక్కిన ౧౫ కర్మలను అగ్నిహోత్రాదిసర్వయజ్ఞక్రతువులను సూత్రములఁ జెప్పెనని వాడుకయున్నది. ద్రావిడదేశమునందు గ్రంథాక్షరములలో ముద్రింపఁబడిన ఆపస్తంబసూత్రమునందు తత్ప్రశ్నము ఆపస్తంబీయమే అనివ్రాయఁబడియున్నది. ఔర్ధ్వదైహిక సంస్కారములలో అనాహితాగ్నికి చేయుసంస్కారము, ఆహితాగ్నికి చేయుసంస్కారము వేఱ్వేఱుగఁ గలదు.

యజుర్వేదమునందు యజ్ఞమునకు వలయు ప్రయోగసూత్రములుండును. అనఁగా హోమము మున్నగునవిచేయుసూత్రములుండును. అట్టి హోమములందు హోమముచేయు నుద్దేశించి దేవతాసాన్నిధ్య మొనర్చుట కుపయోగించునవి మంత్రములు ఋగ్వేదమునందుండును. దేవతను పొగడునట్టి ఋక్కులయొక్క సమూహము సూక్తము—సామము అని చెప్పఁబడును. ఈఋక్కులలో నొకటిరెండు సంపూర్ణవాక్యములగు సప్తస్వరములతో పాడుట ఉద్గానమని చెప్పఁబడును. అదియే సామమనియు ప్రసిద్ధి. ఋగ్వేదమునకు ఆశ్వలాయనకల్పసూత్రము ప్రసిద్ధినందినది. సామవేదమునకు ఛాందోగ్యకల్పసూత్రము ప్రసిద్ధినందినది. ఈమూఁడువేదము లేకగ్రీవమై సకలశాఖలవారి సకలక్రతువులను నెఱవేర్చును.

అథర్వవేదముమాత్రము వీనిని పొందక ప్రత్యేకముగ శ్యేనయాగమున్నగు ఆభిచారికకర్మలను శత్రుసంహారము ప్రయోజనము

గాఁగల జపహోమాదులను విధించుచుండును. ఆవేదమునందు అథర్వణ భద్రకాళి మున్నగు ఉగ్రదేవతల ప్రార్థనములు పలుతావులఁగలవు. ఆ మంత్రములకుఆకర్షణము, స్తంభనము, మారణము, మోహనము,వశీకర ణము,ఉచ్చాటనము అను షట్ప్రయోగములు మున్నగువానిని బోధిం చుటకు దూర్వాసకల్పసూత్రము మున్నగునవి కలవు.ఇయ్యది మంత్రశా స్త్రము (ఆగమశాస్త్రము) అని చెప్పఁబడును. ఈయథర్వవేదమునకు కౌశికకల్పసూత్ర మనునొక సూత్రము గలదు. అయ్యది మనకు ఇప్పు డు లభించును.

షడంగవివరణము సమాప్తము.

ఉపాంగములు. ౪. ౧. మీమాంస.

మీమాంస యనఁగా విచారణ. దానిని చేయుశాస్త్రమునకు కూడ మీమాంస యనుపేరే.ఇయ్యది పూర్వమీమాంస యనియు,ఉత్త రమీమాంసయనియు ద్వివిధము.వీనిలో పూర్వమీమాంస యనునది జైమినిమునిచేత ౧౨ అధ్యాయరూపముగ సూత్రములుగా రచింపఁబ డినది. ప్రతిఅధ్యాయమునకు ౪సి పాదములు.౩,౬,౧౦వ అధ్యాయముల కు మాత్రము ౮ పాదములు గలవు.మొత్తముమీఁద ౧౨ అధ్యాయము లకు ౬౦ పాదములు గలవు.

సూత్రములు ౨౬౫౨ అనియు అధికరణములు ౯౧౫ అనియు శ్రీమాధవాచార్యులవారు చెప్పియున్నారు. ఈగ్రంథమునకు శబరభా ష్యము గలదు. ఈసూత్రార్థము వివరముగా గ్రహించుటకుగాను మా ధవాచార్యులవారు "జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరము" అను పేరు తో శ్లోకరూపముగను వాక్యరూపముగను రచించిరి. పూర్వమీమాంస యొక్క ముఖ్యతాత్పర్యము శ్రుత్యర్థమును నిశ్చయించుట అని చెప్పియు న్నారు. వేదార్థమునందు సామాన్యముగ విరోధముగ తోఁచు సకలవిష యములు యుక్తులతో సప్రమాణముగ పరిష్కరింపఁబడి యుండుటచేత నే ఈశాస్త్రమునకు ఇట్టిగౌరవము కలిగియున్నయది.

అర్థవాదములు :—సదర్థవాదము, అసదర్థవాదము, భూతార్థ వాదము అని త్రివిధము. వీనిలో అసదర్థవాదము లసత్యమెనట్లు మీ మాంసకు లంగీకరించియు శిశువునకు పాలు త్రాగిన జుట్టు ఎదుగును.

మందు అంతయు బ్రహ్మమునందే అను [illegible] లనలె [illegible] ము నందు ప్రవర్తింపఁజేయుటకే యున్నవని సమాధానము [illegible] న్నారు. ఈవిషయమును కలికలుషాక్రాంతబుద్ధు లగువారు [illegible] వేదములను తదనుసారములగు పురాణములను [illegible] తత్త్వమును సమర్థించుకొనుటకుగాని మఱియొకందులకు గాదు. ప్రత్య[illegible] క్షానుమానాదిప్రమాణములకు విరోధముగఁ గనుపి [illegible] ములను పురాణవచనములను మీమాంసకులు [illegible] గ్రహించి బాధలు సవరించి పరిష్కరించి యున్నారు. [illegible] ను [illegible] చినతావు లన్నియు విచారించి [illegible] యున్నారు. [illegible] బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడు సంప్రదాయజ్ఞు [illegible] లాఁ గలసంశయములను అడిగి తెలిసికొని సందేహ [illegible] వలయును గాని మూర్ఖులవచనములను విశ్వసి [illegible] ప్రామాణ్యమును చెందఁదగదు.

వ్యాసులవారు వేదాంతసూత్రములను (గీని [illegible] యనియెదరును) చేసియున్నారు. ఇయ్యవి [illegible] యములను శాస్త్రానుసారముగ వివరించును. [illegible] శాస్త్రము ౪ అధ్యాయములుగను, ప్రతి అధ్యాయము [illegible] లుగను ప్రతిపాదము కొన్ని సూత్రములుగను [illegible] సూత్రములకు భాష్యము లనేకములు గలవు. [illegible], రామానుజ, మధ్వభాష్యములు సుప్రసిద్ధములు. [illegible] ముగ పఠించినసూత్రములే మఱియొకభాష్య [illegible] పఠించుటచేతను, ఒకరు మఱియొకవిధముగ సూత్రములను [illegible] తను సూత్రసంఖ్యయు అధికరణసంఖ్యయు [illegible].

శంకరభాష్యానుసారము సూత్రములు. [illegible] అధికరణములు. [illegible]
రామానుజభాష్యానుసారము „ [illegible] „ [illegible]
మధ్వభాష్యానుసారము „ [illegible] „ [illegible]

జ్ఞానమును బోధించుట ఉత్తరమీమాంసయొక్క ముఖ్యతా త్పర్యము. భారతీతీర్థులనువా [illegible] మ ఇందులకు చాల నుపకరించును.

న్యాయశాస్త్రము.

న్యాయమనఁగా దృష్టాంతము. దీనివలన తెలియని గవయాది పదార్థములను తెలిసిన గోవుమున్నగుపదార్థములను గని బత్తిచి గవయాదిపదార్థము లిట్టివే యని తెలుపవచ్చును. కావున ప్రమాణము మున్నగు షోడశపదార్థములం దొకటి యగు దృష్టాంతపదార్థమునకు నామమగు న్యాయశబ్దముతో శాస్త్రమునకుఁ బేరేర్పఱుపఁబడినది. ఈన్యాయముయొక్క బలముచేతనే పంచావయవవాక్యములుగల అనుమానప్రమాణము ప్రకాశించును. దానిచేత మనకుఁ గనఁబడని ఆకాశాది బ్రహ్మాంతపదార్థముల సాధించుట. ఈశాస్త్రమునకే తర్కశాస్త్ర మనియు ప్రమాణశాస్త్ర మనియు వైశేషికశాస్త్ర మనియు నామధేయములు గలవు. ఈశాస్త్రము ప్రమాణాది షోడశపదార్థములకు గురుతులను తెలుపును.

పురాణములు.

పురాణము అనఁగా పూర్వమునం దున్నది. (అనఁగా వెనుక జరిగినవిషయము.) అట్టిదానిని బోధించుగ్రంథమునైతము పురాణ మనఁబడును. ఆపురాణమునుపతి కాలవశముచేత ఖిలము లయిన వేదశాఖలయర్థమును బోధింపుచు వేదార్థమున కుపబృంహక మయి యున్నది. (ఉపబృంహక మనఁగా సమీపమునందుండి విశేషముగఁ జెప్పుట) ప్రభు వాజ్ఞాపించురీతిగ వేదము విధినిషేధములఁ దెలుపును. పురాణములుమాత్రము అట్టులగాక దేవతలు, బ్రహ్మర్షులు, రాజర్షులు, మునులు మున్నగు మహాత్ములపుణ్యచరిత్రములను వినిపించుచు, తదాకర్ణనమునందు జనుల కభిరుచిని విశేషించి కలుగఁజేయుచు "ఇట్టిసుకర్మముల నొనర్చి పుణ్యలోకముల నందినవారని మనచేత కొనియాడఁబడుచున్నారు. మనమును నట్ల నిర్దేశరీతిగ చరించి సత్కీర్తి గడింతము" అని సత్కర్మల నాచరింపఁజేయును. రాక్షసులు మున్నగు దురాత్ములొనర్చిన పాపకృత్యములు, వారు అనుభవించిన నరకబాధలు మున్నగువానిని తెలుపుచు దుష్కర్మములనుండి మనుజులను త్రిప్పును. ఇదియె వేదములకును పురాణములకును గలవిశేషము. ఇయ్యది వేదకల్పసూత్రాదులవలె అతిసంగ్రహముగ నుండక మిగుల విపులముగ నుండును. వే

దములందువలె నిందు స్వరోచ్చారణాకష్టము లేదు. స్త్రీశూద్రాదులు మున్నగువారు పఠించుటకుగా నుద్దేశింపఁబడుటచేత సంగ్రహించి విషయములు బోధింపక విస్తృతముగ బోధించియున్నారు. వీనిని వ్యాసమహర్షి రచించెను. ఇతఁడు సత్యవతీదేవికిని పరాశరమహర్షికిని జన్మించెను. ఇతనికి సాత్యవతేయుఁ డనియు, బాదరాయణుఁ డనియు, కృష్ణద్వైపాయనుఁ డనియు నామాంతరములు గలవు. ఇతఁడు తపంబు చేసి అతీతానాగతవర్తమానకల్పముల స్థితిగతులను కలియుగములందలి [illegible]బుగ నెఱింగి పరశురామయుద్ధాది భయంకరజనమరణ [illegible] ఉత్సన్నప్రాయము లయిన వేదాది శాఖలయభిప్రాయ మంతయు జనులయందు వ్యాపింపఁజేయుటకుగాను పురాణములను [illegible]. ఇతఁడు శిష్యులనేకులకు వేదాదికమును పురాణజాతమును బో[illegible]. ఇతఁడు పైలుఁడనుశిష్యుని ౨౧ భేదములుగల ఋగ్వేదశాఖలకు ప్రవర్తకునిగాను, వైశంపాయనుఁడనుశిష్యుని [illegible] భేదములుగల యజుర్వేదశాఖలకు ప్రవర్తకునిగాను, జైమిని యనుశిష్యుని [illegible] భేదములుగల సామవేదశాఖలకు ప్రవర్తకునిగాను సుమంతుఁడను శిష్యుని [illegible] భేదములు గల అథర్వవేదశాఖలకు ప్రవర్తకునిగను నియమించెను.

ఇతఁడు వేదశాఖలను చక్కఁగ వ్యాపింప[illegible]. కావున వేదవ్యాసుఁడను నామ మీతనికిఁ గలిగెను.

రోమహర్షుఁడను నామాంతరముగల సూతునకు [illegible] బృంహకములగు పురాణముల నుపదేశించి వానిని [illegible] చుటకును, శ్రోతలకు సమగ్రముగ వివరించుటకును [illegible] త్మ్యమునుకూడ కలుగఁజేసెను. అష్టాదశపురాణములవిషయము [illegible] ణానుక్రమము ఒక్కొకపురాణవిషయము [illegible] సంక్షేపముగ [illegible]. పురాణశ్లోకసంఖ్యయు ఆయాపురాణములయొక్క [illegible] మెచ్చుతక్కువగ నుండును. అంతే కొన్నిపురాణములు [illegible] మునుమాత్రమే చెప్పియున్నవి కాని గ్రంథ[illegible] యుండలేదు. కొన్నిపురాణములం [illegible] యమును బో[illegible]చియున్నారు. ఇట్టివిధములగు విషయములు సులభముగ తెలియుటకుగాను ఈ గ్రంథ పథకమును వ్రాయుచున్నాఁడను.

ఈక్రింది పురాణములందు పురాణక్రమ మీ విధముగ చెప్పఁబడియున్నది :

	విష్ణుపురాణానుసారము	మార్కండేయపురాణానుసారము	లింగపురాణానుసారము	వారాహపురాణానుసారము	కూర్మపురాణానుసారము	పద్మపురాణానుసారము
1	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము
2	పాద్మము	పాద్మము	పాద్మము	పాద్మము	పాద్మము	పాద్మము
3	వైష్ణవము	వైష్ణవము	వైష్ణవము	వైష్ణవము	వైష్ణవము	వైష్ణవము
4	శైవము	శైవము	శైవము	శైవము	శైవము	శైవము
5	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము
6	నారదీయము	నారదీయము	భవిష్యము	నారదీయము	భవిష్యము	నారదీయము
7	మార్కండేయము	మార్కండేయము	నారదీయము	మార్కండేయము	నారదీయము	మార్కండేయము
8	ఆగ్నేయము	ఆగ్నేయము	మార్కండేయము	ఆగ్నేయము	మార్కండేయము	ఆగ్నేయము
9	భవిష్యము	భవిష్యము	ఆగ్నేయము	భవిష్యము	బ్రహ్మవైవర్తము	భవిష్యము
10	బ్రహ్మవైవర్తము	బ్రహ్మవైవర్తము	బ్రహ్మవైవర్తము	బ్రహ్మవైవర్తము	లైంగము	బ్రహ్మవైవర్తము
11	లైంగము	నృసింహము	లైంగము	లైంగము	వారాహము	లైంగము
12	వారాహము	వారాహము	వారాహము	వారాహము	స్కాందము	నృసింహము
13	స్కాందము	స్కాందము	వామనము	స్కాందము	వామనము	స్కాందము
14	వామనము	వామనము	కౌర్మము	వామనము	కౌర్మము	వామనము

15 కౌర్మము	కౌర్మము	మాత్స్యము	కౌర్మము	మాత్స్యము	కౌర్మము
16 మాత్స్యము	మాత్స్యము	గారుడము	మాత్స్యము	గారుడము	మాత్స్యము
17 గారుడము	గారుడము	స్కాందము	గారుడము	వాయవ్యము	గారుడము
18 బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము

ఈక్రిందిపురాణములందు పురాణములక్రమము, శ్లోకసంఖ్యయు తెలుపఁబడియున్నది.

అవశ్యము క్రింద వ్రాయుచున్నారము.

శివపురాణాను సారము	దేవీభాగవతాను సారము	శ్రీమద్భాగవతానుసారము	నారదీయమతాను సారము	బ్రహ్మవైవర్తమతానుసారము	మాత్స్యమతాను సారము
1 బ్రాహ్మము ౧౦౦౦౦	మాత్స్యము [illegible]	బ్రాహ్మము ౧౦౦౦౦	బ్రాహ్మము ౧౦౦౦౦	బ్రాహ్మము ౧౦౦౦౦	బ్రాహ్మము ౧౩౦౦౦
2 పాద్మము [illegible]	మార్కండేయము [illegible]	పాద్మము [illegible]	పాద్మము [illegible]	పాద్మము [illegible]	పాద్మము [illegible]
3 వైష్ణవము [illegible]	[illegible]	వైష్ణవము [illegible]	వైష్ణవము [illegible]	వైష్ణవము [illegible]	వైష్ణవము [illegible]
4 శైవము, [illegible]	[illegible]	శైవము	వాయుపురాణము	శైవము	వాయవీయము

5	భవిష్యము	బ్రాహ్మము	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము
	౧౮౫౦౦	౧౦౭౦౦	౧౮౦౦౦	౧౮౦౦౦	౧౮౦౦౦	౧౮౦౦౦
6	మార్కండేయము	బ్రహ్మాండము	నారదీయము	నారదీయము	నారదీయము	నారదీయము
	౯౦౦౦	౧౨౦౦౦	౧౫౦౦౦	౨౫౦౦౦	౨౫౦౦౦	౨౫౦౦౦
7	ఆగ్నేయము	బ్రహ్మవైవర్తము	మార్కండేయము	మార్కండేయము	మార్కండేయము	మార్కండేయము
	౧౬౦౦ ?	౧౮౦౦౦	౯౦౦౦	౯౦౦౦	౯౦౦౦	౯౦౦౦
8	నారదీయము	వామనము	ఆగ్నేయము	ఆగ్నేయము	ఆగ్నేయము	ఆగ్నేయము
	౨౫౦౦ ?	౧౦౦౦౦	౧౫౪౦౦	౧౫౦౦౦	౧౫౪౦౦	౧౬౦౦౦
9	భాగవతము	వాయుపురాణము	బ్రహ్మవైవర్తము	భవిష్యము	భవిష్యము	భవిష్యము
	౧౮౦౦ ?	౧౦౬౦౦	౧౮౦౦౦	౧౪౦౦౦	౧౪౫౦౦	౧౮౫౦౦
10	బ్రహ్మవైవర్తము	వైష్ణవము	భవిష్యము	బ్రహ్మవైవర్తము	బ్రహ్మవైవర్తము	బ్రహ్మవైవర్తము
	౧౮౦౦ ?	౨౩౦౦౦	౧౮౫౦౦	౧౮౦౦౦	౧౮౦౦౦	౧౮౦౦౦
11	లైంగము	వారాహము	లైంగము	లైంగము	లైంగము	లైంగము
	౧౧౦౦ ?	౪౦౦౦	౧౧౦౦౦	౧౧౦౦౦	౧౧౦౦౦	౧౧౦౦౦
12	వారాహము	ఆగ్నేయము	వారాహము	వారాహము	వారాహము	వారాహము
	౨౪౦౦ ?	౧౬౦౦౦	౨౪౦౦౦	౨౪౦౦౦	౨౪౦౦౦	౨౪౦౦౦

ఈక్రిందిపురాణములందు పురాణములక్రమము, శ్లోకసంఖ్యయు తెలుపఁబడియున్నది.

ఆపట్టకము నీక్రింద వ్రాయుచున్నారము.

	శివపురాణాను సారము	దేవీభాగవతాను సారము	శ్రీమద్భాగవ తానుసారము	నారదీయమతాను సారము	బ్రహ్మవైవర్తమ తానుసారము	మాత్స్యమతాను సారము
13	స్కాందము	నారదీయము	స్కాన్దము	స్కాన్దము	స్కాన్దము	స్కాన్దము
	౮౭౦౦ ?	౨౫౦౦౦	౮౧౦౦౦	౮౧౦౦౦	౮౧౦౦౦	౮౧౦౦౦
14	వామనము	పాద్మము	వామనము	వామనము	వామనము	వామనము
	౧౦౦౦౦	౫౫౦౦౦	౧౦౦౦౦	౧౦౦౦౦	౧౦౦౦౦	౧౦౦౦౦
15	కౌర్మము	[illegible]	కౌర్మము	కౌర్మము	కౌర్మము	కౌర్మము
	[illegible] ?	[illegible]	౧౭౦౦౦	౧౭౦౦౦	౧౭౦౦౦	౧౭౦౦౦
16	మాత్స్యము	గారుడము	మాత్స్యము	మాత్స్యము	మాత్స్యము	మాత్స్యము
	[illegible] !	[illegible]	[illegible]	[illegible]	౧౪౦౦౦	౧౪౦౦౦
17	గారుడము	కౌర్మము	గారుడము	గారుడము	గారుడము	గారుడము
	[illegible]	౧౭౦౦౦	[illegible]	[illegible]	[illegible]	౧౯౦౦౦
18	బ్రహ్మాండము	స్కాందము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	౧౨౦౦౦	[illegible]

ప్రమాణవచనములు.

౧. విష్ణుపురాణమునందు: —

అష్టాదశపురాణాని పురాణజ్ఞాః ప్రచక్షతే।
బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం చ శైవం భాగవతం తథా ॥
తథాన్యం నారదీయం చ మార్కండేయం చ సప్తమం।
ఆగ్నేయ మష్టమం చైవ భవిష్యం నవమం స్మృతం॥
దశమం బ్రహ్మవైవర్తం లైంగ మేకాదశం స్మృతం।
వారాహం ద్వాదశం చైవ స్కాందం చాత్ర త్రయోదశం॥
చతుర్దశం వామనం చ కౌర్మం పంచదశం తథా।
మాత్స్యం చ గారుడం చైవ బ్రహ్మాండం చ తతఃపరం॥

విష్ణు...తృతీయాంశ ౬ అధ్యా. శ్లో. ౨౦-౨౩.

౨. మార్కండేయపురాణమునందు: —

శ్లో. అష్టాదశపురాణాని యాని ప్రాహ పితామహః।
బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం (చ) శైవం, భాగవతం, (తథా)॥
(షష్ఠం భవే) న్నారదీయం, మార్కండేయం, (చసప్తమం।
ఆగ్నేయ, (మష్టమం ప్రోక్తం) భవిష్యం (నవమంతథా)॥
(దశమం) బ్రహ్మవైవర్తం లైఙ్గ (మేకాదశం స్మృతం)।
వారాహం (ద్వాదశం ప్రోక్తం) స్కాన్ద (మత్ర త్రయోదశం)॥
(చతుర్దశం) వామనంచ కౌర్మం (పంచదశం స్మృతం)।
మాత్స్యం చ గారుడం చైవ బ్రహ్మాండం వాయవీయకం॥
అష్టాదశపురాణానాం నామధేయాని యః పఠేత్।
త్రిసంధ్యం జపతో నిత్య మశ్వమేధఫలం లభేత్॥

మార్కం॥ ౧౩౭ అధ్యా. శ్లో. ౧-౮.

ఇట్లే యితరపురాణములందును గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే ఒకపురాణమునందుండిమాత్ర మీశ్లోకముల నుదాహరించుచున్నాము.

మత్స్యపురాణమునందు: —

౧. బ్రాహ్మం తద్దశసాహస్రం (౧౦) పురాణం పరికీర్తితం। ౧౩
౨. పాద్మం తు పంచపంచాశత్సహస్రాణి (౫౫) నిగద్యతే। ౧౫
౩. యత్రాహ ధర్మా న్సకలాన్ తదుక్తం వైష్ణవం బుధైః।

త్రయోవింశతిసాహస్రం (౨౩) [illegible] ౧
౪. యదేతద్వాయవీయం స్యాత్ [illegible],
ద్వాదశైవ సహస్రాణి (౧౨) పురాణం [illegible]
౫. తస్మాత్ [illegible] లోకే [illegible] ముచ్యతే.

* * * * *

అష్టాదశసహస్రాణి (౧౮) పురాణం [illegible]
౬. పంచవింశత్సహస్రాణి (౨౫) నారదీయం [illegible] ౨
౭. పురాణం నవసాహస్రం (౯) మార్కండేయ [illegible] ౨
౮. వసిష్ఠాయాగ్నినా ప్రోక్తమాగ్నేయం [illegible]

* * * * *

తచ్చ షోడశసాహస్రం (౧౬) సర్వక్రతుఫలప్రదం
౯. చతుర్దశసహస్రాణి (౧౪) తథా పంచశతాని [illegible]
భవిష్యచరితప్రాయం భవిష్యం తదిహోచ్యతే
౧౦. తదష్టాదశసాహస్రం (౧౮) బ్రహ్మకైవర్త [illegible]
౧౧. కల్పితం త్రైగ [illegible] పురాణం బ్రహ్మ [illegible],
తదేకాదశసాహస్రం (౧౧) [illegible]
౧౨. విష్ణునాభిహితం [illegible] తద్వారాహ [illegible]

* * * * *

చతుర్వింశత్సహస్రాణి (౨౪) [illegible]
౧౩. స్కాందం నామ పురాణం తన్నిర్మితం [illegible]
సహస్రాణాం శతం (౧౦౦) [illegible]
౧౪. త్రివర్గమభ్యధాత్ తచ్చ వామనం [illegible]
*చతుర్దశసహస్రాణి (౧౪) [illegible]
౧౫. కూర్మం [illegible] తుషట్సహస్రాణి (౬) [illegible]
౧౬. తస్మాత్ [illegible] సహస్రాణి [illegible]
౧౭. అధికృత్య బ్రవీద్విష్ణుర్గారుడం [illegible]
† తదష్టాదశకం చైవ (౧౮) సహస్రాణి [illegible]
౧౮. తచ్చ ద్వాదశసాహస్రం (౧౨) బ్రహ్మాండం [illegible]
పురాణవర్ణన శ్లోక...౭౦ [illegible] యము.

* పురాణం దశసాహస్రం ! [illegible]

ఉపపురాణములు ౧౮:—సనత్కుమారీయము, నారసింహీయము, స్కాందపురాణము, శివధర్మము, దౌర్వాసనము, నారదీయము, కాపిలము, మానవము, ఔశనసము, బ్రహ్మాండము, వారుణము, కాళికాపురాణము, లైంగము, సాంబము, సౌరము, పారాశర్యము, మారీచము, భార్గవము.

ఈ ౧౮ ఉపపురాణములు మునులు కొందఱు రచించిరనుటల తెలియవచ్చెడిని. పురాణములందంతట సర్గము, ప్రతిసర్గము, వంశము, మన్వంతరము, వంశానుచరితము, అను పంచలక్షణము లుండును. శ్రీకృష్ణభాగవతమునందు ౧౦ లక్షణములు కలిగియున్నవి.

ఈపురాణము లన్నియు సులభశైలియందుండి చదువరులకు సులభముగ అర్థము తెలిసికొనవీలుకలిగి చదువుచున్నపుడు చదువువారి మనస్సులను తమయందు లీనముగ చేసికొనుటకు వీలగునట్టి గుణము కలిగి యున్నవి. కావుననే పురాణములు స్త్రీశూద్రాదులకుగాను రచింపఁబడిన వని మనగ్రంథములం దున్నను ఈకాలపు బ్రాహ్మణాదిద్విజాతులు వేదములకంటెను పురాణములందె ఎక్కువప్రవేశమును పొందియున్నారు. పలువురు వానిని దేశభాషలలోనికి పరివర్తనముచేసి జనులకు సనాతనధర్మమునందు ఆసక్తిని కలిగించుచున్నారు. ఇట్టి పురాణములే లేకున్న మనపూర్వుల శౌర్య, ధైర్య, గాంభీర్య, దాతృత్వాదిగుణములను మన మెఱుంగఁజాలక గాఢాంధకారమున మునిఁగి యుందుము. ఇట్టివానిని లోకమునందు వ్యాపింపఁజేసిన ఆంధ్రకవిపుంగవుల కొకపర్యాయము నమస్కారము మొనర్చి కృతకృత్యులమగుదము.

ఈవిధమున ఆయాపురాణములందొక్కొకవిశేష ముండును. భగవంతునియందు (అనఁగా నారాయణునియందు) నిష్ఠగలది శ్రీభాగవతము. భగవతి (అనఁగా పరాశక్తి) యందు నిష్ఠగలది దేవీభాగవతము. ఈరెండుగ్రంథములకు స్కంధములు ౧౨ శ్లోకములు ౧౮ వేలు అను లక్షణము సమానముగ నున్నది. శైవులు శాక్తులు శ్రీభాగవతము నుపపురాణముగాని పురాణము గాదని పలికెదరు. వైష్ణవులు అద్వైతులు కొందఱు దేవీభాగవతము విషయమై ఆవాదములకు వ్యత్యయముగ వాదింతురు. ఉభయులవివాదమును తీర్చునట్టివాక్యము మాత్స్యపురాణమునఁ గలదు గాని ఆవాక్య

మునకు తమతమవాదములకు సంబంధించినరీతిగ అర్థములు [illegible]బా టు చేసికొని వాదించుచున్నారు. పురాణములలో [illegible] కథను మఱొకదానియందు సంక్షేపమును విస్తారము [illegible] బ్ర హ్మదినమునకు కల్పమని పేరు కావున [illegible] కల్పములో [illegible] వలనే బ్రహ్మయొక్క సృష్ట్యాదివ్యాపారము [illegible] చాల సరిగా ఉండుటయు కొన్ని భేదించుటయు గలదు కావున కల్ప భేదమునం దిటుల జరిగెనని సమాధానము [illegible] గలదు. కావున కథలను సాకల్యముగ [illegible] క్రమము నెఱుంగక పురాణము లప్రమాణము లనుట [illegible] యము కాదు.

శివ, విష్ణు, శక్తి, సూర్య, [illegible] పక్షములవారు తమతమ దేవతలను [illegible] సా త్త్వికము లనియు తక్కినవి రాజసతామసములు [illegible] ప్రమా ణములు కావనియు వాదింతురు. [illegible] తమతమప్రతిపక్ష మతస్థులను [illegible] లనియు, [illegible], కొ న్నితావుల శూద్రాదులనుగను నిందింతురు. [illegible] ధము వచ్చినపుడు దేవతావాదము [illegible]. వేదవ్యాసులవారి పరమతాత్పర్య మెట్లనగా: — [illegible] పుడై ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యుండగు అద్వితీయ [illegible] ష్ణ్వాదిరూపము లన్నియు లీలలే [illegible] వ్యాసులవారు ఇతర దేవతానిరసనపూర్వకము [illegible] చుట ఆయనయభిప్రాయము. కాని [illegible] దు. ఈవిషయమును ఆయామతముల [illegible] గకె తగవు లాడెదరు. మహావిద్వాంసులకే [illegible] పశుప్రాయులగు పామరులకును స్మృత్యాదులకును [illegible] లేదని మనము చింతింపనక్కఱలేదు.

పురాణముల నెఱిగినవారు [illegible] రు. వారు మీమాంసకుల గీకరించిన ప్రత్యక్ష, అనుమాన, [illegible] శబ్ద, అర్థాపత్తి, అనుపలబ్ధులను ప్రమాణములుగా [illegible]

ఐతిహ్యము అను ప్రమాణద్వయమునుకూడ అంగీకరించియున్నారు.

వేదములందుండు అర్థవాదవాక్యములను (అనఁగా ఫలస్తావక వాక్యములు) కథారూపమున పురుషప్రరోచనార్థము చెప్పఁబడి యుం డుటచేత పురాణములు ౪ లక్షలశ్లోకములు కలిగి యున్నవి. పురాణము లలో కొందరిమతమున నొకపురాణమునకు కొంతసంఖ్యయు, కొందఱి మతమున మఱొకవిధముగు సంఖ్యయు కలిగియుండుటచేత సంఖ్యలో ౪ లక్షలకు కొంచె మెచ్చుతగ్గు లుండును. పురాణములను గుఱించి తెలిసికొనఁదగిన సకల విషయములు మేము వ్రాసిన పురాణవిమర్శము నందు చూచునది.

ఈ మహాపురాణోపపురాణములు గాక బసవపురాణము, చెన్న బసవపురాణము, కన్యకాపురాణము, అనునవి కలియుగమునఁ బుట్టినవి. పురాణములను వినువారికి సత్కర్మానుష్ఠాన ప్రీతిపూర్వకముగ నాలుగు పురుషార్థములు కలుగును.

ధర్మశాస్త్రము.

ధర్మమనఁగా యజమానునిమనస్సహతాత్మయందు సంస్కార రూపమున నుండుగుణము. దానికి సాధనముగ శ్రుతిస్మృతులందు విధించి యున్నక్రియకూడ ధర్మమనఁబడును. అట్టిధర్మము సంధ్యావందనము మొదలు అశ్వమేధపర్యంతముగల క్రియాకలాపము. ఈక్రియలు నిత్యనైమిత్తికకామ్యము లనుపేర త్రివిధముగ వేదమునందు విధింపఁబడి యున్నవి. అయినను ఆవిధులను చేయునప్పుడు మనుజుఁ డుండవలసినియమవిశే షములు వివరముగ్గను విస్తృతముగను వేదములందు తెలుపఁబడి యుండ లేదు. అందులకుగాను ధర్మశాస్త్రము లనఁబడుఅష్టాదశస్మృతులును ఉపస్మృతులును పుట్టినవి. వీనియందు మనుష్యులకు అహితములను కలుగఁజేయునట్టియు నరకరోగాదిదుఃఖములను కలుగఁజేయుబ్రహ్మహ త్యాదు లధర్మములు చెప్పి వానిని చేయకుఁడని బోధించుచు స్వర్గ ఆరోగ్యసుఖాదికమును కలుగఁజేయు జ్యోతిష్టోమాదికమును చేయుఁ డని ధర్మమునందు ప్రవృత్తిని బోధించుచుండును. ఇంతియే గాక అట్టి సత్కర్మల నాచరించునప్పుడు కర్త కచ్ఛ పోసికట్టవలెను, శిఖాబంధనము వీడఁ గూడదు పరిశుద్ధిగను నుండవలయును, ఉద్యంతోముల నాచమించవలయును

మున్నగు చిన్నచిన్న విషయములు గంభీరార్థములను [illegible] అర్థి ప్రాయముగాఁ గలవేదములందు వివరించియున్నారు. [illegible] బ్రహ్మ ముఖమునుండి వినుపించిన శ్రుతివాక్యములను అవిరోధముగా స్వాయంభువమనువు మున్నగు ౧౮ గురుచేత వాని వ్యాఖ్యానయమును [illegible] చి పరమాత్మయే స్మరింపఁజేసెను. కావున [illegible] స్మృతు[illegible] [illegible]. వాని ననుసరించి కొందఱు మునులు స్మరించినవి ఉపస్మృతు[illegible] [illegible] యుచున్నవి.

మూలస్మృతులు. ౧౮

౧. స్వాయంభువమనుస్మృతి.
౨. బృహస్పతిస్మృతి.
౩. వసిష్ఠస్మృతి.
౪. కశ్యపస్మృతి.
౫. భారద్వాజస్మృతి.
౬. గౌతమస్మృతి.
౭. యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి.
౮. భృగుస్మృతి.
౯. నారదస్మృతి.
౧౦. [illegible]పిలస్మృతి.
౧౧. [illegible]స్మృతి.
౧౨. [illegible]స్మృతి.
౧౩. కా[illegible]యనస్మృతి.
౧౪. [illegible]స్మృతి.
౧౫. [illegible]యనస్మృతి.
౧౬. [illegible]స్మృతి.
౧౭. [illegible]స్మృతి.
౧౮. హా[illegible]స్మృతి.

ఇట్టిస్మృతులను ఉపస్మృతులను [illegible] జరిగిన దేవతాస వాద [illegible]సంవాదా[illegible] [illegible] మూలభూతములయిన శ్రుతివాక్యములను [illegible] [illegible] ద్రికమలాకరుఁడు మున్నగువారలు [illegible], [illegible] వృత్తి, స్మృతిరత్నమహోదధి, స్మృతి[illegible], [illegible] గు అనేకస్వతంత్రగ్రంథముల [illegible] మున్నారు. [illegible] ఖ్యానము [illegible]కభట్టీయము యాజ్ఞవల్క్య [illegible] జ్ఞానేశ్వరీయము, సరస్వతీవిలాసము, [illegible]స్మృతి [illegible] రాశరమాధవీయము, ఆపస్తంబస్మృతి[illegible] వ్యాఖ్యానము [illegible]యము, ఇటులనే ఇతరస్మృతులకును వ్యాఖ్యానములు [illegible]యున్నవి.

ప్రతిస్మృతియందును ఆచారకాండము, ప్రాయశ్చిత్తకాండము,

వ్యవహారకాండము, అను 3 భాగములు గలవు.

౧. వీనిలో ఆచారకాండమనునది బ్రాహ్మణాదిచండాలాంతజాతులను ౧౮ వర్ణములుగ నేర్పఱచి ఆయావర్ణములవారు ఆచరించుకొనవలసిన సాధారణధర్మములను సత్యమునున్నగువానిని వచించి ముఖ్యజాతులగు బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్యులను బ్రహ్మచర్య, గృహస్థ, వానప్రస్థ, పారివ్రాజ్యముల నెడిర ఆశ్రమములుగా నేర్పఱిచి ఆయాయాశ్రమములందు ఆచరింపవలసిన స్నానసంధ్యావిధానములను చక్కఁగా బోధించును.

౨. చెప్పిన విధముగా ఆచరింపనందునవలన కలిగినదోషములకు క్షమాపణోపాయములను బోధించుభాగమునకు ప్రాయశ్చిత్తకాండ మని పేరు.

3. వది వ్యవహారకాండము :— దేశాధికారి న్యాయసింహాసనాసీనుఁడై తాను పరిపాలించు దేశమునందలి జనులు ఒకరిచే ఒకరు అన్యాయమును పొంది తగవులాడుచు తనసమీపమునకు రాఁగా నిష్పక్షపాతముగ విమర్శించి అన్యాయ మొనర్చినవారిని శిక్షించి న్యాయమార్గమువానిని రక్షించుటకు ఏర్పఱిచినవిధానమునకు వ్యవహారమని పేరు. ఈకాండమునందు వ్యవహార పదములు ౧౮.

౧. ఋణాదానము.	౧౦. ద్యూతసమాహ్వయము.
౨. నిక్షేపము.	౧౧. వాక్పారుష్యము.
3. సీమావివాదము.	౧౨. దండపారుష్యము.
౪. స్వామిపాలవివాదము.	౧3. సాహసము.
౫. అస్వామికేయము.	౧౪. విక్రయాసంప్రదానము.
౬. దత్తాప్రదానికము.	౧౫. సంభూయసముత్థానము.
౭. క్రీతానుశయము.	౧౬. స్తేయము.
౮. సమయానపకర్మము.	౧౭. స్త్రీసంగ్రహణము.
౯. వేతనాదానము.	౧౮. స్త్రీపుంసయోగము.

ఈ ౧౮ వ్యవహారపదములు.

ఈవ్యవహారమునకే ఈకాలమునందు వ్యాజ్యమను పేరు వాడుకలో నున్నది. ఇవి యొక్కొక్క టనేక భేదములను పొందియున్నది. వీనిని రాజు లెల్లప్పుడు పరిశీలించుచు దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనములు చేయవల

యును. ప్రజలు తాము పొందించుకొనిన [illegible] [illegible] పాల
రాజుల కియ్యవలయు నని మనశాస్త్రములు [illegible]. [illegible]
కాండమును గూర్చి వంగదేశీయు [illegible] [illegible] నానా
విధ సందేహనివృత్తికిగాను [illegible] [illegible]
వాహనీయము మున్నగు ప్రబలగ్రంథములను [illegible]. [illegible]
ఒక్కొకయాశమునకుగాను [illegible] [illegible] ము
న్నగు గ్రంథము లనేకములు పుట్టియున్నవి. [illegible]
ములు. ౨ దేశధర్మములు. ౩ కులధర్మములు. ౪ [illegible]. ౫ [illegible]
పద్ధర్మములు అని ౫ విధములయి [illegible].

ఉపాంగములవిషయము [illegible].

ఉపవేదములు = ఆయుర్వేదము.

ఆయువు = అనఁగా మనుష్యాదిప్రాణుల [illegible].
వేదము = అనఁగా తెలుపునట్టిది. ఈశాస్త్రమున [illegible]
ముద్రమును దేవాసురులు మథించినప్పుడు [illegible] [illegible]
నిచ్చుటకయి క్షీరసముద్రమున, ధన్వ (అనఁగా [illegible]) [illegible]
నందున "ధన్వంతరి" యనుపేరు వచ్చెను. [illegible]
బడినశాస్త్రము ఆయుర్వేద మని పిలువఁబడు [illegible]. [illegible]
హేతుస్కంధము, లింగస్కంధము, [illegible] [illegible]
లు గలవు. అందు ప్రథమభాగమునందు [illegible]
స్థదోషత్రయముయొక్క ప్రకోపము [illegible]
పియున్నారు. రెండవదియగు లింగస్కంధమునందు [illegible]
తెలుపఁబడియున్నవి. మూఁడవదియగు [illegible]
మును నివారింపఁజేయు ఔషధములు మున్నగు [illegible]
బడియుండును. ఈగ్రంథము నాధారముగా [illegible]
అశ్వినీదేవత లిద్దఱును కశ్యపుఁడు [illegible]
వివరించుచు గ్రంథముల నొసఁగియున్నారు. [illegible]
స్త్రమునందు కాకోలము, కాలకూటము, హాలాహలము, [illegible]
శౌక్తికేయము, బ్రహ్మపుత్రము, ప్రదీపనము, [illegible], [illegible]

అను నవవిధవిషములయొక్క యుత్పత్తిస్థానములు, లక్షణములు విని యోగములు చెప్పఁబడియున్నవి. ఇదేవిధముగ తక్కినగ్రంథములందు వృక్షలక్షణము, పర్వతధాతులక్షణము, ద్రవ్యగుణపాఠము, శరీరసప్తధాతులక్షణము, కషాయాదిలక్షణము, రోగనిదానలక్షణము మున్నగునవి వివరింపఁబడి యున్నవి. ఈతీరున గ్రంథజాలము వృద్ధిచెందుచుండఁగా యోగశాస్త్రనిర్మాణముచేత చిత్తమాలిన్యరూపమగు తమమును పోఁగొట్టి పిదప అవతరించి పతంజలియనంబడి మహాభాష్యము నొనర్చి వాఙ్మాలిన్యాదిరూపములగు దోషములను పోఁగొట్టిన ఆదిశేషుఁడే చరకశాఖాధ్యాయిపరంపరయం దవతరించుటచేత చరకనామమును వహించి వైద్యసంబంధమగు సకలవిషయములు కలసివచ్చునట్టుల చరకతంత్రమనియు, వైద్యక మనియు, వైద్యపాతంజలమనిపేరుగల చికిత్సాసూత్రగ్రంథమును రచించెను. దీనికి సుశ్రుతుఁడు భాష్యము నొనర్చెను. ఆ భాష్యమునకు పిదప మఱికొన్ని వ్యాఖ్యానములు పుట్టినవి. ఆవ్యాఖ్యానానికము లన్నియు గ్రంథవిస్తరము గలిగి తర్కవ్యాకరణమీమాంసాశాస్త్రాదియుక్తిజటిలము లయి యుండి సాధారణులకు తెలిసికొనుటకు అశక్యము లయి యుండ విదర్భదేశాధీశుఁడగు భోజరాజు "రాజమృగాంక" మను యుక్తిగ్రంథము నొనర్చి యున్నాఁడు. అది యంతయు క్రోడీకరించి వాహటుఁడను గొప్పపండితుఁడు "అష్టాంగహృదయసంహిత" అనుపేరుతో కల్పస్థానము, శారీరస్థానము మున్నగు ప్రకరణములు కల గ్రంథమును రచించెను. ఆగ్రంథమునకు కూడ అనేక వ్యాఖ్యానములు పుట్టియున్నవి. అవియు దురవగాహము లగుటచేత చింతామణి, బసవరాజీయము, గుణపాఠము అను గ్రంథములు పుట్టినవి. పైగ్రంథములను చదివి అర్థము చేసికొనఁజాలనివార లీగ్రంథపాఠముతోనే తృప్తిచెంది ఔషధప్రయోగాదులను చేసెదరు. ఈశాస్త్రమున కనుగుణముగా ధన్వంతరినిఘంటువు, షడ్రసనిఘంటువు, పర్యాయార్ణవము మున్నగునిఘంటువు లనేకములు గలవు.

అన్నిటికంటె వైద్యున కుండవలసినగుణము లేవి యనఁగా:— రోగియొక్క నాడిమున్నగు అష్టస్థానముల నిదానించుట, రోగనిశ్చయము మున్నగువానియందు తీక్ష్ణవివేచనముచేయు హంసబుద్ధివలెనే వెంటనే

ఫలానికోరగమని గ్రహించుచున్నట్టి సూక్ష్మబుద్ధి, [illegible] శరీరము, సత్య
వాదిత్వము, తృష్ణ లేకుండుట అనునవి. [illegible] శాస్త్రము
డ తెలియునేని బంగారమునకు పరిమళము కలిగిన రీతిగా ప్రకాశించును.
ఈ శాస్త్రము ననుసరించి చరించుటవలన ఆయురారోగ్యములు కలిగి
వేదవిహితకర్మల ననుష్ఠించు సామర్థ్యము గలవాఁడగును. [illegible]
మనుప్రభువుయొక్క సమీపమున [illegible]
చ్చును. ఇందువలననే దీనికి ఉపవేదమనుమాట సార్థకమైనది. [illegible] న్యాయ్య
ముగాని స్తుతికై చెప్పినది కాదు.

ధన్వంతరిరచించిన గ్రంథమునందలి [illegible]
మహౌషధములు :—

భస్మములు, చూర్ణములు, లేహ్యములు, రసాయనములు, ఘృత
ములు, తైలములు, ద్రావకములు, ఘుటికౌషధములు, [illegible]నములు,
కషాయములు, ఆసవములు అని ౧౨ విధములు.

౧. భస్మములు = అగ్నిపుటమువలన [illegible].

౨. చూర్ణములు = వేర్వేరువస్తువులు [illegible]

3. లేహ్యములు = పంచదార మున్నగువాని [illegible] వస్తు
వులఁగూర్చి వండినవి.

౪. రసాయనములు = లేహ్యములవంటివి [illegible] ములు
కూడి ఘుటికౌషధములు కొన్ని కూర్చి [illegible].

౫. ఘృతములు = కొన్నివస్తువులను [illegible] కూర్చి [illegible]

౬. తైలములు = కొన్నివస్తువుల [illegible], [illegible]
ను చేర్చి వాడినవి.

౭. ద్రావకములు = అగ్ని [illegible] వస్తువులనుండి [illegible]
గినద్రవము.

౮. ఘుటికౌషధములు = భస్మములు, [illegible], వస్తువులు
మున్నగునవి కూర్చి మర్దనము చేసినవి.

౯. అంజనములు = కన్నులకు [illegible] చేయు [illegible]
మున్నగునవి.

౧౦. కషాయములు = వృక్షమూలములు, [illegible] కూర్చి [illegible]

తోఁ మరగఁగాచి ఇచ్చునవి.

౧౧. ఆసవములు = పుష్పఫలపత్రాదులతో తైలకషాయముల తీరునగాని నిర్మలోదకసమ్మేళనమాత్రంబున పానకముగగాని దించిన పరిమళద్రవములు. ఇవి రుచికరము లయి పానయోగ్యములుగ నుండి చల్లదనమును, తృప్తిని కొంచెము మత్తును, సాహసోత్సాహములను పుట్టించును. కొన్ని మధురములుగను, కొన్ని పుల్లగను, గుణరుచిభేదములతో నుండును.

కొన్ని యౌషధములపేరు లిందు వివరింపఁబడును :—

భస్మములు :—సువర్ణభస్మము, రజతభస్మము, తామ్రభస్మము, నాగభస్మము, వంగభస్మము, ఇటేవిధముగ లోహ, రస, గంధక, శృంగ, అభ్రక, తాళక, సౌవీర, హింగిలీక, శిలాజిత్తు, తుత్థ, పాషాణ, మున్నగువానిభస్మములు ఈజాతియందు చేరును.

చూర్ణములు :—పంచాగ్నిచూర్ణము, చిత్రకాదిచూర్ణము, ఇట్లే బడబానల, మాణిభద్ర, మరీచ్యాది, తాలీస, ఏలాది, కర్పూరాది, పంచబాణ, భృంగ్యాది, నాగరాది చూర్ణములు, మున్నగునవి.

లేహ్యములు :—బింబార్ధక లేహ్యము, క్షుద్రాభయాది, చతుష్షష్ఠిమరీచ్యాది, కుసుమార్ధ్రాద్రిది, పిప్పల్యాది, బిల్వాది, ఖండార్జిత, భల్లాతక, కుండల్యాది, వరంగ్యాది, మదనకామేశ్వరి, మున్నగునవి.

రసాయనములు :—నారికేళరసాయనము, ఇట్లే గుడనాగాది, శిగ్రుపుష్పాది, చూతఫల, సుకుమార, భల్లాతక, సుదర్శన, వారాహి, విడంగాది, అమృత, లోహ, రసాయనములు మొదలగునవి.

ఘృతములు :—అశ్వగంధాఘృతము, పలేయక, షట్పల, ఇట్లే దూర్వాది, పంచగవ్య, అర్ద్రిక, కదళీకంద, కల్యాణ, తంసుత్రీయక, కూశ్మాండఘృతము మున్నగునవి.

తైలములు :—భృంగామలకతైలము, ఇట్లే, శంఖపుంఖాది, లక్ష్మినారాయణ, లాక్షాది, ఫ్వస తరి, పంచామ్ల, పాశ్చాత్యనింబ, విషముష్టి, కేతక, స్నేహార్ద్ర, వాతాంతక, పూతికా, భూనాగ, కర్పూర, మష్టి, మునపుతైలములు మున్నగునవి.

ద్రావకములు :—శంఖద్రావకము, మహాద్రావకము మొదలగునవి.

ఘుటికౌషధములు :—అగ్నికుమారరసము, త్రైలోక్యచింతామణి, మేహాంతకరసము, రాజమృగాంకము, పూర్ణచంద్రోదయము, బాలసూర్యోదయము, వసంతకుసుమాకరము, వాతరాక్షసము, వాతవిధ్వంసనము, చంద్రహాసము, చంద్రభావితరసము, కందర్పాంకురరసము, షణ్ముఖరసము, కాలాగ్నిరుద్రరసము, కాళికేశ్వరరసము, ప్రతాపలంకేశ్వరము, చాతుర్థికగామబాణము, విష్ణుచక్రము, విశ్వంభరము, బడబానలరసము, నారాయణరసము, మదనభైరవరసము, భార్గవరసము, జ్వరాంకుశము, స్వచ్ఛందభైరవి, సంజీవనిరసము, భూపతి, చింతామణి, జోగినీరసము, నవగ్రహచింతామణి, రసభూపతి, ఆనందభైరవి, ఆనందభైరవీరసము, అతిసారకుఠారము, త్రైలోక్యడంబరము, కాలవిధ్వంసనీరసము, గండభేరుండరసము, రాజచండేశ్వరరసము, ఏకమూర్తిరసము, ద్విమూర్తిరసము, త్రిమూర్తిరసము, యోగిరాజరసము, సర్వరోగాంతకము, సన్నిపాతభైరవి, అమృతసంజీవనీరసము, త్రినేత్రరసము, సన్నిపాతవిధ్వంసరసము, బ్రహ్మావటీరసము, మృత్యుస్థాపనరసము, పంచవక్త్రరసము, జయమంగళరసము, వీరభద్రరసము, హేమగర్భపోటలీరసము, గుల్మాకుఠారసము, శ్వాసకుఠారరసము, బాలార్కము, సూర్యావర్తిఘుటిక, శంఖవటి, దినేశభైరవీరసము మొదలగునవి.

అంజనములు :—నారికేళాంజనము, ఇష్టే వీరభద్ర, సీల, గరుడ, కపోత, కర్పూర, ప్రబోధ, బాలసూర్యోదయ, భైరవ, విఘ్నేశ, ప్రకాశ, దివ్య, హరిద్ర, మాయ, నేత్రామృత, పాపరాజనము మొదలయినవి.

కషాయములు :—భార్గ్యాదికషాయము, ఇర్లు వాశౌటి, ద్రాక్షాది, శీతజ్వర, మహాపంచకోల, దురాలభాది, బలామూల, వాతజ్వర, శ్లేష్మజ్వర, ద్వంద్వజ్వర, దోషజ్వర, విషమజ్వరకషాయము మున్నగునవి.

ఆసవములు :— ద్రాక్షాసవము, చూతాసము, సురాసవము, చెంగల్వాసము, పద్మాసవము, రుద్రపత్రాసవము, సునాముఖపత్రాసవము, మధ్వాసవము, శర్కరాసవము, తింత్రిణ్యాసవము, మున్నగునవి.

కర్కోటకవిషంబున భస్మముగాఁ జేయఁబడినవృక్షంబును కశ్యపుఁడు తనవైద్య ప్రభావమువలన మఱల చిగురించినటుల నొనర్చె నని భాగవత పురాణమునఁ గలదు.

ఆయుర్వేదమను నామమును పొంది ధన్వంతరిచేత పోషితమయిన మనహిందూవైద్యశాస్త్రమును అభ్యసించి తత్సహాయముచేత చేయఁబడినయౌషధములచేత కుదర్చఁజాలని వ్యాధియే లేదని మనఋష్యాదులు అభిప్రాయపడి శిష్యసంఘమున కుపదేశించుచుండిరి. ఇట్టియౌషధములు సర్వరోగనివారకములు. ఈయౌషధములు చేయుమార్గము లనేకములు మనవైద్యశాస్త్రములందు వివరింపఁబడియున్నవి. మనశాస్త్రములందిట్టి విషయములు అనేకము లున్నను మనవైద్యులు హృద్యులు గాక కుటిలు లయి రోగాయుర్వైద్యములను లోకైతన్యానుసారంబుగ ననుపానములఁగూర్చి యౌషధముల నొసఁగుమర్యాద తెలియక శాస్త్రాజ్ఞానముచేత తమకు సంభవించినయవివేకమునున్నైతము నెఱుంగక ఇతరులవైద్యగ్రంథములే శ్రేష్ఠము లని పలుకుట చాల విచిత్రమయ్యెడిని. వియ్యకీతమమూఢతయొక్క దోషమునుగా నెఱుంగక శాస్త్రమున కారోపించుచున్నారు. చక్కఁగ శాస్త్రముల నభ్యసించి సత్యవాక్యములు సుగుణములు కలిగి శాస్త్రములందు విధించినవిధముగా వలసులుగాక ఆచరించిన మనవైద్యముచేత కుదురనివ్యాధి యుండదు. మనదేశములోనివారలకు మనదేశపువస్తువులే మనదేశపుతిండ్లే మనకింగిన మనప్రాంతను [illegible] విధానములే సరియగునౌషధము లని మనయొక్క యభిప్రాయము నవలంబి ఈవిషయమును సమాప్తిచేయుచున్నాము.

పాకశాస్త్రము.

ఈపాకశాస్త్ర మాయుర్వేదమున [illegible] భాగమయి యున్నది. పూర్వకాలమునందీవిషయమును బోధ[illegible] గ్రంథము లనేకము లుండెను. అందు లభించు పాకములు సుప్రసిద్ధములు. నలుఁడు భీమసేనుఁడు మొదలగువారలు పాకవిద్యయందు చక్కని పాండిత్యము కలిగియు [illegible] లోకములో గొప్పవారుగ నెలకొనిరి. ఈపాకవిద్యయం [illegible] గ్రంథము లనేకము లుండెను.

రోగములకు ఔషధము లేకయే భక్ష్యపదార్థములందు ఉప్పు, పులుసు, కారము, మున్నగువస్తువులను సూక్ష్మాధికములుగ ప్రయోగించిన ఔషధసమానములయి ఆరోగ్యము నిచ్చుచుండును. వివిధవస్తువులగుణముల నెఱింగి వానిపాకములందు గలసూక్ష్మములగురుతుల నెఱింగి యొనర్చువారు చేసినవంటకముల భుజించుటవలన నయ్యవి బహురుచ్యములై పథ్యములై ఔషధప్రాయములై యారోగ్యము నొసగును. షడ్రసములన్యోన్యాశ్రితసమభేదములచేత నొక్కొకపదార్థమును ౧౮ విధములుగ నలమహారాజు వంటకము నొనర్చె నని వాడుక గలదు. భీమసేనుఁ డొకనాఁడు ధర్మజుఁడు పేరోలగమున నుండగా వచ్చి పాకశుద్ధి నందినచారును తెచ్చి త్రాగు మనిన నతండు సభాస్థలియందు ఆచారును గ్రహింప సంశయింపఁగా భీమసేనుఁడు కోపించి ఆచారును సభయందు పారఁబోయగా క్రిందఁబడినచారుయొక్క చినుకులు అచ్చటి స్తంభములందు సోకి స్తంభముయొక్క దారువు చిగిరించె నని వాడుక గలదు. అట్టి శాస్త్రగ్రంథములు నశించిపోవుటచేత ఇప్పటివారు బుద్ధిసూక్ష్మమువలన పాకము చేయువారిపారంపర్యము ననుసరించి ఏదోవిధంబుగ చేయుచున్నవారలే కాని శాస్త్రమర్యాదను తెలిసి చేయుచున్నటుల గనంబడదు. భక్ష్యపదార్థములపేళ్లు కొన్ని ఈక్రింద వ్రాయుచున్నారము.

అపూపములు, లడ్డువులు, దోసెలు, ఆంగిరపూవులు, పొత్తరెలు, చక్కిలములు, మణుగుబువ్వలు, మోరుండలు, అతిరసములు, అరిసెలు, మండిగెలు, పీసెలు, సుకియలు, అమృతకలశములు, సోగులు, చక్కెరబుడగలు, కరిజలు, రవిళింగాయలు, తేమనములు, పాలకాయలు, మినపపోకలు, మనోహరములు, గారెలు, బూరెలు, ఉప్పములు, పూరీలు, గూళపాపిరిలు, అంగరుల్లులు, పేణీలు, తిరువల్లిగెలు, మడతలు, పప్పుబూరెలు, సజ్జబూరెలు, ఆమవడలు, సరసెలు, బవిడిగవ్వలు, ఏలకికాయలు, వెన్నరిగెలు, సీటికుడుకులు, సహకుడుకులు, ముత్తెపుచిప్పలు, చంద్రకాంతములు, గరిజకాయలు, బెడసెలు, గోడబిళ్లు, గూడుపరిగెలు, తేలుపరిగెలు, తేనెతొనలు, నవనీతంపుఘుటికలు, జంతికెలు, జీడెలు, చేగోడీలు, కుడుములు, ఇడ్డెనకుడుములు, ముద్దకుడుములు, నిప్పట్లు, బొబ్బట్లు, జల్లెడకాయలు, ఉండ్రములు, మోదకములు, రొట్టులు,

పాకపుచలిమిడికాయలు, చిమ్మిలుండలు, అప్పడములు, వడియములు, పెరుగువడియములు, ఉక్కెరలు, దధిపిండఖండములు, మున్నగు అనేకవిధములగు భక్ష్యములు, కేసరీభాత్, పులగము, పరమాన్నము, ఘృతాన్నము, క్షీరాన్నము, దధ్యోదనము మున్నగు అన్నవిశేషములును, బహువిధములగు కూరలు, వేపుళ్ళు, పచ్చళ్ళు మొదలగువానిని చేయు విధము లన్నియు పాకశాస్త్రమువలన తెలిసికొనవచ్చును. ఈభక్ష్యములు, అన్నవిశేషములు మున్నగువానిని చేయునప్పుడు మంచివస్తువులను నిర్మలోదకములను పరిశుద్ధములగు భాండములను తెచ్చియే ఉపయోగించుకొనుచుండవలయును.

అర్థవేదము.

అర్థము = అనఁగా పొందఁబడునది లేక కోరఁబడునది అగు భూమి మున్నగు ధనసాధనవస్తువు, ధనము, దానియొక్క వేదమనఁగా పొందుటకు తగినయుపాయమును బోధించునది. ఇదియే అర్థశాస్త్రము, నీతిశాస్త్రము, రాజనీతియు, దండనీతియు, అనియు, చెప్పఁబడును. దీనియందు చెప్పఁబడుముఖ్యాంశములు రాజవిద్యలు.

రాజవిద్యలు ౪ విధములు :—

౧. ఆన్వీక్షిక = అనఁగా సాంఖ్యయోగతర్కశాస్త్రాదివిద్య.
౨. త్రయి = అనఁగా ఋగ్యజుస్సామాథర్వవేదములు.
౩. వార్త = అనఁగా కృషివాణిజ్యపాశుపాల్యములు.
౪. దండనీతి = అనఁగా చతురంగబలములు సమకూర్చియుంచుట.

---

౧. ద్వైధీభావద్వయము :—స్వతంత్రము, పరతంత్రము.
౨. శక్తిత్రయము :—ప్రభుశక్తి, మంత్రశక్తి, ఉత్సాహశక్తి.
౩. దండత్రయము :— వధము, అర్థహరణము, పరిక్లేశము.
౪. సిద్ధిత్రయము :—ప్రభావసిద్ధి, మంత్రసిద్ధి, ఉత్సాహసిద్ధి.
౫. ఉదయత్రయము :—క్షయము, స్థానము, వృద్ధి, ఇది త్రివర్గము.

౬. భేదత్రియము :—స్నేహరాగాపనయనము, సోదరోత్పా నము, సంతర్జనము.

౭. చతురంగములు :—ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు, రథములు, కాల్బంట్లు.

౮. రాజవిద్యలు :—అన్వీక్షికి, త్రయి, వార్త, దండనీతి.

౯. ఉపాయములు :—సామము, దానము, భేదము, దండము.

౧౦. సామపంచకము :—పరస్పరోపకారదర్శనము, గుణకీర్తన ము, అన్యోన్యబంధుప్రవచనము, ఆయతిసంప్రదర్శనము, సాధువాదము.

౧౧. దానపంచకము :— సంప్రాప్తము, ఉత్సర్గము, సంప్రాప్త ధనోత్సర్గము, స్వయంగ్రాహము, ప్రతిమోక్షము.

౧౨. పంచతంత్రిములు :—భేదతంత్రము, పరీక్షాతంత్రము, విశ్వాసతంత్రిము, వంచనాతంత్రిము, మిత్రకార్యతంత్రిము.

౧౩. అంగపంచకము :—సహాయము, సాధనోపాయము, దేశ కాలవిభాగము, వినిపాతప్రతీకారము, సిద్ధి.

౧౪. యానపంచకము :—విగృహ్యము, సంధానము, సంభూ యము, ప్రసంగము, ఉపేక్షము.

౧౫. అరిషడ్వర్గము:—కామము, క్రోధము, లోభము, మో హము, మదము, మత్సరము.

౧౬. షడ్గుణములు :—సంధి, విగ్రహము, యానము, ఆసనము, ద్వైధీభావము, సమాశ్రయము.

౧౭. సప్తాంగములు :—స్వామి, అమాత్యుఁడు, సుహృత్తు, కో శము, రాష్ట్రిము, దుర్గము, బలము.

౧౮. సభాసప్తాంగములు :—విద్వాంసులు, కవీశ్వరులు, వం దులు, గాయకులు, పరిహాసకులు, ఇతిహాసకులు, పౌరాణికులు.

౧౯. సప్తసంతానములు :—తటాకము, ధననిక్షేపము, బ్రిహ్మ స్థాపనము, శివాలయము, వనము, కూపము, కృతి.

౨౦. సప్తవ్యసనములు :—స్త్రీ, ద్యూతము, వేఁట, సురాపా నము, కఠినదండనము, పలుకుప్రల్లదనము, వ్యర్థముగ సొమ్మును దుర్వి నియోగము చేయుట.

౨౧. సప్తోపాయములు :— సామము, దానము, భేదము, దండము, మాయ, ఉపేక్ష, ఇంద్రజాలము.

౨౨. అష్టవర్గములు :— కృషి, వాణిజ్యము, దుర్గము, సేతుబంధనము, ఖన్యాదానము, వనాదానము, శూన్యనివేశనము,

౨౩. అష్టైశ్వర్యములు :— దాసి, భృత్యుఁడు, సుతుఁడు, బంధువు, వస్త్రము, వాహనము, ధనము, ధాన్యము.

౨౪. అష్టభోగములు :— సతి, స్నానము, భోజనము, వస్త్రము, గంధము, పుష్పము, తాంబూలము, సంయోగము.

౨౫. ద్వాదశరాజమండలము :— అరి, మిత్రుఁడు, అరిమిత్రుఁడు, మిత్రమిత్రుఁడు, అరిమిత్రమిత్రుఁడు, పార్ష్ణిగ్రాహుఁడు, ఆక్రందుఁడు, ఆక్రందాసారుఁడు, పార్ష్ణిగ్రాహాసారుఁడు, విజిగీషుఁడు, మధ్యముఁడు, ఉదాసీనుఁడు.

౨౬. షోడశసంధులు :— కపాలసంధి, ఉపహారము, సంతానము, సంగతము, ఉపన్యాసము, ప్రతీకారము, సంయోగము, పురుషాంతరము, అదృష్టనరము, ఆదిష్టము, ఆత్మామిషము, ఉపగ్రహము, పరిక్రియ, ఉచ్ఛిన్నము, పరదూషణము, స్కంధోపనేయము.

౨౭. వింశతివిగ్రహములు :— రాజ్యము, స్త్రీ, స్థానము, దేశము, జ్ఞానము, ధనాపహారము, వ్యసనము, మానము, విషయపీడ, జ్ఞానార్థము, ప్రభుశక్తి, మంత్రశక్తి, ఉత్సాహశక్తి, దైవము, మిత్రుఁడు, అవమానము, బంధువినాశము, భూతానుగ్రహవిచ్ఛేదము, మండలదూషణము, ఏకార్థాభినివేశము.

ఈచెప్పఁబడిన పదార్థము లన్నిఁటికి మొదట నామోల్లేఖనసమూహమునకు సాధారణలక్షణమును, పిదప విశేషలక్షణమును, అవాంతరభేదములును, పిమ్మట దేనివలన నేది పుట్టినదో అట్టికార్యకారణభావములును, వానివినియోగక్రమములును సాంగముగ నీశాస్త్రమున వివరింపఁబడి యున్నవి.

శక్తిత్రయసంపన్నుఁడగు రాజు షాడ్గుణ్యచింతనరూపమగు మంత్రముచేత కర్తవ్యక్రియను నిశ్చయించుకొని యోగ్యతానుసారముగ

చతురుపాయములను ప్రయోగించుచు పరగ్లానిపూర్వకముగ తనకు అభ్యుదయమును కలుగఁజేసికొనుట నీతి యని పిలువఁబడును. సామాద్యుపాయత్రయమునకు పరుఁడు తనకు లోఁబడనియెడల చతుర్థోపాయమగు దండము నుపయోగింపవలయును. సామాద్యుపాయత్రయసాధ్యునియందు దండము నుపయోగించుట నీతివిరుద్ధ మనంబడును. కావున మంత్రులతోఁ గూడి స్వయముగ నాలోచించుకొని నిశ్చయించుకొనిన పిదప పరునకు తెలియురీతిగ ప్రవర్తింపవలయును. దమధాతువునల్లఁగాని దండధాతువువలనఁగాని దండశబ్దము పుట్టినది. ధాతువునకు శిక్షించుటగాని అడ్డగించుటగాని అర్థమగును. ఆధాతువుమీఁదఁ బుట్టినశబ్దము భావవ్యుత్పన్నము, కరణవ్యుత్పన్నము, కర్తృవ్యుత్పన్నము, అని త్రివిధము. అనఁగా దండించుట, దండనము, దండము.

భావార్థము :—దండించుట.

కరణము :—దండించుటకు సాధనమగు కట్టమున్నగువస్తువు.

కర్తృ :—దండించువాఁడు దండుఁడు.

ఈమూఁడుదండశబ్దములు ప్రకృతోపయోగములే, ఎట్లనఁగా :—

౧. వధదండము :—దండార్హుని కొట్టుట.

౨. అర్థహరణదండము :—దండ్యునివలన సొమ్ము దండుగ గొనుట.

3. పరిక్లేశము :— దండ్యుని చెఱసాలయం దుంచుట మున్నగునవి.

దండమమున్నగు నాయుధసాధనములచే దండనక్రియను జరుపువారలుకూడ దండు లనిపించుకొనియెదరు. ఆదండశబ్దము చెడి తెనుఁగున దండు అని అనిపించుకొనుచున్నది. దండనసాధనములతో జరుపఁబడునది దండన, దండనక్రియ చేతనమగు దండుయొక్క. అధీనముగా నున్నందున ప్రజలు తమకు చోరాద్యుపద్రవములు రాకుండ నివారించుకొనుట కశక్తులయి తమసంరక్షణమునకుగా నైకమత్య మవలంబించి పండించినపంట మున్నగువానిలో నాఱవభాగమును విడిగా తీసి యుంచి సమర్థుఁడగువాని కిచ్చుచుండిరి. అతఁడే రాజు. ఇట్టిధనమును అంతయు ఒకచోట చేర్చి దండుయొక్క మొనగాండ్రకును, ప్రధానులు మున్నగు

వ్యవహారస్థులకును దండునకును జీతములుగా నిచ్చుచు వారిని కూడఁగట్టి వారివలన రాజకార్యములను నిర్వహించుచున్నాఁడు. వశము తప్పి దండార్హుఁడైనవానిని తగినరీతిగ దండించుచు న్యాయముగ ప్రజలను పాలించుచున్నాఁడు కాని ద్రవ్యలాభము అయినకొలఁది కామక్రోధాద్యరిషడ్వర్గములకు లోనై తెలివి తప్పి కామజంబులగు ద్యూతము, వేఁట, పానము, స్త్రీలు, క్రోధజములగు వాక్పారుష్యము మున్నగువ్యసనములనంది "రాజ్యాంతే నరకం ధ్రువం" అను వచనమునకు గురి కాకూడదు. దండముయొక్క నీతి దండనీతి అనఁగా, ఆన్వీక్షికి, త్రయి, వార్త, అనులోకస్థితిహేతువులగు రాజవిద్యాత్రయముయొక్క యోగక్షేమార్థము దండును నయించుటకు సాధన మయిన నాల్గవరాజవిద్యయై వెలయుచున్నది. ఈ దండనీతివిద్య ఇదివఱకు లభించని రాజ్యమున్నగువానిని సంపాదించుటకును, ఉన్నరాజ్యమును రక్షించుకొనుటకును చాల సహాయము నొసఁగును. ఇటుల సురక్షితముగాఁ జేయఁబడినదానిని బ్రహ్మవేత్తలగు తపోవంతుల కుపయోగించుట కని ఎఱుఁగవలయును. ఈదండునకు (సేనకు) నాయకులగు దండాధిపతులు చతుర్ముఖబ్రహ్మయొక్క యజ్ఞములో మర్యాదాస్థాపకుఁడగు దండదేవునియొక్క అభిమానమున కాస్పదములయిన వ్యష్టిరూపములని ఎఱుఁగవలయును. ఈదండనీతివిద్యయొక్క సంప్రదాయ మంతయు మహాభారతశాంతిపర్వమునందు కథాద్వయముచేత వివరింపఁబడియున్నది. ఎట్లనఁగా :—

౧. భీష్ముఁడు దండము దేవస్వరూప మనుటకు చెప్పిన యితిహాసము.

పూర్వకాలమునందు అంగదేశాధిపతియగు వసుహోముఁడను రాజు ధర్మపత్నీసమేతుఁడై హిమవత్పర్వతమునకుఁ బోయి అందు ముంజీపృష్టమను శిఖరమునందు సద్వృత్తిచేత కాలము గడపుచు మునులకు మాననీయుఁడై యుండెను. అతనిసమీపమునకు మాంధాతయను రాజు వచ్చి వినయపూర్వకముగ నమస్కరించి అతనిచేత సత్కరింపఁబడెను. తరువాత మాంధాత వసుహోమునితో తాను దండస్వరూపమును తెలిసికొనుటకై వచ్చితి నని ప్రార్థించి చెప్పఁగా నట్లే యని వసుహోముఁడు చెప్పఁదొడఁగెను. :—

బ్రహ్మ ఒకయజ్ఞను చేయఁదలఁచి తనకు సమానుఁడగు ఋత్విజుని గానక సహస్రసంవత్సరములు తప మొనర్చెను. ఇటుల తపస్సు చేయుచుండఁగా అతనికొకనాఁడు తుమ్ము వచ్చెను. ఆతుమ్మువలన క్షుతుఁడనువాఁడు పుట్టెను. అతనిని ఋత్విజునిగా నేర్పఱచుకొని ప్రజాపతి యజ్ఞము చేయుచుండఁగా మర్యాదాస్థాపకముగా నుంచఁబడిన దండము కామచారి యగుటచేత నంతర్హితమయ్యెను. దానివలన యజ్ఞక్రియాకలాపమునకు మర్యాద పోయి యజ్ఞవిఘ్నము సంభవించెను. ప్రజాపతి యందులకు చింతించి విష్ణుసమీపమునకుఁబోయి ఈస్థితి నివిన్నవించెను. తరువాత బ్రహ్మయు విష్ణువును గలసి ఈశ్వరునిసమీపమునకుఁబోయి ఈవిషయమును విన్నవింపఁగా ఈశ్వరుఁడు వారియందు దయ కలిగి దండములేనందువలన లోకము కలతపడుచున్నవిషయమును చక్కఁగా నెఱింగి తనప్రభావమునే దండముగా కల్పించి దండనీతి కాశ్రయుఁడై ప్రకాశించెను. అప్పుడు ఋగ్వేదము మొదలుకొని యర్థశాస్త్రమువఱకుఁగల ౧౮ విద్యలలో దండనీతివిద్య ప్రధానమనియు తక్కిన ౧౭ విద్యలు తచ్ఛేషములనియు దండనీతివిద్యయొక్క విస్తారవివరణరూపము లనియు చెప్పి విష్ణువునకు అధీనముచేసెను. విష్ణువు బ్రహ్మకు మఱల దండనీతిని దయచేయఁగా బ్రహ్మయాగము సంపూర్ణమాయెను. సకలలోకములును సంతసించెను. పిదప విష్ణువీదండనీతిని అంతయు బ్రహ్మమనుమఁడును అంగిరసునికుమారుఁడు నగు బృహస్పతికిచ్చెను. బృహస్పతి ఇంద్రమరీచుల కిచ్చెను. మరీచి భృగువున కిచ్చెను. భృగువు మునులనేకుల కుపదేశించెను. ఈదండదేవుఁడు శివస్వరూపియు విష్ణుస్వరూపియు నైయున్నాఁడు. దండనీతి వాణీలక్ష్మీగౌరుల నెడిశక్తిత్రయస్వరూపిణి. ఈదండదేవుఁడాయుధముల ధరించి పాపాత్ములను దండించుచుపుణ్యాత్ములను రక్షింపుచుండును. పూర్వకాలమునందు దండనీతిగలరాజుండీ ధర్మార్థములను విమర్శించుచుండలేదు. ఇఁక నేమన ధర్మమతమని వ్యవహరించుచు ఒకరికొక రుపద్రవకాలములందు రక్షకులుగా నుండికార్యములకు గతి నొనర్చుచుండిరి. క్రమక్రమముగ జనులందు లోభగుణము ప్రవేశించి అధర్మాసక్తులగుచుండఁగా ప్రజలకు రక్షకుఁడగు వాఁడు లేక దీనస్థితిని పొందుచుండిరి. యజ్ఞయాగాదికర్మలు భూమియందు

లోపించెను. ఇంద్రాదిదేవతలకు హవిర్భాగములు శూన్యము లయ్యెను. హవిర్భాగాభావమువలన దేవతలు కలతఁజెంది బ్రహ్మదేవునిసమీపమునకు పోయి అతనితో మొఱఁబెట్టుకొనిరి. బ్రహ్మదేవుఁడు వారి కభయమిచ్చి, స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్ర, దుర్గబలములనెడు సప్తాంగరూపమగు నీతిశాస్త్రము పదార్థజాతములను నిర్మించి ధర్మార్థకామమోక్షము లను పురుషార్థచతుష్టయమునకు సాధక మగునట్టుల నొనర్చెను. పిదప శివకేశవులయనుగ్రహమున తానింతకుముందు శతసహస్రాధ్యాయవిస్తారముగ పొందిన దండనీతివిద్యను లోకమునందు వ్యాపింపఁజేయఁ దలఁచి శివుని ధ్యానించఁగా ఆపరమశివుఁడు బ్రహ్మలలాటమునుండి విశాలాక్షనామమున నావిర్భవించెను. ఆవిశాలాక్షుఁ డీదండవిద్యను గ్రహించి ఇట్టివిస్తృతగ్రంథమును అల్పాయుష్కులగు మర్త్యులు అభ్యసింపఁజాల రని తలంచి ౧౦ వేల అధ్యాయములతో వైశాలాక్షమనుపేర గ్రంథమును సంగ్రహించెను. త్రివర్గములనుగుఱించియు బోధించియున్న ఈగ్రంథమునందు ధర్మశాస్త్రభాగమును స్వాయంభువమనువును, అర్థశాస్త్రభాగమును బృహస్పతియు, కామశాస్త్రభాగమును నందికేశ్వరుఁడును, మోక్షశాస్త్రభాగమును సనకాదులును గ్రహించిరి. అర్థశాస్త్రమును ఇంద్రుఁడు ౫ వేల అధ్యాయములుగను, బృహస్పతి ౩ వేల అధ్యాయములుగను సంక్షేపించెను. శుక్రుఁడు ఔశనసమనుపేరుతో ౧ వేయి అధ్యాయములుగా సంగ్రహించెను. పిదప మునీశ్వరులు కొందఱు రాఁబోవుమనుజులయసామర్థ్యమును గుర్తెఱిఁగి మూఁడునూఱు అధ్యాయములుగా సంగ్రహించిరి. పిదప అంగదేశాధిపతి యగు వసిష్ఠునికాలమునందు కామందకుఁడనువాఁడు ౧౨౦౦ శ్లోకముల కు లోపుగా నీతిశాస్త్రమును సూత్రించెను. ఈగ్రంథమునందు మూఁడు సర్గలు ౨౦.

౧. ఇంద్రియజయాధ్యాయము.
౨. విద్యాసముద్దేశము.
౩. ఆచారవ్యవస్థ, దండనీతి.
౪. సప్తప్రకృతిభాగము.
౫. సేనాధర్మము.
౬. కంటకశోధనవిధి.
౭. ఆత్మరక్షణావిధి.
౮. మండలవికల్పము.
౯. సంధివికల్పము.
౧౦. విగ్రహవికల్పము.

౧౧. యానవిధి.	౧౬. యాత్రావిధి.
౧౨. మంత్రవికల్పము.	౧౭. స్కంధావారనివేశవిధి.
౧౩. దూతవికల్పము.	౧౮. ఉద్యోగవిధి.
౧౪. ప్రకృతివ్యసనవిభాగము.	౧౯. యుద్ధసన్నాహవిధి.
౧౫. రాజవ్యసనభేదము.	౨౦. వ్యూహవిభాగాది.

వీనియందు మఱికొన్ని యంశములు కూడ చేరి యున్నవి.

ఈకలియుగమునందు యుధిష్ఠిరశకములో ౧౦౧౫ సంవత్సరముల కాలమునందు విష్ణుగుప్తుఁడు, మల్లనాగుఁడు, కౌటిల్యుఁడు, అనునామాంతరములుగల చాణక్యుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు చంద్రవంశపుతుదిరాజగు నందుఁడను క్షత్రియోత్తముని పట్టాభిషేకానంతరమునందు మాయోపాయములచేతఁ జంపించి చంద్రగుప్తుఁడనుశూద్రుని రాజునుగా చేసెను. పిదప తానొకనీతిశాస్త్రమును చేసెను. ఆశాస్త్రమునకు లక్ష్యభూతముగ నందునిప్రధానమంత్రియు, రాజభక్తిగలవారిలో ఉత్తముఁడును స్వామిద్రోహి యగుచాణక్యుని చంపి తనప్రభుభక్తిని వెల్లడిచేయుటకుగాను అదృశ్యుఁడై యనేకమాయోపాయముల నొనర్చుచున్న రాక్షసుని తననీతిప్రభావముచేత చంద్రగుప్తునిచేత మరణాంతశిక్షకు లోఁబఱిచి వశవఱుచుకొని పరస్పరాలింగనముల నొనర్చుకొని ఆరాక్షసునే చంద్రగుప్తునకు మంత్రిగా నొనర్చెను. ఇతనినీతిశాస్త్రప్రయోగమును రాక్షసుఁడు మెచ్చుకొనెను. ఈచాణక్యరాక్షసులనుగూర్చిన కథయంతయు ముద్రారాక్షసమనుపేరుగల నాటకమునందు సమగ్రముగ వర్ణింపఁబడియున్నది. ఇట్టినీతిశాస్త్రమే పంచతంత్రి హితోపదేశము లనెడి ప్రకరణములయందుఁ గూడ వెలయుచున్నది. ప్రకృతమున ఔశనసము మున్నగు నీతిశాస్త్రములు వాడుకలో లేవు. కామందకీయముమాత్ర మరుదుగా వాడఁబడుచున్నది. భారతమునందు విదురనీతులు, భీష్మనీతులు, మున్నగుతావులందును శుక్రబృహస్పత్యాది మతభేదములతో కొంతవఱకు నీతిశాస్త్రము విశకలితముగాఁ గలదు. ఏవిధముగానైనను ధనమును సంపాదించవలయునని అక్కడక్కడ బోధించుచున్న ఈనీతిశాస్త్రము వైదికకర్మలకు విరోధము గదా! ఇట్టియర్థశాస్త్రమును ఉపవేదముగా గ్రహించుట

ఎట్లని సందేహించినను వేదవిహితములగు యజ్ఞాదిక్రియలకు వలయు దక్షిణలు, ఆజ్యము, చరువు, పురోడాశము, క్షీరాదులు, ద్రవ్యసాధ్యములు గాని ఇతరసాధ్యములు కావు. అట్టియర్థమును సాధించుటకయి యుపాయమును బోధింపుచు వేదోపకారక మగుటచేత ఉపవేద మని అనిపించుకొనును.

కా మ ము.

కామము = అనఁగా మనస్సు మొదలగు ఇంద్రియములచేత నపేక్షింపఁబడు విషయానుభవసుఖమును గోరుట. ఇది మన్మథదేవతాకమయి ధర్మార్థములకంటె నిహపరలోకసాధకమయి మోక్షకరంబయి యుండును. శ్రీకృష్ణులవారు భగవద్గీతలయం దీవిధమున వచించియున్నారు:—

"శ్లో. బలం బలవతాం చాహం కామరాగవివర్జితమ్ ।
ధర్మావిరుద్ధో భూతేషు కామోఽస్మి భరతర్షభ ॥"

భగవద్గీత. ౭. ౧౧.

ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధముగ భూతములందుఁగల కామము భగవత్స్వరూప మని సిద్ధించుచున్నది. స్వకాంతయందు ఋతుకాలగమనము వలనఁ గలిగినసంతానము పరలోకప్రాప్తికి సాధనమగుచున్నది. పుత్త్రుఁ డనఁగా "పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్త్రః" నరకబాధనుండి రక్షించువాఁడని యర్థము. పుత్త్రసంతతివలన పుణ్యలోకము కలుగువిషయమును భారతము ఆదిపర్వమునందు పాండురాజుకథవలనను, జరత్కారునికథవలనను మనము తెలిసికొనవచ్చును.

పాండుభూపాలుండు శతశృంగపర్వతంబునందు తపంబు సలుపుచుండి యొకనాఁడు దివ్యవిమానము లెక్కి వచ్చుచుఁ బోవుచున్నట్టియు, బృందారకబృందములు నిండియున్నస్వర్గలోకమార్గంబున పుణ్యలోకంబులకనాయాసంబుగ నుత్తరాభిముఖులగుచు నరుగుమునులం గాంచి మీరెచటికేఁగెదరు అనఁగా వారు నేఁడమవస కావున బ్రహ్మలోకమునందుండు మునులును పితరులును బోవుచున్నారు. మేమును అందులకుఁ బోవుచున్నా మని పలికి పోవుచుండిరి. పాండురాజును భార్యాద్వయసహితుండై

మేతుఁడై వారివెంట నడువఁజొచ్చెను. అతనిఁ గాంచి మునులు "రాజా! నీవు సుకుమారుఁడవు. దుర్గమం బగునీదేవమార్గమున కేల వచ్చెద"వని వారింపఁగా పాండుభూపాలుఁడు "అపుత్రస్య గతి ర్నాస్తి" యనువేద వచనంబున సంతానరహితులగు మునులకుఁగూడ నీమార్గంబు దుర్గమం బన మునిశాపంబున అపుత్రుండ నగు నాకెట్లు గమ్యమని చింతించుచు మునీశ్వరుల ప్రార్థింపఁగా వారు యోగబలంబున సర్వమును విచారించి కొలఁదికాలములో నీకు దేవతానుగ్రహంబువలన సంతానము కలుగు ననియు దానిచేత పుణ్యలోకసుఖంబు ననుభవింపఁగల వనియు చెప్పినట్లు గలదు.

జరత్కారుఁ డనుమునిపుత్రుని ఆతనిపితృదేవతలు గాంచి ఆశ్రమచతుష్టయములో గృహస్థాశ్రమము ముఖ్యమయినది కావున నీవీయాశ్రమము నొంది సంతానవంతుఁడవయి మాకు పుణ్యలోకసుఖంబును కలుగఁజేయు మని చెప్పినటుల నున్నది.

కాశీఖండమునందు విశ్వానరునికథయందు గృహస్థాశ్రమము శ్రేష్ఠమని చెప్పఁబడి యున్నది. గ్రంథస్థములగు ఇట్టికథలను విశ్వసించి నిత్యనైమిత్తికకర్మంబుల నొనర్చుచు స్వభార్యయందు కామశాస్త్రానుసారంబుగ విషయానుభవ మనుభవించుచు పరదారరతి మున్నగు నిషిద్ధకార్యముల పరిత్యజించుట ఇహపరలోకసుఖదాయకము.

ఇట్లు చరించుటవలన తానాచరించు కర్మలఫలము పరమేశ్వరార్పణ మగుచుండుటచేత చిత్తశుద్ధికలిగి మనఃప్రసన్నత కలిగి చతుర్థపురుషార్థమగు మోక్షము సిద్ధించుటలో సందియము లేదు.

ఈశాస్త్రోత్పత్తిక్రమము అర్థవేదభాగమునందు చెప్పినవిధముగా బ్రహ్మలలాటమునందు పుట్టినవిశాలాక్షునివలన చేయఁబడిన వైశాలాక్షమను దండనీతిశాస్త్రములో నొకభాగమయిన కామశాస్త్రము కృతయుగమునందు ౧౦౦౦ అధ్యాయములుగ సంగ్రహింపఁబడెను. త్రేతాయుగమునందు శ్వేతకేతుమహామునిచేత ౫౦౦ అధ్యాయములుగ సంగ్రహింపఁబడెను. ద్వాపరయుగమున బాభ్రవ్యమహామునిచేత ౧౫౦ అధ్యాయములుగ సంక్షేపింపఁబడెను. పిదప దత్తక, చారాయణ, సువర్ణనాభ, ఘోటకముఖ, గోనర్దీయ, గోణికాపుత్ర, కూచిమార,

మునులచేత వైశిక, సాధారణ, సాంప్రయోగిక, కన్యాసంప్రయుక్త, భార్యాధికార, పారదారిక, ఔపనిషదికములను సప్తాధికరణములుగ బాభ్రవ్యునిచేత నేర్పఱచి చెప్పఁబడినవాని నొక్కొక్క నొక్కొక్క యధికరణమునుమాత్ర మందుకొని కొందఱు విస్తారముగను, కొందఱు సంక్షేపముగను సూత్రములను రచించుటవలన నుత్సన్నప్రాయమైన కామసూత్రమును చాణక్యుఁడే(వాత్స్యాయనుఁడను నామాంతరముతో (ముప్పదినాలుగధ్యాయములుగల సప్తాధికరణశాస్త్రమును రచించెను. ఈశాస్త్రమునకు, వజ్రఖడ్గధరాచార్యభాష్యము, భాస్కరనృసింహశాస్త్రికృతవృత్తియు, జయమంగళవ్యాఖ్యయు పుట్టియున్నవి. పిదప నీగ్రంథము ననుసరించి కొక్కోకము, రతిరహస్యము, అనంగరంగము, కామకళానిధి మున్నగుశ్లోకగ్రంథములు పుట్టియున్నవి.

ఈశాస్త్రమునందుగల స్త్రీపురుషభేదములు, జాతిభేదములు, దూతీభేదములు, నఖక్షతములు, దంతక్షతములు, చుంబనములు, ఆలింగనములు, చిహ్నములు, అవస్థలు, రతిధ్వనులు, బంధములు, మున్నగు వానిపేరు లీక్రిందవ్రాయఁబడును.

౧. నాయకత్రయము :—దేవనాయకుఁడు, మనుష్యనాయకుఁడు, ఉభయనాయకుఁడు.

౨. పురుషజాతిచతుష్టయము :—పాంచాలుఁడు, కూచిమారుఁడు, భద్రుఁడు, దత్తుఁడు.

౩. అవాంతరజాతిత్రయము :—శశజాతి, వృషభజాతి, తురగజాతి.

౪. శృంగారనాయకచతుష్టయము :—అనుకూలుఁడు, దక్షిణుఁడు, ధృష్టుఁడు, శఠుఁడు.

౫. నాయకసఖులు :—విటుఁడు, విదూషకుఁడు, పీఠమర్దుఁడు, చేటుఁడు.

౬. స్త్రీజాతులు :—పద్మిని, చిత్రిణి, శంఖిని, హస్తిని.

౭. అవాంతరజాతులు :—హరిణీజాతి, తురగ, హస్తిని.

౮. ప్రకృతిత్రయము :—శ్లేష్మప్రకృతి, పైత్యప్రకృతి, వాతప్రకృతి.

౯. ద్వాదశసత్వములు :—దేవసత్వ, మనుజసత్వ, నాగసత్వ, యక్షసత్వ, గంధర్వసత్వ, పిశాచసత్వ, కాకసత్వ, వానరసత్వ, గార్దభసత్వ, మునిసత్వ, రాక్షసత్వ, కిన్నరసత్వములు.

దేశస్త్రీలు :—లాట, ఆంధ్ర, కోసల, స్త్రీరాజ్య, పాటలి, మహారాష్ట్ర, ద్రవిడ, వంగ, గౌడ, కామరూప, ఉత్కల, కర్ణాట, వనవాసి, అంగ, ఘూర్జర, బాహ్లీక, సింధు, అవంతి, ఆనూప, మలయ, సౌవీర, పౌండ్ర, కాశ్మీర, గాంధార (దేశస్త్రీలు)

యౌవనభేదములు :—౭వ సంవత్సరము మొదలు. ౧౦ వరకు మొలకజవ్వనము, కన్యక.

౯వ	,,	లేతజవ్వనము,	గౌరి.
౧౬వ	,,	నెరిజవ్వనము,	బాల.
౨౦వ	,,	నిండుజవ్వనము,	ముగ్ధ.
౩౦ వ	,,	మించుజవ్వనము,	విదగ్ధ.
౪౦ వ	,,	బలజవ్వనము,	ప్రగల్భ.
౫౦ వ	,,	ముదిజవ్వనము.	ఇచ్ఛాసుతి.

మతాంతరము :—

౧౬వ	సంవత్సరమువరకు	బాల.
౩౦ వ	సంవత్సరమువరకు	తరుణి.
౫౦ వ	,,	ప్రౌఢ.
౧౦౦వ	,,	లోల.

దూతీచతుష్టయము :—సారిక, చతురిక, సహాసాహసిక, దూతిక. ఇందులకు మతాంతరములు ౩ గలవు. ఎట్లన:—

మొదటితరములో ౬. రు :—ప్రాతివేశిని, శిల్పిని, కారువు, లింగిని, సఖి, తనుప్రజాత.

౨. వ దానిలో ౮ రు :—ప్రహిత, ఉద్వాహిత, పత్రహారి, భావన, పత్రికా, మూక, స్వయం, భావదూతిక.

౩. వ దానిలో ౧౬. రు :—బానిస, కన్యక, చెలికత్తె, విధవ, చాకలది, గంధమమ్మునది, పువ్వులమ్మునది, మాలుందర్లి, పుష్పనకత్తె, నీళ్ళమ్ముకొనునది, చిత్తరువులువ్రాయునది, భార్య, గతిప్రవేశముగలది, కథలుచెప్పునది, చిలుక, గోరువంక.

చతుర్విధప్రీతులు:—అభిమానప్రీతి, విభవప్రీతి, సత్కారప్రీతి, విషయప్రీతి.

మోహచతుష్టయము:—లజ్జామోహము, విభవమోహము, కరుణామోహము, నిజమోహము.

మతాంతరము:—ఉత్తమము సూర్యమోహము, మధ్యమము మత్స్యమోహము, అధమము మృగమోహము.

జాతి.	అనుకూల పురుషుడు.	ఇష్టమగు కామము.	ఇష్టమగు బంధములు.	కళాస్థానము	ప్రియతిథులు	దేవతా స్త్రీ మనుష్య స్త్రీ
పద్మిని.	పాంచాల [illegible]డు.	[illegible]	సంక [illegible] [illegible]ము.	[illegible], నాభి, తొడ	మంచితిథి.	శచి దేవతా స్త్రీ రుక్మిణి మనుష్య
చిత్రిణి.	[illegible] [illegible]డు.	[illegible]ము.	నా[illegible] [illegible]ము.	[illegible], ముంగురులు కన్నులు.	౨,౭,౫,౬, ౯,౧౦,౧[illegible] తిథులు.	మేనక దేవతా ద్రౌపదిమనుష్య
శంఖిని.	[illegible]డు.	[illegible]ము.	[illegible] [illegible]ము.	పెదవి, [illegible], [illegible].	౩,౦,౧,౧౦,౧౩, ౧౪,తిథులు	తా[illegible], దేవతా సత్యభామ, మ
హస్తిని.	[illegible]డు.	[illegible]ము.	[illegible] [illegible]ము.	[illegible], క[illegible].	[illegible],౧౫ తిథులు.	తిలోత్తమ దేవ [illegible], మనుష్య

బాహ్యములు:—ఉత్తానకరణంబులు, తిర్యక్కరణములు, స్థితకరణములు, ఉపవిష్టకరణములు, వ్యానతకరణములు, విపరీతకరణము అనిబంధములు ఆరువిధములు. ఇందు మొదటి ౫ ను పురుషకృత్యములు, ౬ వది స్త్రీకార్యము.

ఉత్తానకరణబంధములు ౧౦:—గ్రామ్యము, నాగరాఖ్యము, ఉత్ఫుల్లకము, విజృంభితము, ఇంద్రాణికము, [illegible]ప్రకము, పార్శ్వసంఘటితము, ఉత్తానసంఘటితము, పీడితము, వేష్టితము, బాడబికము, ఉద్భుగ్నకము, [illegible]స్ఫుటనము, [illegible]పీడితము, జృంభితము, ప్రసారితము, వేణువిదారితము, శూలచితము, కార్కటకము, ప్రేంఖాయితము, పద్మాసనము, [illegible]పద్మాసనము, బంధురితము, నాగపాశము, సంయమ

నము, కూర్మకము, పరివర్తనము, నిపీడితము, సమపాదము, త్రివిక్రమము, వ్యోమపదము, స్మరచక్రము, అవిదారితము, సౌమ్యము, అజృంభితము, నౌకాఖ్యము, ధనుర్బంధము, కరపాదము, సాచిముఖము, అర్ధచంద్రము, ఉపాంగము.

౨ తిర్యక్కరణబంధములు ౮:— సముత్థితము, పరివర్తితము, సమాంగిము, అభిత్రికము, సంపుటము, వేణుకాఖ్యము, సంఘట్టము, మానితము.

౩ స్థితకరణబంధములు ౮:— యుగపదము, వితతము, మార్కటము, ఘట్టితము, సమ్ముఖకరణము, ప్రస్ఫుటము, [illegible]ము, [illegible]ఘనము.

౪ ఉత్థితకరణబంధములు ౬:— జానుకూర్పరము, సింహవిక్రమము, కీర్తిబంధము, ద్విశూలము, పార్శ్వవేష్టితము, వ్యాఘ్రాఖ్యము.

౫ వ్యానకరణబంధములు ౨౧:— అవి యెట్లన్.

అదూషితములు ౧౦:— వ్యాకృతము, నిపాతము, నిఘాతకము, చటకవిలసితము, జుష్టము, వరాహఘాతకము, వృషభఘాతకము, శ్వానుకము, ఐభము, మార్జారము.

భావదూషితములు ౧౧:— సాన్నాలము, గార్దభము, ఔష్ట్రము, పౌండరీకము, విపరీతము, ఏణము, పారావతము, మాయూరము, మూషకము, భేరుండము, గారుడము.

ఉత్తానకరణములు	౪౧
తిర్యక్కరణములు	౮
స్థితకరణములు	౮
ఉత్థితకరణములు	౬
వ్యానకరణములు	౨౧
మొత్తము.	౮౪

౬ వదియగు విపరీతకరణబంధములు ౪:—పురుషాయితము, భ్రమరము, ఉద్ధతము, ప్రేంఖావలి.

చిత్రబంధములు ౨:— సంఘాటకము, ఉపహతము.

నఖక్షతములు ౬:— వర్ధిష్ణులత, అనువినులత, మృదులత, ఉత్ప్లవలత,

౨౯ ఖురళీకారంగప్రసంగము
౩౦ రంగప్రవేశలక్షణనిర్దేశము
౩౧ ధనుశ్శరపూజాయోజనము
౩౨ గురుప్రణామస్థేమము
౩౩ శరశరాసనగ్రహణపౌర్వాపర్య సూచనము
౩౪ లక్ష్యశుద్ధిలాభము
౩౫ లక్ష్యవేదికారచనా వివేచనము
౩౬ నారాచమోచనప్రకారసూచనము
౩౭ చిత్రలక్ష్యభేదనోపాయప్రతిపాదనము (ము
౩౮ శాబ్దిలక్ష్యశరాభ్యాసవిలాస
౩౯ దూరనికటస్థలక్ష్యభేదనలక్షణము (భాషణము
౪౦ రథారోహణశరాభ్యాసవిశేష
౪౧ గజారోహణశరప్రయోగవిభాగము (లక్షణము
౪౨ హయారోహణశరమోక్షణ
౪౩ దూరపాతిశరాభ్యాసవిస్తారకీర్తనము (రూపణము
౪౪ శరప్రయోగసమయసూచనమయని
౪౫ శరగమనగుణదోషవిభాగము
౪౬ దివ్యాస్త్రమంత్రతంత్రప్రయోగవిస్తరప్రస్తానము

ఈ ౪౬ ప్రమేయములకు ఉద్దేశలక్షణములు ద్రోణాచార్యుల చేత రచింపబడిన ధనుశ్శాస్త్రమునందుఁ జూచునది.

మంత్రప్రయోగయుక్తములగునవి యస్త్రము లనబడును. మంత్రప్రయోగము లేక ప్రయోగించునవి శస్త్రము లనబడును.

అస్త్రములు:— ౧ దండచక్రము, (కాలచక్రము, విష్ణుచక్రము)
౨ ఐంద్రాస్త్రము (వజ్రాస్త్రము)
౩ శైవశూలము
౪ బ్రహ్మశిరోస్త్రము
౫ ఐషీకము
౬ బ్రహ్మాస్త్రము
౭ శిఖరిగద (మోదకీగద)
౮ ధర్మపాశము (వరుణపాశము, కాలపాశము)
౯ వారుణాస్త్రము
౧౦ శుష్కాశని, ఆర్ద్రాశని
౧౧ పైనాకాస్త్రము
౧౨ నారాయణాస్త్రము
౧౩ ఆగ్నేయాస్త్రము
౧౪ శిఖరాస్త్రము
౧౫ వాయవ్యాస్త్రము
౧౬ ప్రమథాస్త్రము
౧౭ హయశిరము
౧౮ క్రౌంచాస్త్రము
౧౯ శక్తి
౨౧ కంకాలము
౨౧ ముసలము
౨౨ కాపాలము

౨౩ కంకణము
౨౪ విద్యాధరాస్త్రము
౨౫ నందనాస్త్రము
౨౬ అసిరత్నము
౨౭ గాంధర్వాస్త్రము
౨౮ మానవాస్త్రము
౨౯ ప్రస్వాపనము
౩౦ ప్రశమనము
౩౧ సౌరము
౩౨ దర్పము
౩౩ శోషణము
౩౪ సంతాపనము
౩౫ విలాపనము
౩౬ దమనము
౩౭ కందర్పము
౩౮ పైశాచము
౩౯ మోహనము
౪౦ * తామసము
౪౧ * సౌమనస్యము
౪౨ సంవర్తనము
౪౩ సత్యాస్త్రము
౪౪ మాయావస్త్రము
౪౫ * సర్వమాయాదమనము
౪౬ తేజఃప్రభము
౪౭ తేజోపకర్షణము
౪౮ సోమాస్త్రము
౪౯ త్వాష్ట్రికము
౫౦ సుదామనము
౫౧ గభస్త్యస్త్రము
౫౨ శివేషుమానవాస్త్రము
౫౩ * ముసలము

*ఈగుర్తుగలవి వాల్మీకిరామాయణమున లేవు.

శస్త్రములు :—

౧ సత్యవంతము
౨ సత్యకీర్తి
౩ ధృష్టి
౪ రభసము
౫ ప్రతిహారతరము
౬ పరాఙ్ముఖము
౭ అవాఙ్ముఖము
౮ లక్ష్యాక్ష విషమము
౯ దృఢనాభము
౧౦ సునాభము
౧౧ దశాక్షము
౧౨ శతవక్త్రము
౧౩ దశశీర్షము
౧౪ శతోదరము
౧౫ పద్మనాభము
౧౬ మహానాభము
౧౭ సునాభకము
౧౮ దుందునాభము
౧౯ జ్యోతిషము
౨౦ కృశనము
౨౧ నైరాశ్యము
౨౨ విమలము

౨౩ యౌగంధరము
౨౪ హారిద్రము
౨౫ దైత్యము
౨౬ ప్రశమనము
౨౭ శుచిర్బాహువు
౨౮ మహాబాహువు
౨౯ నిష్కలి
౩౦ విరుచి
౩౧ సార్చిర్మాలి
౩౨ ధృతిర్మాలి
౩౩ వృత్తిమంతము
౩౪ పితృసౌమనసము
౩౫ విధూతము
౩౬ మకరము
౩౭ కరవీరకము
౩౮ ధనధాన్యము
౩౯ కామరూపము
౪౦ కామరుచి
౪౧ మోహనము
౪౨ మావరణము
౪౩ జృంభకము
౪౪ సర్వనాభము
౪౫ సంతానము
౪౬ వరుణము
౪౭ రుచిరము

ఈయస్త్రశస్త్రములన్నియు కామరూపములనియు భృశాశ్వుని పుత్రులనియు శ్రీమద్రామాయణము బాలకాండములో విశ్వామిత్రమహర్షి శ్రీరామచంద్రున కుపదేశించినట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

ఆయుధములు ౩౨:—

౧ బాణము.	౯ భిండివాలము.	౧౭ పాశము.	౨౫ క్రకచము.
౨ ఖడ్గము.	౧౦ పరిఘము.	౧౮ చక్రము.	౨౬ కుంతము.
౩ తోమరము.	౧౧ పరశ్వధము.	౧౯ ముసుండి.	౨౭ పరశువు.
౪ స్తోమము.	౧౨ గద.	౨౦ దండము.	౨౮ శంకువు.
౫ చేరి.	౧౩ ప్రాసము.	౨౧ వజ్రము.	౨౯ వేణువు.
౬ సృగము.	౧౪ ముద్గరము.	౨౨ అశని.	౩౦ తోత్రము.
౭ శక్తి.	౧౫ ముసలము.	౨౩ హలము.	౩౧ కుసూలము.
౮ యష్టి.	౧౬ శూలము.	౨౪ అరిష్టము.	౩౨ త్రిశూలము.

బాణము మున్నగు ౩౨ ను ఆయోధించుటకు (అనఁగాఁ బోరుటకు) సాధనము లగుటచేత ఆయుధము లాయెను. ఈ ౩౨ ఆయుధములలోపల శత్రువులతో కలియఁబడకుండ భూమియందు నిలుచుండి కాని రథము, గుఱ్ఱము, ఏనుఁగుమున్నగు వాహనములందుండి కాని, వే

యనవచ్చును కావున బాణము ముఖ్యమయినది. విసరివేయునట్టి ఆయుధంబులు కొన్నియున్నను ఇట్టిగౌరవము గలవికావు. ఇట్టి ప్రధానాయుధ మనంబడునట్టి బాణములలో పురుషజాతి, స్త్రీజాతి, నపుంసకజాతి యనంబడు భేదములు ౩ గలవు.

బాణాగ్రములు ౧౦ తెఱఁగులు.

౧ ఆరాముఖము.
౨ ద్విభల్లకము.
౩ వత్సదంతము.
౪ కర్ణికము.
౫ కాకతుండము.
౬ క్షురప్రము.
౭ గోపుచ్ఛము.
౮ అర్ధచంద్రము.
౯ సూచీముఖము.
౧౦ భల్లము.

ఇట్టిబాణముయొక్క సంధాన విసర్జనాదిక్రియలకు ఆస్పదమైనది కార్ముకము. ఇయ్యది చాపము, ధనుస్సు, కోదండము అని త్రివిధము. బ్రాహ్మణునకు ఉపనయనకాలమునందు యజ్ఞోపవీత ధారణంబుమాడ్కి క్షత్రియునకు వామభుజాగ్రమునందు ఆత్మరక్షణ దీక్షాపూర్వకముగా ధరింపవలసినదిగా వేదవాక్యములచేత విధింపఁబడి యున్నది. దీనిని పూర్వయుగమున విశ్వామిత్ర, జమదగ్ని, పరశురామ, కృప, ద్రోణాశ్వత్థామాదులగు బ్రాహ్మణోత్తములు సైతము శత్రుసంహారార్థమగు నథర్వవేదమునను శేషభూతముగ నంగీకరించిరి కాని వారి కదిముఖ్యము కాదు. ఏల యనఁగా:—

"శ్లో. అగ్రతశ్చతురో వేదాః పృష్ఠతస్సశరం ధనుః,
ఇదం బ్రాహ్మ మిదం క్షాత్రం శాపాదపి శరాదపి."

అను న్యాయము ననుసరించి వారాతీరుఁ జరించిరి. వారు తాము అస్త్రశస్త్రముల నెఱిఁగియు తాముచేయు సత్కర్మలను నాశనము చేయుచున్న రాక్షసులను సంహారము చేయుటకు శ్రీరాముఁడు మున్నగు క్షత్రియులకు అస్త్రాదికముల నుపదేశించి వారిచేతనే శత్రుసంహారాదికమును చేయించుకొనుచు తాము నిర్విఘ్నముగ యజ్ఞాదులను నెరవేర్చుకొనుచుండిరి. వారిశిష్టాచారమును గాంచి కొందఱు దండనాథులు ప్రధానులు మున్నగు అధికారములను వహించి రాజులకు దిగ్విజయ యాత్రాదికాలములందు సహాయమును చేయుచువచ్చిరి. కలియుగము

నందు ఉత్తమక్షత్రియులగు వారివంశీయులు మరాఠాపరులు కాఁగా కలిపురుషప్రేరణముచేత దుష్కృత్యము లొనర్చుచు సమూలముగా నశించిరి. కొందఱున్నను శూద్రప్రాయులయిరి. అట్టి శూద్రప్రాయులగు రాజులసమీపమునందును మ్లేచ్ఛులసమీపమునందును కొందఱు బ్రాహ్మణులు దివానులు సరదారులు మున్నగు నధికారముల వహించుచున్నవారు. అయినను వారు వేదవిహితములగు సత్కర్మలను మాత్రము ఆచరింపక భ్రష్టులగుచున్నారు. లౌకికవ్యాపారములందు సర్వదా నిమగ్నులయి యుండువారు సత్కర్మముల నాచరించుట అశక్యమని తలంచియే "బ్రాహ్మణుఁడు పరీక్షార్థముగనైనను ఆయుధమును పట్టకూడదు" అని ఆపస్తంబాదిమునులు ధర్మశాస్త్రములందు విధించిరి. క్షాత్రముగలవాఁడుక్షత్రియుఁడు బ్రాహ్మణాది ఇతరజనులను క్షతమువలన రక్షించువాఁడు కావున క్షత్రియుఁడనంబడును. క్షత్రియునికి క్షత్రియస్త్రీయందు జనించినవాఁడు క్షత్రియుఁడగును. ఇతఁడే దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాపూర్వకముగ శిష్టులను రక్షింపఁజేసికొనిన రాజని పిలువఁబడును. ఈ రాజక్షత్రిశబ్దములు కృతయుగమునందు పృథుచక్రవర్తి ముఖ్యముగా దక్కినవి. తరువాత దక్కిన సూర్యసోమవంశములరాజుల కందఱకును యోగ్యతాతారతమ్యానుసారముగా దక్కినవి. క్షత్రియధర్మసాధకము, ధనుర్విద్య. దీనినిధరించినవాఁడేదండనీతిధారకుఁడై రాజ్యమును పరిపాలించవలయునని శాంతిపర్వములో భీష్మయుధిష్ఠిరసంవాదమునఁ గలదు:-

ఇంద్రాదిదేవతలు విష్ణుదేవునివలన దండనీతివిద్యను పొందిరి. కాని తాముభూసంచారులు కానందువలన నీవిద్యను భూలోకమునందు ప్రయోగింపలేకపోయిరి.పిదప ఆవిష్ణుదేవుఁడే ఈవిద్యనుపొంది తదనుసారము భూమిని పరిపాలించుసామర్థ్యముగలవాని నొకని దయచేయుఁడని వేఁడఁగా స్వతేజస్సువలన విరజుఁడను మానసపుత్రుని సృజించి యిచ్చెను. ఆవిరజుఁడు విరక్తుఁడై రాజ్యేచ్ఛను చూడకపోయెను. అతనిపుత్రుఁడగు కర్దముఁడును తండ్రివలెనే తపము సేయ వనమునకుఁ బోయెను. అతనిపుత్రుఁడగు అంగుఁడు దండనీతి నవలంబించి కొంతకాలము రాజ్యమును పాలించెను.అంగునిపుత్త్రుఁడు సునీతియను నామాంతరముగలవేనుఁడనువాఁడు రాజ్యమునుగైకొని బ్రాహ్మణులను కొట్టుచు వారికోపము

వలన మరణమును పొందెను. అరాజకమగు నప్పటిస్థితిని గాంచి మ
హర్షులు [illegible] క్షత్రియుని పుట్టించుటకుగాను
ఆవేనుని [illegible] మథించగా [illegible] నల్లని నరుఁడు [illegible] శరీ
రము ఎఱ్ఱనికన్నులు గల [illegible] పురుషుండు పుట్టెను. ఋషు
లు వానిని గాంచి "నిషీద" అనిరి. నిషీద యనఁగా [illegible]
ము, [illegible], [illegible] యర్థము. ఋషులచేత ఆవిధమున ప
లుకఁబడుటచేత [illegible] వచ్చెను. వీనివంశమునఁ బుట్టినవార
లు క్రూరులయి [illegible] ప్రదేశముల నాక్రమించిరి. పిమ్మట ఆఋ
షులు వేనుని దక్షిణహస్తమును మథించగా ప్రకాశించుచున్న కవచము, ధ
నుస్సు, అంబులు [illegible] పుట్టుకతో [illegible] వేదవేదాంగములను
ధనుర్వేదమును [illegible] ములుగల [illegible] పురుషుం డొక్కఁ
డు పుట్టెను. [illegible] ఆపురుషు నాశ్రయించెను.
ఆవేనునిపుత్రుఁడు [illegible] బ్రాహ్మణసమూహములను చూచి [illegible] దోసిలి
యొగ్గి బ్రాహ్మణులారా [illegible] మహాత్ములారా! నాసూక్ష్మబు
ద్ధికి ధర్మార్థ[illegible]ములు [illegible] గోచరము లగుచున్నవి. మీ [illegible] యా
జ్ఞాపింతురో [illegible]. [illegible] ఆమహర్షులు విని హర్షిం
చినవారలయి రాజా! [illegible] దుర్గ్రాహ్యము [illegible]
యాసత్య[illegible] నవలంబించి వేదశాస్త్రో
[illegible] రాజ్యమును పరిపాలిం
పుము, అని పలికిరి. [illegible] "బ్రాహ్మణులు నమస్కరణీయ మొన
ర్చిన [illegible]" [illegible] బ్రాహ్మణులును సహాయ ము
గుట కంగీకరించిరి.

అంతట బ్రాహ్మణ[illegible] వచ్చి బ్రా
హ్మణులతోఁగూడి [illegible] సామ్రాజ్య[illegible]ము చేసిరి. [illegible]
నికి శుక్రుఁడు పురోహితుఁడుగను, [illegible] సారస్వతగణ
ము ప్రధానులుగను, గర్గ మహాముని [illegible]. అప్పుడు చ
క్రవర్తి[illegible] ఆకాశ
మునుండి [illegible]. భూమి[illegible]ములు గలిగి
విషమముగా నుండఁగా రాజు కోపించి [illegible] బాణమును

ప్రయోగింప నుంకించఁగా భూదేవత గోరూపమున ప్రత్యక్షమయి మేరుపర్వతము దోగ్ధగను హిమవంతుఁడు వత్సముగను నేర్పడఁగా గొప్పగొప్పరత్నములు ఓషధులు మున్నగువానిని పిదికెను. ఈయర్థమునే భర్తృహరి:—

"శ్లో. రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షితిధేను మేనాం
త్వం నాథ వత్సమివ లోక మముం పుషాణ,
తస్మింశ్చ సమ్య గనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలాం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః."

అని చెప్పియున్నాఁడు. పృథువుచేత ఉపదేశింపఁబడి ఆయార్థాదికము నిచ్చినదికావున భూమికి పృథివి యనుపేరు వచ్చెను. ధార్మికునిమనమునం దింతమహిమ గలదు. ఇట్టిమహిమ విష్ణుతేజము లేనివానియం దుండదు.

ధనుస్సులలో నీశ్వరునకు పినాకము, విష్ణువునకు శార్ఙ్గము, రామునకు వజ్రకము, ద్రోణాచార్యునకు గ్రాసము, అర్జునునకు గాండీవము, కర్ణునకు కాలపృష్ఠము అని వారివారిధనుస్సులకు విశేషనామము లుండును.

ఈధనుర్విద్యను కృతయుగమునందు ప్రథమమున శివునిసమీపమునఁ గుమారస్వామియు, పరశురాముఁడును అభ్యసించిరి. కుమారస్వామివలన కొందఱు ఈవిద్యను పొందిరి. ఆగురుశిష్యపరంపర క్రమక్రమముగ వ్యాపించెను. పరశురాముఁడు తనతండ్రిని కార్తవీర్యార్జునుఁడు సంహరించె నను క్రోధముచేత ఇరువదియొక్కమాఱు నెదకి వెదకి క్షత్రియసమూహమును సంహరించి భూమిని నిష్కంటముగాఁ జేసి కశ్యపప్రజాపతికి దానమిచ్చెను. పిదప ద్రోణుఁడు వెళ్ళి పరశురాములను యాచింపఁగా ధనుర్బాణములును దేహము మిగిలియున్నవి. ఇందులో నీవు కోరినది ఇచ్చెదను, కోరుము అని చెప్పఁగా అతనియభిప్రాయమును గ్రహించి ధనుర్విద్యను ప్రసాదింపవలయు నని యాచించెను. అతనికోర్కె ననుసరించి సమర్మకముగా ధనుర్విద్య నుపదేశించెను. పిదప ఆవిద్యను పొందిన ద్రోణుఁడు అర్జునున కుపదేశించెను.

కృతయుగమునందు శ్రీపరశురాములచేత కోదండదీక్షాగురు వను ప్రసిద్ధి వహించియుండెను. ఆమ్మట క్రౌంచభేదనమువలన కుమారభార్గవులను కలిగెను. త్రేతాయుగమునందు శ్రీరాములవారికి కలిగెను. ద్వాపరయుగమున అస్త్రవిద్యాగురుఁ డనునామము ద్రోణాచార్యునకు వచ్చెను. కలియుగమున కృష్ణరాయలకుఁ గొంత ప్రసిద్ధి కలిగెను. వీరిని జయించుటచేత అద్వితీయ యశమును కలిగెను. ఈవిద్య వెనుకఁ జెప్పినతీరుగా దేశమునకు సంపత్తిని పాలించుటచేతను శత్రునిరాసనముచేతను ఉపయోగముగా నుండెను.

"చ. హరుఁ డతిధీరుఁడు [illegible] మేటి శం
కరపురుషోత్తముల [illegible] యెక్కుడు శే
ఖరపు [illegible] మేటి యాబికా
వర [illegible] రాఘుపుం డిలన్."

సేనాలక్షణము, వ్యూహాలక్షణము, గజశాస్త్రము, హయలీలావతి మొదలగు అనేకశాస్త్రములును సాక్షాత్ఫలములును మల్లశాస్త్రమును ధనుర్వేదమునకు అంగములై యున్నవి.

మల్లశాస్త్రము.

ఈశాస్త్రవిషయగ్రంథము లభించినను కొన్ని విషయములు లోకానుచారముగా నున్నవి. వానిని వివరించుచున్నాను:—

౧౨. దండెలు:— సముదండె, గజదండె, భృంగిదండె, ఎడమునర దండ, కుడినడదండె, [illegible], సింగపుదండ, పొడలికదండ, [illegible], మల్లసాముదండె, కుక్కుటపుదండ.

౧౩. గతులు:— హంసగతి, గజగతి, వ్యాఘ్రగతి, మహిషగతి, జంబుకగతి, కుక్కుటగతి, మార్జాలగతి, హరిణగతి, చటకగతి, పక్షిగతి, తాండవగతి, నాగగతి.

౧౪. పట్లు:— [illegible] పరువడి, కుడియడుగుపరువడి, కడలుపరువడి, [illegible] పరువడి, [illegible], [illegible] కత్తెర, సర్పబంధకత్తెర, [illegible], [illegible], పాలికకత్తెర, పాపురపుపావులు, బాగినపావులు.

౧౬. మొనలు :—లోమొన, వెలిమొన, ఉసిమొన, చతురమొన, పుణ్యాంపుమొన, పాపంపుమొన, దాటుసుగుమొన, పోటుసుగుమొన, కదలుమొన, అరిమీటుమొన, నాలుమీటుమొన, సరితాళంపుమొన.

౧౭. కాయమానములు :—విష్ణుచక్రము, రామబాణము, నాగబంధము, తోలుకరిమెఱుపు, అగ్నిమత్స్య, విస్సంపు, సూర్యాభరణము, పదఖండనము, ఉరిత్రాడు, లోబత్తరి, వెలిబత్తరి, సర్పాసనము.

౧౮. విసరులు :—ధారు, ధాణు, గోడె, సుడి, అంత్రాటీని, టీక, నాట్య, ధారుధాణు, ఝాటు, ధాణుకపాలు, ధారికపాలు, ధాణుధారు, కధాక, ధాణుధాక.

౧౯. ఉపటిడములు :—నాడెనిలుకడ, నడలునిలుకడ, నిలుకనుల కువ, విదళింపునిలకడ, టళావతెశెలు, పాదపుపారువు, హస్తపుపారువు, దేహాపుపారువు, నయపుపారువు, పీన, దాకడ, సరసన, ఘనన, ఝంపు, ఫికు, కరలాఘవము.

౨౦. విన్నాళములు :—కక్కు, కొక్కెన, నొక్కెన, ముష్టి, సుమ్మరింపు, జోడింపు, సందుసీసకము, గొంతుమురుసు, సమసీసము, సురాటంబును, చేవ, కరదనము, కల్లంబు, నొక్కి, కత్తి, బడుపోక, గొండివేటు, పణము, కర్ణాతు, సుభారము, గొంగిణము, పట్టుగు, పూణిపు, సరిబత్తరము, వాటీళము, లాగు, సింగిణి, పాదనివారణము, సిరిగత్తి, గళకత్తెర, నృసింహము, కాళనిల్కడ.

౨౧. ప్రచారములు :—భ్రాంతము, ఉద్భ్రాంతము, స్ఖలితము, అవిష్కృతము, ఆహికము, విధము, ఆసరము, వికసము, విస్తృతము, మిశ్రితము, మానవము, నిర్మర్యాద, చిత్రకము, భిన్నము, సవ్యజానువు, అపసవ్యజానువు, క్షిప్రము, ధృతము, సవ్యబాహువు, విసితబాహువు, త్రిబాహువు, సవ్యోత్తరము, ఉత్తరము, సవ్యకరము, తుంగబాహువు, పరిధితము, యాధికము, అపృష్టపరివాహరణము, వర్తితము, సంచితము, స్వస్తికము, గుడుంబము.

౨౨. నటకులు :—లోవెలిసటుకు, గుజ్జరిఘుముకు, మూలానటుకు.
ఇట్టిగరిడి లక్షణము లనేకము లీశాస్త్రమువలనఁ దెలిసికొనవచ్చును. వీథ

చమూముఖము, రథాస్యము, వలయము, సుదుర్జయము.

భోగవ్యూహములు ౫ :—గోమూత్రికము, అహిసారి, శకటము, మకరము, పతంతకము.

మండలవ్యూహములు ౨:—సర్వతోభద్రము, సుదుర్జయము.

అసంహతవ్యూహములు ౬ :—అష్టానీకము, ద్వితీయము, ప్రథమము, సర్వతోముఖము, అర్ధచంద్రకము, శృంగాటకము.

ప్రధానవ్యూహములు ౬ :—శ్యేనము, సూచి, వజ్రము, శకటము, మకరము, ధ్వజము, పద్మవ్యూహము, చక్రవ్యూహము మొదలగు మరికొన్నివ్యూహములు గ్రంథాంతరములయందు గలవు.

గురుమతమున వ్యూహాంగములు ౭ :—వక్షము, పక్షములు, మధ్యము, పృష్ఠము, ప్రతిగ్రహము, కోటి.

శుక్రమతమున వ్యూహాంగములు ౫ :—వక్షము, మధ్యము, పృష్ఠము, ప్రతిగ్రహము, కోటి.

సేనాలక్షణము.

పత్తి మొదలు అక్షౌహిణీ పర్యంతముగ సేనలయందలి గజరథాశ్వపదాతి సంఖ్యావివరము.

సేన పేరు	గజములు.	రథములు.	అశ్వములు.	పదాతులు.
పత్తి	౧	౧	౩	౫
సేనాముఖము	౩	౩	౯	౧౫
గుల్మము	౯	౯	౨౭	౪౫
గణము	౨౭	౨౭	౮౧	౧౩౫
వాహిని	౮౧	౮౧	౨౪౩	౪౦౫
పృతన	౨౪౩	౨౪౩	౭౨౯	౧౨౧౫
చమువు	౭౨౯	౭౨౯	౨౧౮౭	౩౬౪౫
అనీకిని	౨౧౮౭	౨౧౮౭	౬౫౬౧	౧౦౯౩౫
అక్షౌహిణి	౨౧౮౭౦	౨౧౮౭౦	౬౫౬౧౦	౧౦౯౩౫౦

వీని ప్రమాణములు గ్రంథవిస్తరభీతిచేత నిందు వ్రాయుటలేదు.

అశ్వశాస్త్రము.

అశ్వములకుం గలుగు ఆవర్తములు, వానిస్థానములు, వర్ణములు, వానిఫలములు, గతులు, స్థానములు, శిక్షాకాలములు, సంచారమార్గములు, మున్నగు లక్షణములను లక్ష్యములను దెలియఁజేయు హయలీలావతి, భోజరాజీయము, దేవశాలిహోత్రము, అశ్వశాస్త్రము, హాలాస్యమాహాత్మ్యమున నొకప్రకరణము, మున్నగుగ్రంథములు సమగ్రముగ లభించుటయరుదు. కావున వానియొక్క లక్షణాదికములను సమగ్రముగ నెఱుంగుట దుష్కరము. అయినను కొన్నివిషయములనుమాత్ర మీక్రింద వివరించుచున్నాఁడను.

ఆవర్తములు శుభములనియు, అశుభము లనియు రెండువిధములు. శుభావర్తములలో దశధ్రువములు సుప్రసిద్ధములు. ధ్రువస్థానములు ౧౦:-

శ్లో. ద్వావురస్యౌ శిరస్యౌ ద్వౌ ద్వౌ రంధ్రోపరంధ్రయోః,
ఏకః ఫాలే ప్రసూనే చ దశావర్తా ధ్రువాస్స్మృతాః.

౨ వక్షస్థలమున, ౨ శిరమున, ౨ మలద్వారమున, ౨ మూత్రద్వారమున, ౧ లలాటమున, ౧ కంఠపుపదవియందును ఉండును. వీనికి దశధ్రువలు అనిపేరు.

౮ ఆవర్తరూపములు:—శుక్తి, ఆవర్తము, సంఘాతము, పాదుక, అర్ధపాదుక, అవలీఢము, శతపది, ముకుళము.

దశధ్రువలు గాక మిగిలిన శుభావర్తములకు ఆగంతుకము లని నామములు:—

౧ రోచమానము, ౫ శ్రీవృక్షము, ౧ దేవమణి, ౨ మేఖల, ౨ వృషభములు, ౨ అంగదములు, ౬ యమళములు, ౩ త్రేతాగ్నులు, ౪ చామరపేటికము, ౩ నిశ్రేణికము, ౨ కేశాంతజములు, ౧ స్తవజము, ౨ సృక్వజములు, ౪ కంఠాభరణములు, ౧ శతపది, ౨ లింగమణులు. వీనిలో రోచమానము, దేవమణి, మేఖల శ్రేష్ఠములు, శ్రీవృక్షకము శ్రేష్ఠతమము.

"శ్లో. వక్షోభాగే వర్తచతుష్టయంచ కంఠే భవే ద్యస్య తు రోచమానః,
శ్రీవృక్షకీ నామ హయస్స భర్తు స్సతుపుత్ర పౌత్రార్థవివృద్ధయే స్యాత్."

హయలీలావతి.

అశుభావర్తములు:—౧ ఉత్తరోష్ఠావర్తి, ౧ [illegible] నాసాపుటావర్తి, ౩ ప్రపానోత్తరప్రదేశావర్తి, ౧ ప్రోథావర్తి, ౨ గండావర్తి, [illegible] అశ్రుపాతావర్తి, ౨ నేత్రకూటావర్తి, ౧ భ్రూమధ్యావర్తి, [illegible] కర్ణాగ్రావర్తి, ౨ విద్యావర్తి, ౩ కటావర్తి, ౨ [illegible]ఖావర్తి, [illegible] వర్తి, ౨ హన్వావర్తి, ౧ క్రోడావర్తి, ౧ ఘోణావర్తి, ౧ సేవన్యావర్తి, ౨ కుక్ష్యావర్తి, ౨ పార్శ్వావర్తి, ౨ [illegible]నావర్తి, [illegible] జానుపృష్ఠావర్తి, ౨ జానుపార్శ్వావర్తి, ౨ సుంసరావర్తి, ౪ [illegible]వర్తి, ౪ కక్షావర్తి, ౪ కూర్చావర్తి, ౪ కుష్టికావర్తి, ౨ [illegible]వర్తి, హృదయావర్తి, ఉదరావర్తి, ౧ నాభికావర్తి, ౪ కుక్షిస్థానావర్తి, ౨ మన్యావర్తి, ౧ గ్రీవావర్తి, ౧ గళావర్తి, ౨ స్కంధావర్తి, [illegible]వర్తి, ౧ కాకసావర్తి, ౧ కకుదావర్తి, ౧ ఆసనావర్తి, ౧ త్రికావర్తి, ౧ జఘనావర్తి, ౨ పుచ్ఛావర్తి, ౧ గుదావర్తి, [illegible] స్థూలావర్తి, [illegible] వర్తి, [illegible] క్రోడావర్తి, ౨ భాసలావర్తి, ౨ స్ఫిగావర్తి, [illegible] పాదావర్తి.

ఈనామములందావర్తము లని [illegible] [illegible] [illegible] మయినను లోకమునం దున్న వాడుక ననుసరించి [illegible] యని వ్రాసినాము.

వర్ణములు ౩ :—వర్ణము, అనువర్ణము, చిత్రవర్ణము.

వర్ణములు ౪ :—కర్కము, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]ము.

అనువర్ణములు ౧౨ :—గంగాజలవర్ణ, మేఘవర్ణ, [illegible]లవర్ణ, శుకవర్ణ, నీలోత్పలవర్ణ, కుముదవర్ణ, [illegible]లవర్ణ, [illegible]వర్ణ, సతాసితవర్ణ, అంజనవర్ణ, రక్తపాటలము, [illegible]ము.

చిత్రవర్ణములు ౩౦ :—పంచకల్యాణము, [illegible]ము, [illegible] మకర్ణము, చతుర్భద్రము, దివాన్వై[illegible]ము, [illegible]ము, రక్తాగ్రకర్ణ, శ్వేతబాహువు, త్రిభద్ర[illegible], శ్వే[illegible], [illegible], ఊర్ధ్వానేకరేఖాప్రోథ, త్రిరేఖాప్రోథ, [illegible] విశిష్ట త్రిరేఖాప్రోథ, శ్రీకారరేఖాప్రోథ, వామహనురేఖ, వాలవామభాగరేఖ, [illegible] శ్వేత, వామకర్ణాగ్రశ్వేత, జానుశ్వేత, అంసశ్వేత, [illegible]శ్వేత, కంఠశ్వేత, కక్షశ్వేత, నాభిశ్వేత, [illegible]శ్వేత, [illegible]లవర్ణ, [illegible] వర్ణ, హరితాగ్రకర్ణ, నీలాగ్రకర్ణ, వల్ల (ముఖరజ్జువు = [illegible])

సతోత్పలసంచితముఖీ నవకోపాసాద్యా
మత్స్యాంచతుష్కసమయోముఖసిద్ధమాహుః.

కేవల ప్రకాశ శాస్త్రము.

శ్లో. పంక్తిశ్శతానాంసహస్రానా నవనవోన్నమనాస్తృతిః,
అతివేగసమాయుక్తా గతిరాశ్వరుదాహృతా.

శ్రీజయతి.

ఇట్టి శుభలక్షణములుగల యశ్వములు ప్రభువులను పుత్రపౌత్ర రాజ్యార్థ భోగాదిసుఖముల నొసంగును. కావున ఈ శాస్త్రము సకలశ్రేయస్సాధనమని యెఱుంగునది.

ఇందు నక్షత్రములలో నక్షత్రయనియును, కేంద్రయనియును, పాదియనియును, లోకమందలివారికి ననుసరించి వ్రాయంబడెను.

సాముద్రికశాస్త్రము.

నారదుండును, బృహస్పతియును, సముద్రుండును, కాత్యాయనుండును, వరాహమిహిరుండును, వరరుచి మున్నగువారలు చేసిన గ్రంథములయందును, బ్రహ్మాండ, బ్రహ్మ, స్కాందపురాణములలో గొన్నిస్థలములయందును, ఈవిషయమును వివరించియున్నారు. ఈశాస్త్రమునందు స్త్రీపురుషులకు కలుగఁబోవు సుఖదుఃఖాదివిషయములను తెలిసికొనుటకుగాను, ఆయా గుర్తులు వివరింపఁబడెను. పురుషునకు దక్షిణభాగ లక్షణములును, స్త్రీకి వామభాగ లక్షణములును ప్రశస్తములు.

ఇందలి లక్షణాంగములు ౨౪ :—

౧ పాదతలరేఖలు.	౯ జంఘలు.	౧౭ [illegible]ము.
౨ పాదతలములు.	౧౦ రోమములు.	౧౮ కటి.
౩ పాదనఖములు.	౧౧ జానువులు.	౧౯ నాభి.
౪ పాదాంగుళ్యములు.	౧౨ ఊరువులు.	౨౦ కుక్షి.
౫ ప్రపదములు.	౧౩ అండములు.	౨౧ మధ్యము.
౬ పార్ష్ణులు.	౧౪ లింగము.	౨౨ వళులు.
౭ గుల్ఫములు.	౧౫ మూత్రము.	౨౩ స్తనములు.
౮ గతి.	౧౬ శుక్లము.	౨౪ చూచుకములు.

౨౫ వక్షము.
౨౬ జత్రులు.
౨౭ స్కంధములు.
౨౮ భుజములు.
౨౯ కక్షములు.
౩౦ మణిబంధములు.
౩౧ హస్తపృష్ఠములు.
౩౨ హస్తతలములు.
౩౩ హస్తాంగుళములు.
౩౪ హస్తనఖములు.
౩౫ హస్తరేఖలు.
౩౬ పృష్ఠము.
౩౭ కంఠము.
౩౮ ముఖము.
౩౯ చుబుకము.
౪౦ అధరోష్ఠము.
౪౧ దంతములు.
౪౨ తాలువులు.
౪౩ జిహ్వ.
౪౪ స్వరము.
౪౫ హసితము.
౪౬ ఉత్తరోష్ఠము.
౪౭ శ్మశ్రువులు.
౪౮ నాసికము.
౪౯ శ్వాస.
౫౦ కపోలములు.
౫౧ నేత్రములు.
౫౨ తారలు.
౫౩ భ్రువులు.
౫౪ కర్ణములు.
౫౫ లలాటము.
౫౬ శిరము.
౫౭ శిరోరుహములు.
౫౮ దేహము.

వీనియొక్క వివరణము.

౧ హస్తరేఖలు:— ధ్వజ, వజ్ర, అంకుశ, ఛత్ర, శంఖ, పద్మ, కలశ, హల, మత్స్య, కుండలములు మొదలగు రేఖలున్న శ్రీపతియు భూపతియునగును. రేఖలు స్నిగ్ధములై లోతుగనున్న శుభప్రదము.

౨. హస్తతలములు:— ఎఱ్ఱదామరలంబోలు రక్తిమయు, మృదుత్వముకలిగి చెమటలేకయుండునేని ఐశ్వర్యప్రదము. చేటలవలె నుండి చెమటకలిగి ప్రేళ్ళు సందులుకలిగి తెల్లనై యున్న దారిద్ర్యదుఃఖము లనుభవించును.

౩ హస్తనఖములు:— రక్త తామ్రవర్ణము లయిన రాజగును.

౪ హస్తాంగుళములు:— పొడుగులయి సమములయి నునుపులయి అసితములయిన సుఖియగును. వేళ్ళకొనలు సమములయి వంకరలేకున్న రాజగును. సందులు కనుపించుచు శుష్కములయి కుటిలములయి విరళములయిన దుఃఖియగును. బొటనవేలు విస్తారమైన సుఖియగు. రెండవవ్రేలు బొటనవ్రేలికన్న అధికమైన స్త్రీభోగియగును. మూడవవే లధికమయిన భార్యచే హానియగును. నాల్గవవ్రేలు హ్రస్వమయిన పరస్త్రీలోలుండగును. ఈవ్రేలు దీర్ఘమయిన విద్యాభోగములు కలుగును. చిటికెనవ్రేలు హ్రస్వమయి సన్నమయిన భోగియగును. బొటనవ్రేలు,

రెండవమూడవ వ్రేళ్ళు సమములయిన నుత్తముఁ డగును. చిటికెన వ్రేలు పొడవై వ్రేళ్ళెడములగుచు కురుచలయిన దాసత్వము నందును.

౫ ప్రపదములు (మీఁగాళ్ళు) :—కూర్మోన్నతములయి రక్తవర్ణములయిన రాజగును మచ్చయున్న భోగి యగును.

౬ పార్ష్ణులు :—మడమలు సమములయి రక్తవర్ణములయిన నుత్తముఁ డగును.

౭ గుల్ఫములు (చీలమండలు) :—సమములయి స్వల్పములయిన ప్రశస్తములు.

౮ గతి (నడక) :—వృషభము, సింహము, శార్దూలము, గజము, హంస వీనిగతిగలిగిన రాజగును. శుకగతికలిగిన భోగియగును. శ్వాన, ఉష్ట్ర, మహిష, సూకరగతులయిన భాగ్యహీనుఁడగు. [illegible]గలగతి ద్రవ్యహీనుఁడగు. కాకగతి దుఃఖము. ఉలూకగతి రోగకరము.

౯ జంఘలు (పిక్కలు) :—తురగజంఘలయిన [illegible]నియగు. మృగజంఘలయిన దీర్ఘాయువగు. స్థూలజంఘలయిన మార్గమునడుచుచుండువాఁడగును. సింహజంఘలయిన ధనప్రదము. వ్యాఘ్రజంఘలయిన కీర్తిప్రదము. సృగాలజంఘలును రోమరహితజంఘలునైనయెడల దరిద్రుఁడగును. మకరసూకరజంఘలయినయెడల లక్ష్మి స్వయముగ వరించును. సూక్ష్మజంఘలయిన ఐశ్వర్యభోగియగును. ఉష్ట్రజంఘలైన భాగ్యహీనుఁడగును. కాకజంఘలైన రాజగును. [illegible]జంఘలయిన శ్రీమంతుఁడగును.

౧౦ దేహరోమము :—ఒకటియైన రాజగు. రెండైన ధనవంతుఁడగు. మూఁడైన పండితుఁడగు. బహురోమములయిన దరిద్రుఁడగును.

౧౧ జానువులు(మోఁకాళ్ళు) :—నునుపుకలిగి స్థూలములయి సమములయి బలసియున్న నుత్తముఁడగును.

౧౨ ఊరువులు (తొడలు) :—పొడవులయి మాంసయుక్తములయి లావులయి రోమరహితములయి శల్యములు కానరాకున్న దేశాధిపతియగును.

౧౩ అండములు (వృషణములు) :— సమములయిన చిరాయువు. హ్రస్వములయిన అధికరాజ్యపరిపాలనము, వక్రములయిన దాసత్వము

ఒక్కటియైన [illegible]. నిర్బీజములగునేని పౌరుషహీనతఇవికలుగును.

౧౫ లింగము :—వలపలవ్రాలిన లక్ష్మీవంతుఁడును, పుత్రవంతుఁడును నగును. దాపలవ్రాలిన పుత్రీవంతుఁడును, నిర్ధనియునగు. నీలవర్ణముకలిగిన స్థూలమయిన [illegible]యగు. దీర్ఘమయిన దరిద్రుఁడగును. కృశమైన భాగ్యవంతుఁడగును. సూక్ష్మమైనను రక్తవర్ణమయినను రాజగును. [illegible] స్త్రీ[illegible] సుఖియగును. ధనవర్ణమయిన నిర్ధనుఁడగును.

౧౬ మూత్రము :—విరివిగ దక్షిణావర్తముగ నేకధారయయినరాజగును. [illegible] ధనియగును. బహుధారలయిన దరిద్రుఁడగును. ధ్వనియుక్తమయిన సుఖియగును. నిశ్శబ్దమయిన దరిద్రుఁడగును.

౧౭ శుక్లము :—స్ఫటికమువలె [illegible] సుగంధమయినను, పద్మగంధముగాని మధుగంధముగాని యయినను నృపతియగును. తేనెవాసనయైనను మత్స్యగంధమయినను స్త్రీసంతతికలుగును ధనవంతుఁడగును. దుర్గంధమయిన [illegible]. లాక్షాగంధమయిన భోగియగును. మాంసగంధమయిన రోగియగును. వసాగంధమయిన వ్యవసాయకుఁడగును. క్షారగంధమయిన [illegible]. మద్యగంధమయినను క్షారగంధమయినను నిత్యదరిద్రుఁడగును. శీఘ్రముగ శుక్లపాతమయిన దీర్ఘాయువగు. చిరకాలపాతమయిన అల్పాయువగును.

౧౮ శోణితము (రక్తము) :— లక్కవలెనున్న ధనియు భోగియునగును. పగడమువలె నునుపుగలిగిన రాజగును. పద్మపత్రసమమయిన బహుసౌఖ్యములు కలిగి [illegible] యగును. గోమయవర్ణము, శ్యావ, కృష్ణ, [illegible] సమవర్ణమయిన నిర్ధనుఁడగును.

౧౯ కటి ([illegible]) :—సింహ, అశ్వ, వ్యాఘ్ర, వృకసమమై మాంసము కలిగి బలిసియున్న భాగ్యశాలి యగును. విశాలమయి నునుపుకలిగిన బహుపుత్రవంతుఁడగును. [illegible] శోభాహీనము.

౨౦ నాభి :—దక్షిణావర్తమయి వర్తులమయి అతిగంభీరమైన ప్రశస్తము. వామావర్తమై [illegible] కలిగిన పాపాత్ముఁడగును. ఉత్తానమయిన [illegible].

౨౧ కుక్షి :—[illegible] రాజగును. మృగోదరమయిన ధన్యుఁడగును. మయూరోదరము, వ్యాఘ్రోదరము అయిన రాజగును.

వ్యాఘ్రోదరమయిన గజపతియగు. సృగాలోదరమయిన నధముఁడగు. నరసింహోదరమయిన ధాన్యధనసమృద్ధి యగును.

౨౧ మధ్యము :—సింహమధ్యమయిన ప్రశస్తము.

౨౨ వళులు (కడుపుపై ముడతలు) :— ఒకటి కలిగిన శస్త్రహతుఁడగును. రెండుకలిగిన స్త్రీలగెల్చును. మూఁడుకలిగిన స్త్రీసుఖము నందును. నాలుగుకలిగిన పుత్రవంతుఁడై [illegible] యగును. పార్శ్వముల వంకలయి యున్న సంతోషి యగును.

౨౩ స్తనములు :— ఉన్నతములయి [illegible] శూరుఁడగును. నిర్మాంసములయి కురూపములయియున్న దరిద్రుఁడగును. మధ్యభాగ మెడమైయున్న దీర్ఘాయువగును. స్వల్పమయియున్న అల్పాయువగును. గుంతలుగ నున్న రాజగును.

౨౪ చూచుకములు (చనుమొనలు) :— [illegible].

౨౫ వక్షము:—దృఢమయి విశాలమయిన [illegible]వంతుఁడగును. సమమయిన ధనాధిపతియగును. [illegible] గుంటలైయున్న దుఃఖకరమగును.

౨౬ జత్రువు (మూఁపులను మెడను కలుపునట్టి యెముకలు) :—గూఢములయిన ప్రశస్తములు.

౨౭ స్కంధము (మూఁపు) :—వృషభస్కంధమయిన మహాభోగి యగును. గజస్కంధమయిన ధన్యుఁడగును. సింహస్కంధమయిన రాజతుల్యుఁడగును.

౨౮ భుజములు :—కరికరసమములయి మోఁకాళ్లవఱకు పొడవులయిన భూపాలుఁడగును. కురుచలయిన దాసజీవియగును.

౨౯ కక్షములు (చంకలు) :—ఎచ్చు రోమములయిన సుఖియగును. సమములయిన శుభకరమగును. కేశరహితములయిన దరిద్రుఁడగును.

౩౦ మణిబంధములు (ముంజేతులు) :—ముడుతలు గలిగియున్న దుఃఖియగును. మిక్కిలి కురుచలైన రాజగును. మూఁడు రేఖలున్న మణిఖచితభూషణంబుల ధరించును.

౩౧ హస్తపృష్ఠము :— హస్తపృష్ఠముపై మచ్చయున్న సుఖక్షయమగును.

31. హస్తతలములు (అరచేతులు) :—కఠినములయి యున్న స్త్రీలోలుఁడగును. మృదువులయిన దరిద్రుఁడగును. పనిచేయకయే చేతులు స్వభావముగ కఠినములయిన ధనియగును. మోఁదుగపూవుకాంతిగలిగి చన్నములయున్న రాజగును. లోఁతుగ నున్నధనియగును. మెరుఁగులేకయున్న దరిద్రుఁడగును. సమములుగాక కాఁతులయిన ధనభాగ్యహీనుఁడగును.

32. హస్తాంగుళములు :—చేయిమొగిచినపుడు వ్రేళ్ళు సందులులేకున్న శోభలుగలవాఁడగును. పొట్టివయి దూరములయిన దరిద్రుఁడగును. మొలలుగలిగి సందులు గనుపించిన పాపకర్ముఁడగును.

33. హస్తనఖములు :—నల్లనివయి తెల్లనైన దుఃఖియగును. పుష్పితములైన దుష్టుఁడును, భోగవర్జితుఁడును అగును. పచ్చగనున్న బ్రహ్మహత్యకుఁడగును. ముత్యపుఁబిప్పలవలె నునుపుగలిగి తామ్రవర్ణములయిన రాజగును. మిట్టలములయిన ఐశ్వర్యప్రదము. పుష్పితములయిన సౌభాగ్యము. ముఖములు నల్లనివయి త్రిభుజాలసమములయి అవిసియున్న దరిద్రుఁడగును.

34. హస్తరేఖలు :—చిటికెనవ్రేలి మొదటనుండి అఖండముగా నాయుష్యరేఖ ఉంగరపువ్రేలిమొదటికున్న 100 సంవత్సరములును, ఈరేఖయే మూఁడవవ్రేలిమొదటికున్న 80 వర్షములును, ఈరేఖయే నాల్గవవ్రేలి మొదటికున్న 60 వర్షములును బ్రతుకుదురు. మణిబంధమునకుమ నుండి బొటనవ్రేలు చూపుడువ్రేలుసందునకు కలుగురేఖ పురుషరేఖ, పురుషరేఖకు ఆయుష్యరేఖకు నడుమనుండి పురుషరేఖతోఁగూడునది స్త్రీరేఖ. చిటికెనవ్రేలిపార్శ్వముమొదలుకొని ఆయుష్యరేఖసందుననుండు రేఖలు భార్యాసంఖ్యను తెలుపును. ఆయుష్యరేఖకు దిగువను మణిబంధమునకు పైగా పార్శ్వమందలి రేఖలు సంతానసంఖ్యను తెలుపును. పురుషరేఖమూలమునుండి నాల్గవవ్రేలిదనుకఁ బోవునది ధనరేఖ. ఆయుష్యరేఖకు నాల్గవవ్రేలికి నడుమ నిలువుగా నుండునది విద్యారేఖ. బొటనవ్రేలిమొదలునుండి మణిబంధమువఱకు కలుగురేఖ సోదరసంఖ్యను తెలుపును. బొటనవ్రేలి పార్శ్వరేఖలు పశుసంఖ్యను తెలుపును. బొటనవ్రేలు చూపుడువ్రేలి నడుమరేఖలు గండసంఖ్య

ను బోధించును. బొటనవ్రేలినడుమ యవరేఖ కలిగిన విద్యాకీర్తి విభూతులుకలిగి భక్ష్యభోజ్య పానమాన్నాది పదార్థము లనుభవించుచుండును. బొటనవ్రేలి మొదట నూర్ధ్వరేఖలున్న రాజగును. రెండవవ్రేలుమొదట నూర్ధ్వరేఖలున్న రాజమాత్యుడై ధనము సంపాదజేసికొనును. మూడవవ్రేలుమొదట నూర్ధ్వరేఖలున్న ధనవంతుడును పుత్రపౌత్ర సంపత్తిగలవాడును నగును. నాల్గవవ్రేలునందు నూర్ధ్వరేఖలున్న కృషివలన ధనమునంది పుత్రపౌత్రాదిమహాసౌఖ్యము లనుభవించుచు సుఖదుఃఖముల నందుచుండును. చిటికెనవ్రేలుమొదటికి నూర్ధ్వరేఖలున్నపరదేశవాసియై ౧౦౦ సంవత్సరములు జీవించును. స్వల్పరేఖలయిన నిర్ధనత్వము, బహురేఖలున్న దారిద్ర్యము, నాలుగురేఖలున్న సౌఖ్యము, రక్తరేఖలయిన సుఖము, కృష్ణరేఖలైన దాస్యత్వము కలుగును. పద్మరేఖలున్న కోటీశ్వరుడగును. శంఖరేఖయున్న నేలయిల్లుధనముగలవాడగును. మీనరేఖయున్న కర్మసిద్ధి, ధనసంపత్తి, బహుపుత్రత్వము, సర్వపూజ్యతయు కలుగును. గిరి, కంకణ, యూపాదిరేఖలున్న రాజమంత్రియగును. దండసహితాతపత్రరేఖయు, చామరద్వయరేఖలు ఉన్నయెడల చక్రవర్తియగును. స్వస్తికరేఖయున్న సౌఖ్యప్రదము. మకరరేఖయున్న ధనికుడగును. ధ్వజ, వజ్ర, అంకుశ, ఛత్ర, శంఖ, పద్మ, కలశ, హల, మత్స్య, చక్ర, కుండలము మున్నగు రేఖలున్న శ్రీపతియు భూపతియునై సుఖవంతుడగును. చాప, ఖడ్గ, అష్టకోణ రేఖలున్న సుఖవంతుడును, భాగ్యవంతుడునగు. శంఖ, చక్ర, సింహాసన, ధ్వజ, రేఖలున్న సకలవిద్యాప్రదుడై సుఖించును. త్రికోణరేఖ హస్తమధ్యమందున్న యజ్ఞదానధర్మములందును, దేవ, బ్రాహ్మణ పూజలందును ఆసక్తిగలవాడగును. శక్తి, తోమర, దంత, ఖడ్గ, చాప, చక్ర, ధ్వజ, గద, మున్నగు రేఖలున్న రాజగును. మత్స్యరేఖ లేనట్టియున్న [illegible] సౌఖ్యప్రదము. తుల, గ్రామ, వజ్రరేఖలున్న వాణిజ్యవృద్ధియగును. చిటికెనవ్రేలు నాల్గవవ్రేలి పర్వమును మించియున్న ౧౧౦ ఏండ్లును, సమముగానున్న ౧౦౦ ఏండ్లును, యవమాత్రముతక్కువైన ౭౦ ఏండ్లును జీవించును. త్రికోణ, సీర, ముసల, ఉలూఖల రేఖలున్న కృషిజీవనుడగును. అంగుష్ఠపర్వముల మధ్యభాగవర్తములుకలిగి మెట్టనై యెత్తుకలిగి నునుపగు నఖములున్న పూజ్యుండగును.

౩౬. స్కంధము (మూపు):—మచ్చయున్న కోరికలొసగునట్టి వాఁడగును.

౩౭. కంఠము:—మూఁడు రేఖలుగలదై పూర్ణకుంభమును బోలిన ధనధాన్యవంతుఁడును భోగియు నగును. శంఖమును బోలిన [illegible] ముఁడై భోగియు, [illegible] గును. మహిషగ్రీవుఁడైన తిండిపోతగును. బకగ్రీవుఁడైన [illegible] గలవాఁడై జన్మించును. మేషగ్రీవుఁడైనను వక్రగ్రీవుఁడైనను ఆయుధముచే [illegible] చనిపోవును. [illegible] గ్రీవము, ఉష్ట్రగ్రీవము, దీర్ఘగ్రీవము, ఖగగ్రీవము, [illegible] గ్రీవము నిషిద్ధములు.

౩౮. [illegible]:—[illegible] నయిన దానధర్మశీలుఁడగును. [illegible] హాయవస్త్రిమయిన దుఃఖదరిద్రములనుభవించును.

౩౯. [illegible] (చంకలు):—చిన్నవి సన్నములై తుమ్మెదకాంతి కలిగి [illegible] వంతుఁడగును. రోమసహితమైన అపుత్రకుఁడగును.

౪౦. [illegible]:—[illegible] మయిన రాజగును. వక్రోష్ఠమైన దుఃఖియగును. [illegible]

౪౧. [illegible]:—[illegible] ముత్యములవలె నున్న రాజగును. రక్తో [illegible] గలవాఁడగును. ౩౨ అయిన [illegible] భోగియు నగును. [illegible] అయిన సుఖవంతుఁడగును, తక్కువయైన [illegible] దరిద్రుఁడగును. ముడిపండ్లు, [illegible] పండ్లు, [illegible] పండ్లు, పుచ్చిపండ్లు కలిగిన పాపకర్ముఁడగును.

౪౨. [illegible] (పెదవులు):—పద్మదళసమమయిన రాజగును. [illegible] యగును, సిలవర్ణములయిన దరిద్రుఁడగును.

౪౩. [illegible]:—[illegible] అసత్యవాదియు క్రూరుఁడునగు. [illegible] పద్మపత్రసమమయిన భోగియగును. [illegible] లక్ష్మీవంతుఁడును అగును.

౪౪. [illegible]:—[illegible] ధన్యుఁడగును. మేఘస్వరమ

యిన రాజగును. భృంగస్వరముగల భోగియు భూపాలుండునగును. క్రౌంచస్వరమయిన భాగ్యవంతుండగును. [illegible] స్వరమయిన సౌఖ్యమగును. గార్దభస్వరుడైన నిర్ధనుడగును. కాకిస్వరుడైన పాప కర్ముడగును.

౪౫ హసితము :—స్వల్పమయిన [illegible] .

౪౬ ఉత్తరోష్ఠము :—రక్తవర్ణము [illegible] శ్రేష్ఠము.

౪౭ శ్మశ్రులు :—కొనలు కలిగి [illegible] సూక్ష్మములయిన సుఖి యగును. కపిలవర్ణములయిన చోరుడగును. [illegible] నీలములయి దీర్ఘములయిన రాజగును. [illegible] దీర్ఘాయువగును. [illegible] .

౪౮ నాసికము :—చిలుకముక్కువలె [illegible] . దీర్ఘమయిన భోగియగును. హ్రస్వమయిన ధర్మశీలుండగును.

౪౯ శ్వాసము :—పద్మగంధమయిన [illegible] .

౫౦ కపోలములు (చెక్కిలు) :—[illegible] పద్మపత్ర సమకాంతికలిగిన భోగియు, శ్రీమంతుండును, [illegible] అగును. సింహ, వ్యాఘ్ర, గజసమములయిన [illegible] చేయుచు భోగియై బహుసంతతి సంపాదించును.

౫౧ నేత్రములు :—[illegible] . వ్యాఘ్రాక్షుండైన అతికోపియగు. [illegible] . మృగాక్షుండైన శుభలాభముగలవాడగును. [illegible] డైనను నరాధముడగును. [illegible] మధ్యముండగును. నేత్రాంతము [illegible] . [illegible] వర్ణములు కలిగియుండిన ఐశ్వర్యము కలిగి [illegible] . [illegible] డైన క్రూరుడగును. మిడిగ్రుడ్లు కలిగిన [illegible] . [illegible] యిన దుఃఖియగును. గుంటకన్నులయిన [illegible] చుండును. రోమములున్న దరిద్రుండగును.

౫౨ తారలు (నల్లగ్రుడ్లు) :— [illegible] నైన శుభము.

౫౩ భ్రూవులు (కనుబొమలు) :— కనుబొమలు [illegible]

గా దక్షిణావర్తములు [illegible] యున్న ౧౦౦ సంవత్సరములు జీవించును, ఏకచ్ఛత్రాధిప[illegible]. [illegible] జములు [illegible] ౩౦ సంవత్సరములు బ్రతుకును.

౨౬ కే[illegible]ములు:— [illegible]స్నిగ్ధములయిన మహానుభావుడగును. దీర్ఘములయిన [illegible]. [illegible] ములున్న యెడల సుఖియగును. మచ్చగలిగిన [illegible].

౨౭ లలాటము:— [illegible] ప్రసన్న [illegible] రాజగును. విపులమైన [illegible]. [illegible] మయిన [illegible] యువగును. ౫ రేఖలున్న [illegible] ౧౦౦ సంవత్సరములు జీవించును, శుభానహుడగును. [illegible] రేఖలున్న [illegible] సంవత్సరములుజీవించును. ౩ రేఖలున్న ౬౦ సంవత్సరములు [illegible]. ౨ రేఖలున్న ౪౦ సం॥ జీవించును. ౧ రేఖయున్నను [illegible] జీవించును. [illegible] కలిగియున్న దరిద్రుడగును. [illegible] రేఖలున్న [illegible]శ్వరుడగును. [illegible]వరుడగును. [illegible] ప్రస్థానం [illegible].

౨౮. శిరము:— [illegible] నములు గనంబడుచు మిక్కిలి [illegible] ప్రాప్తమగును. విశాలమయిన రాజగును. [illegible] మగును.

౨౯ కేశసమూహములు:— [illegible] ములయిన [illegible]యువును ఐశ్వర్యము గలుగును. [illegible] సింగారములయి తుమ్మెదలవలె నీలవర్ణము [illegible] సుఖవంతుడగును.

౩౦ దేహము:— దేహము మిక్కిలి పొడవుగాక మిక్కిలి పొట్టిగాక మిక్కిలి [illegible] గాక మిక్కిలి [illegible] యున్న ప్రశస్తము. భోజనము, నిద్ర, [illegible] చేయుచు స్నానము నాలస్యముగం జేయుట [illegible]. [illegible] అంగుళముల పొడవైన దివ్యపురుషుడగును.

శ్రీవాల్మీకి రామాయణమున శ్రీరామచంద్రుల వారిని వర్ణించిన సాముద్రికలక్షణములు:—

శ్లో. త్రిస్థిరః త్రిప్రలంబశ్చ, త్రిసమః త్రిషు చోన్నతః ।
త్రితామ్రః త్రిషు చావ్యక్తః, గంభీరస్త్రిషు నిత్యశః ॥ ౧.

త్రివలీవాన్ త్ర్యవనతః, చతుర్వ్యంగః త్రిశీర్షవాన్ ।
చతుష్కలః, చతుర్లేఖః, చతుష్కిష్కుః, చతుస్సమః ॥ ౨.
చతుర్దశసమద్వంద్వః, చతుర్దంష్ట్రః, చతుర్గతిః ।
మహోష్ఠహనునాసశ్చ పంచస్నిగ్ధోఽష్టవంశవాన్ ॥ ౩.
దశపద్మో, దశబృహత్, త్రిభిర్వ్యాప్తో ద్విశుక్లవాన్ ।
షడున్నతో నవతనుః త్రిభిర్వ్యాప్నోతి రాఘవః ॥ ౪.

వాల్మీకి॥ సుందర॥ స. ౩౫. ౧౮ — ౨౦.

౧. త్రిస్థిరః :—వక్షము, మణిబంధము, ముష్టి స్థిరములగుట.

౨. త్రిప్రలంబః :—భుజములు, కనుబొమలు, ముష్కములు వ్రేలుట.

౩. త్రిసమః :—కేశాగ్రములు, అండములు, జానువులు, సమమగుట.

౪. త్రిషుచోన్నతః :—కుక్షి, ఉరము, నాభ్యంతము, సమోన్నతములగుట.

౫. త్రితామ్రః:—నేత్రాంతములు, నఖములు, కరపాదతలములు ఎఱ్ఱనగుట.

౬. త్రిషుచస్నిగ్ధః :—పాదరేఖలు, శిరోరుహములు, స్నిగ్ధముగ నుండుట.

౭. త్రిషుగంభీరః :—స్వరము, సత్వము, నాభిరంధ్రము యుండుట.

౮. త్రివలీవాన్ :—ఉదరమునందును, కంఠమునందును వళిత్రయము కలిగియుండుట.

౯. త్ర్యవనతః :—స్తనములు, చూచుకములు, పాదరేఖలు నిమ్నములగుట.

౧౦. చతుర్వ్యంగః :—కంఠము, లింగము, పృష్ఠము, జంఘలు, కురుచలై యుండుట.

౧౧. త్రిశీర్షవాన్ :—సమవృత్తము, ఛత్రాకారము, విశాలము అను ఆవర్తత్రయము గలది.

౧౨. చతుష్కలః :— అంగుష్ఠమూలమునందుగల ౪ రేఖలు గలిగియుండుట.

౧౩ చతూరేఖః :— లలాటమున పాదమున ౪ రేఖలున్న యెడల ౧౦౦ వర్షములు జీవించును. అట్టి రేఖలుగలవాఁడు.

౧౪ చతుష్కిష్కుః :— ౨౪ అంగుళములు ఒక కిష్కువు. అట్టి ౪ కిష్కువులు (అనఁగా ౯౬ అంగుళములు) అంత పొడవుగలవాఁడు.

౧౫ చతుస్సమః :— బాహువులు, తొడలు, జానువులు, చెక్కులు, సమముగనుండువాఁడు.

౧౬ చతుర్దశసమద్వంద్వః :— కనుబొమలు, నాసాపుటములు, నేత్రములు, కర్ణములు, ఓష్ఠములు, చూచుకములు, కూర్పరములు, మణిబంధములు, జానువులు, వృషణములు, పిఱుఁదులు, కరములు, పాదములు, పిక్కలు ఈ పదునాల్గు ప్రదేశములు.

మహా భాగ్యవంతుఁడు :— చెవులు, కన్నులు, కనుబొమలు, చెక్కులు, ముక్కులు, పక్కలు, భుజములు, మూఁపులు, జత్రువులు, పదములు, చేతులు, తొడలు, పిక్కలు, స్కంధములు, సమములయి యుండువాఁడు.

౧౮ చతుర్దంష్ట్రః :— దంతములు పంక్తులందు ప్రతిపార్శ్వమునందును గల దంష్ట్రలను పోలిన తెల్లని శోభనములు ౪ గేసి కలిగియుండువాఁడు.

౧౯ చతుర్గతిః :— సింహము, శార్దూలము, గజము, వృషభము, ఈ నాలుగింటి నడకలను కలిగియుండుట.

౨౦ బింబోష్ఠము :— మంకెనపువ్వువలెను, దొండపండువలెను ఎఱ్ఱనై బాగుగనున్న పెదవియు, బలసి నిండుగనుండు బుగ్గలుండుట, ముక్కు పొడవుగా నన్నగనుండుట గలవాఁడు.

౨౧ పంచస్నిగ్ధః :— మాట, వస్త్రములు, నఖము, రోమము, చర్మము, కేశకలాపములు, నేత్రములు, దంతములు, పాదములు, చర్మము, ఇవి నునుపుగలిగియుండువాఁడు.

౨౨ పంచదీర్ఘః :— బాహువులు, అంగుళులు, తొడలు, జంఘలు, ఇవి దీర్ఘములు. మరియొకమతమునందు, నాసికము, నేత్రములు, కర్ణములు, లింగము, దేహము, కరములు, హస్తపాదాంగులములు, వెన్నెముక పొడవుగలిగియుండుట.

౨౩ పంచసూక్ష్మః :— ముఖము, నేత్రములు, ఆస్యము, జిహ్వ,

ఓష్ఠము, తాలువులు, స్తనములు, నఖములు, కరములు, పాదములు పద్మ సమానములుగాయుండుట.

౨౩ దశబృహత్ :— శిరము, శిరము, లలాటము, గ్రీవము, బాహువులు, అంసములు, నాభి, పార్శ్వములు, పృష్ఠము, స్వరము విశాలములయియుండుట. మతాంతరముగ శిరము, లలాటము, శ్రవణము, గ్రీవము, వక్షము, హృదయము, ఉదరము, పాణి, పాదము, పృష్ఠము విశాలములయియుండువాఁడు.

౨౪ త్రిభిఃవ్యాప్తః :— తేజస్సు, యశస్సు, ఐశ్వర్యము వీని చేత వ్యాపించినవాఁడు.

౨౫ ద్విశుక్లవాన్ :— పితృమాతృ వంశములందును పరిశుద్ధుఁడైనవాఁడు.

౨౬ షడున్నతః :— కక్షములు, కుక్షి, వక్షము, నాసికము, అంసములు, లలాటము ఎత్తుగనుండువాఁడు.

౨౭ నవతనుః :— కేశములు, ద్విజపంక్తులు, నఖములు, రోమములు, త్వక్కు, అంగులిపర్వములు, లింగము, బుద్ధి, మాంసపు సూక్ష్మములయియుండువాఁడు.

౨౮ త్రిభిఃవ్యాప్నోతి :— పూర్వాహ్న, మధ్యాహ్న, అపరాహ్నకాలములందును ధర్మార్థకామములను [illegible] చేర్చువాఁడు.

పురుషసాముద్రికము సమాప్తము.

స్త్రీ సాముద్రికము.

స్త్రీలకు సుఖదుఃఖాద్యనుభవములను తెలిసికొనుటకు నుపయోగించునట్టిఅంగములు పాదముమొదలుకొని మస్తకపర్యంతము లా

వాని పేరులు.

౧ పాదరేఖలు	౫ ప్రపదము	౯ జంఘలు
౨ పాదతలములు	౬ పార్ష్ణులు	౧౦ రోమములు
౩ పాదనఖములు	౭ గుల్ఫములు	౧౧ జానువులు
౪ పాదాంగుళిములు	౮ గతి	౧౨ ఊరువులు

౧౩ భగము	౨౯ మణిబంధములు	౪౫ హనువులు
౧౪ కటి	౩౦ కరపృష్ఠములు	౪౬ కపోలములు
౧౫ స్ఫిక్కులు	౩౧ కరతలములు	౪౭ హసితము
౧౬ జఘనము	౩౨ కరాంగుళులు	౪౮ నాసికము
౧౭ నాభి	౩౩ కరాంగుళినఖములు	౪౯ నేత్రములు
౧౮ కుక్షి	౩౪ హస్తరేఖలు	౫౦ తారలు
౧౯ పార్శ్వములు	౩౫ పృష్ఠము	౫౧ భ్రూవులు
౨౦ మధ్యము	౩౬ కంఠము	౫౨ కర్ణములు
౨౧ వళులు	౩౭ ముఖము	౫౩ లలాటము
౨౨ రోమావళి	౩౮ చుబుకము	౫౪ శిరము
౨౩ [illegible]	౩౯ అధరము	౫౫ శిరోరుహములు
౨౪ స్తనములు	౪౦ దంతములు	౫౬ లింగము
౨౫ జత్రువులు	౪౧ స్వరము	౫౭ దేహవర్ణము
౨౬ స్కంధములు	౪౨ జిహ్వ	౫౮ దేహగంధము
౨౭ భుజములు	౪౩ తాలువులు	
౨౮ [illegible]	౪౪ [illegible]స్థానము	

౧ పాదరేఖలు:— వజ్ర, ఛత్ర, పద్మ, ధ్వజ, స్వస్తిక, వర్ధమాన, తోరణ, మత్స్య రేఖలున్న రాజపత్నియగును. అంకుశ, కుండల, మాలికాది రేఖలున్న భాగ్యవతియగును, భూపాలురను అగు పుత్రులను గాంచును.

౨ పాదతలములు (అరికాళ్ళు):— కమలములవలె ఎఱ్ఱనైయున్న రాజపత్నియగును. [illegible]యు భూమినంటిన [illegible]ష్టపుత్రసంపదనందినదగును. [illegible] ప్రములయిన పుత్రవతియగును. కుటిచ[illegible] [illegible] [illegible]టలు [illegible]మటలు లేకున్న సుఖవతియగును. [illegible] [illegible]

౩ పాదాంగుష్ఠములు:— [illegible]కాయలవలెనున్న భాగ్యవతియగును. హ్రస్వములు [illegible] [illegible]. విరళములయియున్న దాసియగును. [illegible] [illegible] [illegible] హ్రస్వములయిన విధవయు జారిణియు నగును. [illegible] [illegible] యున్న [illegible]రాలును, దౌర్భాగ్య

రాలును కృపణురాలును అగును. నాల్గవ వ్రేలు నేలకు తగులని కలహప్రియయగు. ఈ వ్రేలే ఎత్తుగనున్న విధవయు నిద్రమురాలును అగును. చిటికెన వ్రేలు భూమినంటకయున్న విధవయు, రోగియు, సౌఖ్యము లేనిదియు అగును. ౪ వ వ్రేలు చిటికెన వ్రేలు భూమినంటకయున్న జారిణియగును.

౫ ప్రపదములు(మీగాళ్ళు) తాబేటివీపువలెనుండి మెత్తగనున్న భాగ్యవతియగును.

౬ పార్ష్ణులు (మడమలు) :— సమములై గుండ్రనివలె పసుపుచాయ కలిగిన పుత్రవతియగును.

౭ గుల్ఫములు (చీలమండలు) :— సమములుగయున్న భాగ్యవతియగును.

౮ గతి (నడక) :— హంసవలెను ఏనుగువలెనున్న రాజపత్నియగును. భూమి యదురునటుల నడిచిన స్వైరవిహారిణి యగును.

౯ జంఘలు (పిక్కలు) మృగజంఘలయిన రాజకన్యయగును. కాకజంఘలయినను గజజంఘలయినను సుఖవతియగును. గుండ్రములయి యున్న ఉత్తమురాలగును. స్థూలములయిన విధవయగును. సుళ్లుకలిగిన ద్రవ్యనష్టము సంభవించును. దీర్ఘములయి రోమములు విశేషించియున్న విధవయు దాసియునగును. అంబులపొదులవలెను రాజపువపాట్లవలెను మొసలిముట్టెవలెను పాముముట్టెవలెనున్న భాగ్యవతియు, పుత్రవతియునగును.

౧౦ రోమములు :— సూక్ష్మములయిన సుఖవతియగును. రూక్షములయిన బిడ్డలు లేనిదగును.

౧౧ జానువులు :— గుండ్రములుగనున్న పుత్రవతియగును.

౧౨ ఊరువులు (తొడలు) :— అరటిస్తంభమువలెను కరభమువలెను ఏనుగతొండమువలెనుండి రోమములు లేక స్నిగ్ధములయున్న రాజపత్నియగును. సన్నములై రోమసహితములై యున్న విధవయగును.

౧౩ భగము :— తాబేటివీపు, ఏనుగువీపువలె నెత్తై రోమశూన్యమై విస్తీర్ణమయియున్న మంచిది. ఖరపృష్ఠము, మండూకపృష్ఠము, రోమరహితము, దీర్ఘనాసికము, విరళము, సంకీర్ణముగనున్న అశుభకరము. కుడివైపున నెత్తుగనున్న పుత్రులనుగనును. ఎడమవైపున నెత్తుగనున్న

కన్యకలఁగనును. దానిచిగురాకువలెనున్న సౌభాగ్యవతియు పుణ్యాత్మురాలును నగును. కుడిసుడియున్న రాజపత్నియగును. ఎడమసుడియున్న గొడ్రాలగును. మచ్చయున్న మగనిజంపును తాఁబేటివీఁపువలెనుండి సమమై నునుపుగలిగిన శుభప్రదమయి పుత్త్రప్రదమును ధనధాన్యప్రదమును అగు. అగ్రమున కుంకుమవర్ణముకలిగి ఎఱ్ఱనిమచ్చయున్న ఉత్తమురాలగును. ఈమచ్చ నాభిభాగమున నున్నను ప్రశస్తము. నిర్మాంసమయి మిక్కిలిపొడవై వెల్లనినాడులతోఁగూడిన దౌర్భాగ్యురాలయి దరిద్రదుఃఖమును అనుభవించును. దీర్ఘమయిన మగనిమామనుమఱందినిజంపును.

౧౫ కటి:—మచ్చయున్న వృద్ధిప్రదము, కుడిసుడి యున్న పతివ్రతయగును. ఎడమసుడియున్న జారిణియగును. విశాలమయిన ధనవతియు పుత్రవతియు నగును. ఉన్నతమయి బలసియున్న పుత్త్రవతియగును. త్రేలగిలియున్న విధవయగును. దీర్ఘరోమములున్న దరిద్రురాలగును.

౧౬ స్ఫిక్కులు (పిఱుఁదులమీఁదియున్నతస్థలములు):—ఇసుకతిన్నెలవలె నున్న శోభకరము.

౧౭ జఘనము (కటిముందుభాగము):—విస్తారమయియున్న పూజ్యురాలగును.

౧౮ నాభి:—లోఁతుగనున్న పూజ్యచరిత్రయగును. పటిసుడి వలె దక్షిణావర్తమయియున్న రాజపత్నియు, పుత్త్రవతియు, భోగినియు నగును. ఎడమసుడియున్న మృతిపొందునశిశువులు కలదియగును. లోపలిసుడియున్న జారిణియగును. నాభిక్రింద కుంకుమవర్ణగర్భితమయి పద్మసమానమగు చిహ్నమున్న భూపాలుని భార్యయగును.

౧౯ కుక్షి (కడుపు):—మృదూదరమయిన రాజస్త్రీయగును. కృశోదరమైనను సమోదరమయినను పూజ్యురాలయి గుణవంతులగు పుత్త్రులఁగనును. త్రేలగిలియుండునేని మఱఁదిని జంపును. సుడి యున్న యెడల అత్తయు మామయుఁ జత్తురు. రోమములు స్వల్పముగనున్న జారిణియగును. దీర్ఘరోమములున్న విధవయగును. కుండవలెనున్న దౌర్భాగ్యురాలగును.

౨౦ పార్శ్వములు:—సుడియున్నయెడల భర్త మృతిఁజెందును.

౨౦ మధ్యము (నడుము):—పిడికిలిలో నిముడు [illegible]మగను సన్న ఉత్తమము. సింహమధ్యమగు [illegible] రాజభోగ్యయగును. మధ్యయున్న సంతానము నశించును. [illegible] ముడుతలుగనున్న దుఃఖవతియగును.

౨౧ వళులు (కడుపుపై ముడతలు):—[illegible] మూడు వళులు కలిగియుండుచున్న యెడల ఉత్తమురాలగును.

౨౨ రోమావళి (నూగారు):—[illegible] చీమలబారువలెనున్న సుఖవతియును భాగ్యవతియును అగును.

౨౩ నడుము:—నడుము [illegible] రోమములున్న విధవయగును. మధ్యయున్న పుత్రహీనియగును. రోమములులేని [illegible] యోగ్యురాలగును.

౨౪ స్తనములు:—[illegible] బిగువుకాంతి కలిగియుండునేని [illegible] భాగ్యవతియగును. [illegible] మున్నను దృఢములై బలసియున్నను భాగ్యవతియు, [illegible] యగును. చక్రవర్తిలవలెనున్నను మనుష్య[illegible] సుఖవతియగును. ఎడముగానిమిగిలి [illegible] పుత్రవతియు సుఖవతియునగును. స్వల్పములుగు [illegible] కలిగి నిర్మాంసములుగు [illegible] సౌభాగ్యహీనయగును. దీర్ఘములుగు [illegible] దరిద్రురాలగును. మధ్యనడుమున్నను [illegible] రోమములున్నను [illegible] ములై నను వ్రేలాడుచున్నను విధవయు [illegible] గును.

౨౫ జత్రువు ([illegible]):—[illegible] ములయి నరములు కానరాకున్న [illegible].

౨౬ స్కంధములు ([illegible]):—[illegible] పుత్రవృద్ధియగును. రోమములున్న [illegible].

౨౭ భుజములు:—[illegible] మత్తనై యున్న సుఖవతియగును. [illegible] మాంసములు మున్న దరిద్రురాలగును. [illegible] భాగ్యవంతురాలగును. రోమములుకలిగి [illegible] దౌర్భాగ్యము.

౨౮ [illegible]:—[illegible] అదృష్టవతియగును. రో
మములున్న [illegible].

౨౯ [illegible] (ముంజేతులు):—లావులయిన పతి చ
చ్చును.

౩౦ [illegible]:—[illegible]లములయి ఎత్తుగనున్న దుశ్శీలురా
లగును.

౩౧. [illegible]:—[illegible]మలములయియున్న భాగ్య
వతియగును. [illegible] మె[illegible] నను సమములయినను సుఖవతి
యగును. [illegible] [illegible]రాలగును. [illegible]నున్న దుఃఖము
ననుభవించును. [illegible] విధవయగును.

౩౨ [illegible] (చేతి[illegible]):—[illegible]ములయిన సుఖవతి
యు, [illegible] బలసియున్న రాజభార్యయునగును. ఎత్తు
గలిగి [illegible]లయగును. వి[illegible]టములయినను వక్ర
ములయి[illegible].

౩౩ [illegible]:—[illegible]ములయియున్న సుఖమును భో
గము [illegible]. [illegible]యున్నను దరిద్రురాలగును.

౩౪ [illegible]:—[illegible] అంకుశ[illegible] కలిగియు
న్న రాజమా[illegible]. [illegible], స్వస్తికము, చక్రము, పద్మము,
మకరము [illegible] స్త్రీ[illegible]రాలగును. అంకుశ,
కుండల, [illegible] ధనవంతులును భూపతులును
అగుపు[illegible]. [illegible] వివరణము పురుష
సాముద్రి[illegible] చియున్నాము.

౩౫ (పృష్టము [illegible]):—[illegible] రోమరహితమయి
[illegible]. [illegible]మములున్న అశుభము.
సుడియున్న [illegible].

౩౬. [illegible]:—[illegible]శంఖసమమ
యియున్న [illegible]. [illegible]ముల [illegible]లన [illegible] కుల
వర్ధనియగును. [illegible]యున్న సుఖవతియు పుత్రవతియునగును.
కుబ్జ[illegible]రాలగును. [illegible]యున్న కులనాశినియగును.

కుడిసుడియున్న సౌభాగ్యవతియగును. ఎడమసుడికలిగియున్న గొడ్రాలగును. మేకమెడయున్న దాసియగును.

౩౭ ముఖము :— నిర్మలమయి పూర్ణచంద్రసమమయిన రాజపత్నియగును. రక్తిమకలిగిన భాగ్యవతియగును. పద్మసమమయి నునుపుకలిగిన సుఖవతియగును. వికృతమయినను ఎండియున్నను విధనయగును. చక్రమువలెనున్నను, గుఱ్ఱపుమోముయయినను, దుర్గంధముకలిగినను దరిద్రురాలగును. పెద్దపులిమొగమైన దాసియగును. రోమములును, మొటిమలును కలిగియుండి నునుపు లేనిమొగము కలిగియున్నను వ్రేలుచున్నను దుష్టచేష్టితయగును. నోరుపెద్దదియయిన వనిత మగనికనిష్టకరము.

౩౮ చుబుకము (గడ్డము) :— నునుపయిన వనిత శోభవతియగును. మచ్చయున్న గొడ్రాలగును. రోమములున్నయెడల మగనికీడు కలిగించుచుండును.

౩౯ అధరము:— ఎఱ్ఱనైనదయి నునుపయి దొండపండువలెను న్న రాజపత్నియగును. దొండపండువలె యున్నచో సుఖవతియగును. ఎఱ్ఱనై రోమరహితమయి మచ్చలులేని సమమయి పాలుమువ్వవలెనుండునేని మగనికి సుఖమును చేయునదియగును.

౪౦ దంతములు:— దంతములు సమములయి తెల్లనైయున్న శుభప్రదము. దానిమ్మగింజలవలెనున్న రాజపత్నియగును. చిన్నవైయున్న సుఖవతియగును. విషమములయిన దరిద్రయగును. పలుచములయియున్న దుఃఖినియగును. కాలిదువ్వెనవలెనున్న మగనిఁజంపును. వికారములయియున్న స్వల్పసుఖదుఃఖములు కలిగియుండును.

౪౧ స్వరము :— తీక్ష్ణము, అతిమధురము, కఠినము, రూక్షములయినను, కోకిల, హంస, వీణాస్వనములను బోలియున్న కల్యాణమును పుత్రవిహీనయగును. మృదుమయిన స్వరమున్న, కాక, చక్రవాకము, కోకిల, ధ్వనులను బోలిన ధనధాన్యసమృద్ధిగలదియగును. గాడిదధ్వనినిపోలిన పుత్రసంతతివిహీనయగును.

౪౨. జిహ్వ :— రక్తవర్ణమయిన సుఖవతియగును. నల్లనైయున్న మృత్యుప్రదము. మలినముగానైన ధననాశము. పచ్చనై తెల్లనైన కలహప్రదము వంశనాశము నగును. పొట్టిదైనను లావుగాను కర్కశముగ నున్న గొడ్రాలగును.

౨౩ [illegible] ([illegible]) :— [illegible]యున్న శుభవతియు, అదృష్ట వతియు నగును. [illegible] [illegible]యగును. [illegible]నైన దరిద్రురాలును, దుఃఖినియు నగును.

౨౪ [illegible] ([illegible]) :— [illegible]ములు లేకున్న భోగవతియగును. [illegible] [illegible]. మచ్చయున్న అశుభము. [illegible]యున్న [illegible].

౨౫ [illegible] ([illegible]) :— [illegible] [illegible]మములున్న అశుభము.

౨౬. [illegible] :— [illegible] బలిసి [illegible]ములవలె నును పుకలిగియున్న [illegible]. [illegible] [illegible]లున్నను సుఖవతియగును. [illegible] [illegible] స్వేచ్ఛావిహారశీల యగును. [illegible] [illegible]యున్న విధవ యగును.

౨౭ :— [illegible] ([illegible]) :— [illegible]ము కలిగి యున్న జారిణియగును.

౨౮ [illegible] ([illegible]) :— [illegible]యున్న [illegible] నాపన్నుని చేయును. [illegible]యున్న యెడల సుఖవతి యగును. [illegible] [illegible] [illegible]వృద్ధియు, [illegible]వృద్ధియు కలుగును. [illegible] [illegible] యగును. మచ్చయున్న హాని యగును. [illegible] [illegible] [illegible]యగును. [illegible]మయిన కోపిని యగును. [illegible] [illegible]. మిక్కిలి [illegible] మిక్కిలి లావు [illegible] [illegible] [illegible]యగును. [illegible]యున్న విధవ యగును. [illegible] [illegible]యున్న యెడల [illegible] యగును. [illegible] [illegible] [illegible].

౨౯ [illegible] :— [illegible]వలె [illegible] రాజపత్ని యగును. [illegible] [illegible]. [illegible]ములయిన బిడ్డలు లేనిదియు, [illegible], [illegible]. [illegible]వలె [illegible] భాగ్యవతి యగును. [illegible] [illegible]. మచ్చయున్న అశుభము. [illegible] [illegible] [illegible]యగును. గూబకన్నులయినను [illegible] [illegible]మగలగుదురు. కదలుచున్న [illegible] [illegible].

౫౦. తాగలు (వెల్లగన్నులు) :—తాగలు [illegible] యున్న భాగ్యవతి యగును.

౫౧ భ్రువులు (కనుబొమలు) :—బొమలు [illegible]ములయిన మగ ని ధనవంతునిగాఁ జేయును. [illegible] సుఖభోగినియ గును. మచ్చయున్న పు[illegible]నాశముగును. [illegible]యున్న [illegible] డియగును. బొమలనడుమ [illegible] [illegible]. [illegible]లసియున్న దరిద్రురా లగును.

౫౨ కర్ణములు :—శ్రీ[illegible] [illegible]లములవలె ఉన్నను భాగ్యవతియగు. [illegible]ములు [illegible]యగును. మొదట కుడిసుడియున్న [illegible]యగును. [illegible]ములవలె ఉన్న దుశ్శీలయగు. [illegible]ములున్న [illegible]. [illegible]నిమ చ్చయున్న పుత్త్రిలు[illegible]. [illegible]ములయిన మగనికి అనిష్టము.

౫౩ లలాటము :—అష్టమిచ [illegible] యగును. తిలకసమముగుమచ్చయున్న [illegible]. [illegible] యున్న విధవయగును. [illegible]. చివరసుడియున్న విధవయు, [illegible] నడుమ సుడియున్న [illegible]యగును.

౫౪ శిరము :—నడుమ [illegible]. [illegible] అల్పాయు వగును.

౫౫ శిరోరుహములు (తల [illegible]) :—[illegible] వ్రాలుచున్న భోగముల ననుభవించును [illegible]. [illegible] కరలయిన పూజ్యురాలగును. [illegible] తిని సంపన్నునిగాఁ జేయును. [illegible] యురాలగును. [illegible] న్న సుఖవతియు ధనధాన్య[illegible]. [illegible]ములయి అనురక్తవర్ణములయిన [illegible]. [illegible] కుఱచలయి నుదుటి [illegible]. [illegible]ములయిన దరిద్రురాలును, దుఃఖవతియు నగును.

౫౭. అంగము (దేహము):—లావుగాక, సన్నముగాక, పొడవుగాక, పొట్టిగాకయున్న ప్రశస్తము. మృదువుగనున్న భోగముల ననుభవించును. విరివిగనున్న అల్పాయువు గలదియగును.

౫౮. దేహవర్ణము:—రక్తవర్ణము ప్రశస్తము. కలువపువ్వుకాంతికలిగి నునుపుగానున్న సుఖవతియగును. మలినమైన అల్పాయువుగలదియగును. మేఘవర్ణమయిన పుణ్యవతియు, భోగవతియు, గృహమునకు మంగళప్రదయు నగును.

౫౯. దేహగంధము:—సంపెంగ, కలిగొట్టు పువ్వులయొక్క పరిమళమువంటి పరిమళము కలిగియున్న సౌభాగ్యభాగ్యములు కలిగి పతివ్రతయై యుండును. క్షీరగంధ, కటుగంధ, రక్తగంధములు కలిగియున్న దుఃఖప్రదము. ధాన్యగంధము, వేపగంధము, గోమూత్రగంధము, హారిదళగంధము, [illegible]గంధము, గంధమూషికాగంధము, మత్స్యగంధము, ఉగ్రగంధము లయిన అశుభము.

ఉత్తమస్త్రీ సామాన్యలక్షణములు.

శరీరము, మొగము, తల, భగము, నిద్ర, ఇయ్యవి కొద్దిగనున్న ప్రశస్తములు. బలసిన తొడలు, బలసిన చెక్కులు, సమములయి తెల్లనగు పలువరుసయు, తామరరేకులం బోలుకన్నులు, దొండపండువంటి పెదవియు, అతిసూక్ష్మము సూక్ష్మముగానిముక్కు, ఏనుఁగునడక, కుడిసుడిగలబొడ్డు, నునుపగుదేహము, సొగసగురూపము, మెత్తనయి విశాలమయిన జఘనము, మంచిస్వరము, చక్కనితలవెండ్రుకలు, కరికుంభములవంటి స్తనములు, రావిచిగురాకువంటిభగము, తాఁబేటివీఁపువంటి పిఱుఁదులు, నగవును, ఎఱ్ఱనినాలుక, లేడిచూపులు, లేడికన్నులు, కృశమయిన నడుము గలుగుమగువ పుత్త్రభోగభాగ్యసుఖముల ననుభవించును.

పద్మినీజాతిస్త్రీ లక్షణము:—వంకరలయిన కేశములు, వర్తులములగు స్తనములు, మల్లెమొగ్గలవంటి దంతములు, పద్మగంధము, హంసస్వరము, ముఖసౌభాగ్యము కలిగియుండును.

చిత్రిణీ లక్షణము:—పింగళవర్ణములగు విపులము లయిన కేశములు, స్థూలస్తనములు, సమదంతములు, మత్స్యగంధము, కాకస్వరము,

కటిసౌభాగ్యము, అభిమానమందు కోర్కె కలిగి యుండును.

హస్తిని లక్షణము :—స్థూలములయిన యల్పకేశములు, చక్రస్తనములు, ఉన్నతదంతములు, మధుగంధము, గాఢస్వరము, ఊరుసౌభాగ్యము, ద్రవ్యమునందు కోర్కె కలిగి యుండును.

శంఖిని లక్షణము :—దృఢము లయిన సూక్ష్మకేశములు, దీర్ఘస్తనములు, దీర్ఘదంతములు, క్షీరగంధము, హంసస్వరము, పాదసౌభాగ్యము, కలహప్రియత కలిగి యుండును.

ప్రకృతులు, సత్వాలు, దేశస్త్రీలు, మున్నగువాని వివరము గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వ్రాయలేదు.

గాంధర్వవేదము.

గాంధర్వవేదశబ్దవ్యుత్పత్తి :— గాం = గానమును, ధర్వ = ధరించినవారలు గంధర్వులు. (విశ్వావసుండు మున్నగు దేవగాయనజాతివిశేషము) గంధర్వులసంబంధ మయినది గాంధర్వము. నృత్త, గీత, వాద్యములనఁబడు తౌర్యత్రిక నైపుణ్యమును గుఱించి బోధించుచున్నట్టి విద్య యెట్టిదో దానిని తెలియఁబఱచునది గాంధర్వవేదము. ఇదియే సంగీతశాస్త్రమనియు, నాట్యశాస్త్రమనియు, భరతశాస్త్రమనియు వ్యవహరింపఁబడుచుండును. ఈవిద్యయు సర్వవిద్యాధిపతియగు శివునివల్లనే ప్రథమముగ ప్రకాశించినది.

భావాధ్యాయప్రమేయము.

ఈశాస్త్రమునందు ప్రతిపాద్యములు భావ, రాగ, తాళములని సంక్షేపముగ మూఁడై యున్నవి. అందు భావము అభినయమని వ్యంజకమనియు ద్వివిధము. భావము = (అనఁగా) గేయప్రబంధరూపములయిన వాక్యములయొక్క తాత్పర్యము. అభినయము (అభి = ఎదుటను నయము = పొందుచునది అనఁగా ముందున్న ప్రేక్షకులకు విశదపఱచునట్టి) ప్రబంధవిషయమును నేత్రములు, హస్తములు మున్నగువానిచేత సూచించుట. ఇదియే అభినీయమానుఁడగు రామాదినాయకుని తాత్పర్యమును వ్యంజించునది (అనఁగా సభాసదులకు బోధ చేయునది) కావున వ్యంజకమనియు చెప్పఁబడుచున్నది.

ఈయభినయము, ఆంగికము, వాచికము, ఆహార్యము, సాత్త్వికము, అని రగు విధములు.

౧. ఆంగిక మనఁగా:—కనుబొమలుకదల్చుట మున్నగువ్యాపారము.

౨. వాచికమనఁగా :—గేయవాక్యమునందు కాక్వాదిస్వరభేదముచేత భావమును గనఁబఱచుట.

3 ఆహార్యమనఁగా :— ఆభరణములసహాయమువలన తోఁపింపఁజేయునట్టిభావము.

౪ సాత్త్వికమనఁగా :—స్వేదము, స్తంభము, రోమాంచము, స్వరభంగము, వేపథువు, వైవర్ణ్యము, అశ్రువులు, మూర్ఛ అను ౮ తెఱఁగులు.

ఇయ్యభినయము పదార్థము నభినయించిన నాట్యమనియు, వాక్యార్థము నభినయించిన నృత్యమనియు; అర్థము ననుసరింపక మనోహరమయిన తాళప్రమాణములఁ గూడిన స్వరజతుల ననుసరించి యడుగులు వేయునట్టి గాత్రవిక్షేపము నృత్తమనియు వ్యవహరింపఁబడును.

ఈ నృత్తమును పురుషుఁడు కఠినప్రయోగముగ నాడినయెడల తాండవమనియు, స్త్రీ సుకుమారప్రయోగము గలుగునటుల నాడిన లాస్యమనియుఁ జెప్పఁబడును.

ఈనాట్యములకన్నిఁటికిని కర్తలగు నటిగాని నటుఁడుగాని యాడునప్పుడు శిరము మొదలుకొని పాదపర్యంతావయవములక్రియలు ప్రతియవయవమునకు వేఱువేఱుగ నున్నవి.

నాట్యమున నుపయోగించునట్టియంగములు ౧౯ :—

౧ శిరస్సు	౮ అధరము	౧౫ పార్శ్వములు
౨ దృష్టి	౯ చుబుకము	౧౬ కటి
3 తారలు	౧౦ ముఖము	౧౭ ఊరులు
౪ పుటలు	౧౧ కంఠము	౧౮ జంఘలు
౫ భ్రూవులు	౧౨ హస్తములు	౧౯ చరణములు
౬ నాసికము	౧3 వక్షము	
౭ గండములు	౧౪ జఠరము	

వీనిలో ప్రత్యేకమైనవానికిఁగల భేదముల నీక్రింద వ్రాయుచున్నారము.

౧ శిరఃక్రియలు ౧౭ :—

౧ ధుతము	౬ ఆకంపితము	౧౧ [illegible]	౧౬ ఉద్వాహితము
౨ విధుతము	౭ పరావృత్తము	౧౨ [illegible]	
౩ ఆధూతము	౮ అవహితము	౧౩ [illegible]	౧౭ సౌందర్యము
౪ అంచితము	౯ అధోముఖము	౧౪ [illegible]	
౫ కంపితము	౧౦ నికుంచితము	౧౫ [illegible]	

౨ క, దృష్టిక్రియలు ౧౮ :—

౧ సమము	౬ అవలోకితము	౧౧ [illegible]	౧౫ [illegible]
౨ ఆలోకితము	౭ అనువృత్తము	౧౨ అర్ధ నిమీలితము	౧౬ అంతర్మీలితము
౩ సాచి	౮ విలోకితము		
౪ ప్రలోకితము	౯ పార్శ్వగతము	౧౩ [illegible]	౧౭ [illegible]
౫ ఉల్లోకితము	౧౦ యాతము	౧౪ [illegible]	౧౮ వ్యావృత్తము

౨ ఖ, రసదృష్టులు ౮ :—

౧ శాంతము.	౩ హాస్యము	౫ [illegible]	౭ [illegible]
౨ కరుణము.	౪ రౌద్రము	౬ [illegible]	౮ [illegible]

౨ గ, రసస్థాయిభావములవలన [illegible] :—

౧ స్నిగ్ధము	౩ దీనము	౫ [illegible]	౭ [illegible]
౨ హృష్టము	౪ క్రుద్ధము	౬ [illegible]	౮ విస్మితములు

౨ ఘ, సంచారిభావములవలన [illegible] :—

౧ శూన్యము	౬ విషణ్ణము	౧౧ [illegible]	౧౬ [illegible]
౨ మలినము	౭ లలితము	౧౨ [illegible]	౧౭ [illegible]
౩ శ్రాంతము	౮ ముకులము	౧౩ [illegible]	౧౮ [illegible]
౪ లజ్జ	౯ అభితప్తము	౧౪ [illegible]	౧౯ [illegible]
౫ శంకితము	౧౦ గ్లానము	౧౫ [illegible]	౨౦ [illegible]

౩ తారాక్రియలు ౯ :—

౧ వేపనము	౪ భ్రమణము	౭ [illegible]
౨ చలనము	౫ ప్రవేశనము	౮ [illegible]
౩ పాతము	౬ వివర్తనము	౯ [illegible]

౧౨ ఖ. అసంయుతహస్తములు ౪౫ :—

౧ పతాకము
౨ త్రిపతాకము
౩ అర్ధపతాకము
౪ కర్తరీముఖము
౫ మయూరాస్యము
౬ అర్ధచంద్రము
౭ చంద్రకళ
౮ అరాళము
౯ శుకతుండము
౧౦ ముష్టి
౧౧ శిఖరము
౧౨ కపిత్థము
౧౩ కటకాముఖము
౧౪ సూచీముఖము
౧౫ అర్ధసూచిముఖము
౧౬ పద్మకోశము
౧౭ [illegible]ము
౧౮ సర్పశీర్షము.
౧౯ [illegible]సర్పశీర్షము
౨౦ [illegible]ముఖము
౨౧ [illegible]ము
౨౨ సింహముఖము
౨౩ లాంగూలము
౨౪ [illegible]ము
౨౫ [illegible]ము
౨౬ ఖాడచతురము
౨౭ భ్రమరము
౨౮ హంసాస్యము
౨౯ హంసపక్షము
౩౦ సందంశము
౩౧ ముకుళము
౩౨ ఊర్ణనాభము
౩౩ తామ్రచూడము
౩౪ [illegible]
౩౫ గజతుండము
౩౬ త్రిశూలము
౩౭ ఖాజము
౩౮ కపిలము
౩౯ వంశాళము
౪౦ సాంగకము
౪౧ స్వర్ణరంజకము
౪౨ యష్టికము
౪౩ స్వస్తికము
౪౪ విరళము
౪౫ రాజమండలము

౧౨ గ. సంయుతహస్తములు ౩౨ :—

౧ పుష్పపుటము
౨ [illegible]ము
౩ స్వస్తికచ్ఛాదనము
౪ కర్తరీస్వస్తికము
౫ అవహిత్థము
౬ వర్ధమానము
౭ [illegible]స్వస్తికము
౮ [illegible]ము
౯ కలశము
౧౦ [illegible]ము
౧౧ [illegible]ము
౧౨ [illegible]ంగము
౧౩ [illegible]ము
౧౪ నాగబంధము
౧౫ [illegible]ము
౧౬ అంజలి
౧౭ శకటము
౧౮ శంఖము
౧౯ చక్రము
౨౦ సంపుటము
౨౧ కర్కటము
౨౨ కటకావర్ధమానము
౨౩ గజదంతము
౨౪ నిషిద్ధము
౨౫ భేరుండము
౨౬ ఖట్వము
౨౭ కీలకము
౨౮ మంజులము
౨౯ వల్లభాయితము
౩౦ రతామోదము
౩౧ శివలింగము
౩౨ డోల

౧ వలితము. ౨. కంపితము. ౩ స్తంభితము. ౪ ఉద్వర్తితము. ౫. నివర్తితము.

౧౭ జంఘాక్రియలు ౫:—

౧ ఉద్వాహితము. ౨. నతము. ౩. క్షిప్తము. ౪. పరివృత్తము. ౫. ఆవర్తితము.

౧౮ చరణక్రియలు ౬:—

౧ అంచితము	౩ సూచి	౫ ఉద్ఘట్టితము
౨ కుంచితము	౪ అగ్రతలసంచరము	౬ సమము

స్థానకములు ౨౦:—అందు పుంస్థానకములు ౬:—

౧ వైష్ణవము	౩ వైశాఖము	౫ ఆలీఢము
౨ సమపాదము	౪ మండలము	౬ ప్రత్యాలీఢము

స్త్రీస్థానకములు ౩:—

౧ ఆయతము. ౨. అశ్వక్రాంతము. ౩. అవహిత్థము.

ఏకవింశతిస్థానకములు. ౨౧:—

౧ సంహతము	౮ పార్ష్ణిపార్శ్వగతము	౧౫ వైష్ణవము
౨ సమపాదము	౯ ఏకపార్శ్వగతము	౧౬ శైవము
౩ స్వస్తికము	౧౦ ఏకజానునతము	౧౭ గారుడము
౪ వర్ధమానము	౧౧ పరావృత్తము	౧౮ వృషభాసనము
౫ నంద్యావర్తము	౧౨ పృష్ఠోత్తానతలము	౧౯ సమసూచికము
౬ చతురస్రము	౧౩ ఏకపాదము	౨౦ విషమసూచికము
౭ పార్ష్ణివిద్ధము	౧౪ బ్రాహ్మము	౨౧ చండసూచికము

భ్రమరులు ౧౬:—

౧ సమపాదము	౭ బద్ధము	౧౩ సమాసాదితమత్తల్లి
౨ అర్ధగతి	౮ జటితము	౧౪ మత్తల్లి
౩ స్థానాస్తము	౯ ఉచ్ఛాంకితము	౧౫ ఏకాకి
౪ త్రియూగాంచితము	౧౧ స్వాంకితము	౧౬ క్రీడితము
౫ ఊహావృత్తము	౧౧ శకటాస్యము	
౬ తాడితము	౧౨ అవస్యందితము	

ఆకాశచారులు ౧౬ :—

౧ అతిక్రాంతము ౫ విద్యు[illegible] ౯ [illegible]ము ౧౩ అపక్రాంతము
౨ ఊర్ధ్వజానుప్లు[illegible] [illegible]ము ౬ [illegible]ము ౧౪ భ్రమరి
3 సూచి ౭ [illegible]ము ౧౧ [illegible]ము ౧౫ [illegible]ము
౪ నూపురపాదిక ౮ [illegible]ము ౧౨ [illegible]ము ౧౬ [illegible]ము
ము ము ౧౨ [illegible]
ము

భ్రామరమండలములు ౧౦ :—

౧ భ్రమరము ౪ [illegible]ము ౭ [illegible]ము ౧౦ [illegible]ము
౨ [illegible]ము ౫ [illegible]ము ౮ [illegible]ము
3 [illegible]ము ౬ [illegible]ము ౯ [illegible]ము

ఆకాశమండలములు ౧౦ :—

౧ అతిక్రాంతము ౪ [illegible]ము ౭ [illegible]ము ౧౦ [illegible]ము
౨ దండపాదము ౫ [illegible]ము ౮ [illegible]ము
3 సూచివిద్ధము ౬ [illegible]ము ౯ [illegible]ము

కరణములు ౧౦౮ :—

౧ తలపుష్పపుటము ౧౦ [illegible]ము [illegible]
ము ౧౧ [illegible]ము [illegible]
౨ [illegible]ము ౧౨ [illegible]ము [illegible]ము
3 [illegible]ము ౧౩ [illegible] [illegible]ము
౪ వలితము[illegible]ము [illegible]ము [illegible]ము
౫ [illegible] ౧౪ [illegible]ము [illegible]ము
౬ [illegible]స్వస్తికము ౧౫ [illegible] [illegible]
౭ [illegible]స్వస్తికము [illegible]ము [illegible]ము [illegible]
౮ [illegible]స్వస్తికము ౧౭ [illegible]ము [illegible]
౯ పృష్ఠస్వస్తికము ౧౮ [illegible]ము [illegible]ము
౧౦ దిక్స్వస్తికము ౧౯ [illegible] [illegible]ము
౧౧ స్వస్తికము ౨౦ [illegible]ము [illegible]
౧౨ అంచితము ౨౧ [illegible]ము [illegible]ము

౪౪ లలాటతిలకము
౪౫ పార్శ్వనికుట్టనము
౪౬ చక్రమండలము
౪౭ ఉరోమండలము
౪౮ ఆక్షిప్తము
౪౯ తలవిలాసము
౫౦ డోలాపాదము
౫౧ వివృత్తము
౫౨ వినివృత్తము
౫౩ పార్శ్వక్రాంతము
౫౪ నిశుంభితము
౫౫ విద్యుద్భ్రాంతము
౫౬ భుజంగాంచితము
౫౭ [illegible]
౫౮ [illegible]
౫౯ కటిభ్రాంతము
౬౦ వ్యంసితము
౬౧ చక్రాంతము
౬౨ వైశాఖరేచితము
౬౩ వృశ్చికకుట్టితము
౬౪ వృశ్చికరేచితము
౬౫ అతిక్రాంతము
౬౬ విక్షిప్తము
౬౭ వివర్తితము
౬౮ గజక్రీడితము
౬౯ గజసురాపా
౭౦ గరుడప్లుతము
౭౧ తలసంస్ఫోటితము
౭౨ పార్శ్వజానువు
౭౩ గృధ్రావలీనము
౭౪ సూచి
౭౫ అర్ధసూచి
౭౬ సూచీవిద్ధము
౭౭ హరిణప్లుతము
౭౮ పరివృత్తము
౭౯ దండపాదము
౮౦ మయూరాలలితము
౮౧ ప్రేంఖోలితము
౮౨ సన్నతము
౮౩ సర్పితము
౮౪ కరిహస్తకము
౮౫ ప్రసర్పితము
౮౬ అపక్రాంతము
౮౭ నితంబము
౮౮ స్ఖలితము
౮౯ సింహవిక్రీడితము
౯౦ సింహాకర్షితము
౯౧ అవహిత్థకము
౯౨ నివేశము
౯౩ ఏలకాక్రీడితము
౯౪ జనితము
౯౫ ఉపసృతము
౯౬ తలసంఘట్టితము
౯౭ ఉద్వృత్తము
౯౮ విష్ణుక్రాంతము
౯౯ లోలితము
౧౦౦ మదస్ఖలితము
౧౦౧ సంభ్రాంతము
౧౦౨ విష్కంభము
౧౦౩ ఉద్ఘట్టితము
౧౦౪ శకటాస్యము
౧౦౫ ఊరుద్వృత్తము
౧౦౬ వృషభక్రీడితము
౧౦౭ నాగాపసర్పితము
౧౦౮ గంగావతరణము

కరణములు లయాది సాహిత్యాన్వితములగు అంగోపాంగప్రత్యంగములయొక్క ప్రయోగభేదములని శాస్త్రమున చెప్పబడిన నృత్యనాట్యభేదములు నానావిధముగా తాండవము లాస్యము అని ద్వివిధమయి యున్నవి. వివరము: మార్గము, కుండలి, ఉద్ధతము, విలాసము,

దేశీయము, బహురూపము, [illegible] తరువాత బారుఢము, [illegible], బహురూపము. [illegible], ప్రేరణాపద్ధతి, ప్రేరణాపద్ధతి, [illegible], [illegible], [illegible], హాస్యసకము, చిత్రపద్ధతి, దేశ్యపద్ధతి, [illegible], [illegible]. [illegible]నృత్యము, కోలాటము. అని ౧౬ [illegible].

ఆయా దేశములనాటి [illegible] పుట్టించుటకు సాధారణనాట్యమే [illegible], [illegible]ము, వస్త్రము, [illegible]ము, చామరము, [illegible], [illegible]లను ధరించుటచేతను, [illegible], [illegible], [illegible] ఎగురుటముక్యగు ఘనములచేతను [illegible] [illegible]మున్నది.

[illegible] అడవులు, [illegible], [illegible], ముగ్గులు, [illegible], [illegible] బడుచున్నవి.

[illegible]

[illegible]విని యోగములతో [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]లు. [illegible]

పీని ఘనములు [illegible], [illegible], [illegible] పడుచున్నవి. [illegible] మగుటచేత [illegible] [illegible] ఘనములుగాని [illegible] ములు కావ్యములు [illegible].

ఆయా [illegible] గ్రంథములు [illegible] రుషులుగాని [illegible] ను ప్రయోగించు వచ్చు. [illegible]: — [illegible], [illegible]

లాటానుప్రాసము, పునరుక్తవదాభాసము, యమకము, చక్రబంధము, గోమూత్రికాబంధము, [illegible]బంధము, [illegible]బంధము, [illegible] పద్మబంధము, మురజబంధము [illegible]బంధము, [illegible]బంధము, ఖడ్గబంధము, [illegible]బంధము, [illegible]బంధము, [illegible]బంధము, [illegible]బంధము, గుచ్ఛబంధము, మత్స్యబంధము, [illegible]బంధము, [illegible]బంధము, గోపురబంధము, [illegible]ము, [illegible], [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]ము, నిరోష్ఠ్యము, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]యమకము, [illegible], [illegible], [illegible] చిత్రము, [illegible] ము, [illegible] [illegible] [illegible]బము.

[illegible]లంకారములు [illegible]:—

౧ ఉపమ	౧౭ ప్రతివస్తూపమ	[illegible]	[illegible]
౨ అనన్వయము	౧౮ దృష్టాంతము	[illegible]	[illegible]ము
౩ ఉపమేయోపమ	౧౯ నిదర్శనము	[illegible]	[illegible]ము
౪ ప్రతీపము	౨౦ వ్యతిరేకము	[illegible]	[illegible]
౫ రూపకము	౨౧ సహోక్తి	[illegible]	[illegible]ము
౬ పరిణామము	౨౨ వినోక్తి	[illegible]	[illegible]యము
౭ ఉల్లేఖము	౨౩ సమాసోక్తి	[illegible]	[illegible]
౮ స్మృతిమత్తు	౨౪ [illegible]ము	[illegible]	[illegible]
౯ భ్రాంతిమత్తు	౨౫ [illegible]	[illegible]	[illegible]ము
౧౦ సందేహావస్థ	[illegible]ము	[illegible]	[illegible] సముచ్చయ
౧౧ అపహ్నుతి	౨౬ [illegible]ము	[illegible]	[illegible]
౧౨ ఉత్ప్రేక్ష	౨౭ [illegible]	[illegible]	[illegible]
౧౩ అతిశయోక్తి	[illegible]	[illegible]	[illegible]
౧౪ తుల్యయోగిత	౨౮ [illegible]	[illegible]	[illegible]
	[illegible]ము	[illegible]	[illegible]
౧౫ దీపకము	౨౯ [illegible]	[illegible]	[illegible]
౧౬ ఆవృత్తిదీపకము	[illegible]ము	[illegible]	[illegible]
	౩౧ వ్యాజస్తుతి	[illegible]	[illegible]

విచ్ఛిత్తి, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]హాలనము.

[illegible] ౧౨:—

[illegible]

విప్రలంభము ౪ విధములు:—

అభిలాషము, ఈర్ష్య, విరహము, ప్రవాసము.

[illegible]

నాఁటను రామాయణగ్రంథమున్నైనను నిలిచియున్నది. తక్కినవి నామములతో మాత్రము నిలిచినవని చెప్పుటకు చింతించవలసియున్నది. వ్యాసమహర్షికృతపురాణములలోని దగు స్కాందపురాణమునకు సంబంధించిన కాశీఖండము శ్రీశైలఖండము మున్నగు గ్రంథములందు ఆలంకారికశైలి ననుసరించిన వర్ణనములు చాలఁగలవు. మఱియు వ్యాసుఁడొనర్చిన యగ్నిపురాణమునందు కావ్యలక్షణ మీవిధముగ నిర్వచింపఁబడియున్నది:—

"శ్లో. అదోషం గుణవత్కావ్య మలంకారై రలంకృతమ్ ।
రసాన్వితం కవిః కుర్వన్ కీర్తిం ప్రీతిం చ విందతి ॥"

మఱియు మాహేశ్వరసూత్రముల నుపయోగముగ శాక్తవ్యాకరణభాష్యము, [illegible], శబ్దబ్రహ్మ[illegible] మున్నగు గ్రంథములను వ్యాసమహర్షి రచించియున్నాఁడు. ఇతనిశిష్యుఁడగు జైమిని శబ్దవిద్యా[illegible], [illegible], మున్నగు గ్రంథములు రచించియున్నాఁడు. వాల్మీకిమహర్షి ఆదికావ్యమును రచించి కావ్యసంప్రదాయమును ప్రవర్తింపఁజేసిన దేశమున నాటకసంప్రదాయమును గుఱించి సంస్కృతభాషావికారములను [illegible] ప్రాకృతభాషలను సూత్రరూపముగ వ్యాకరణమును రచించెను. ఈ ప్రాకృతభాష లెట్లనఁగా మహారాష్ట్రదేశములోఁ బ్రాకృతము; శూరసేనదేశములో శౌరసేని; మగధదేశములో మాగధి; [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]; కేకయ, కుంతల, చోళ, భోట, గాంధార, [illegible], ద్రావిడ, గౌడ, లాటదేశము లనంబడు పిశాచదేశములలో పైశాచి; చాండాలికయును, ఆభీర, ఘూర్జరాదిదేశములం దపభ్రంశభాషయు ననునవి ఆఱుభాషలు. ఈ ఆఱుభాషలకు సూత్రరూపముగ [illegible] ప్రాకృతసూత్రమూలాచార్యుఁడు వార్తికములను రచించెను. [illegible] హేమచంద్రసూరి యను భాష్యము గలదు. [illegible] యను వ్యాఖ్యానము గలదు.

[illegible] మహాభాష్యమునకు [illegible] మహాభాష్యవివరణము, చెరుకూరు వేంకట[illegible] సూత్రములకు [illegible] మహాభాష్యప్రదీపికయను ప్రక్రియాగ్రంథమును గలవు. [illegible] ప్రాకృతప్రకాశమను సూత్రగ్రంథము, భామహాకృతమగు "మనోరమ"యను వృత్తియుఁ గలవు. ఈప్రాకృ

తి వ్యాకరణమునుబట్టి సంస్కృతమనంబడెడు. ద్రావిడభాషాసంబంధమగు సంస్కృతము సహజము మిశ్రితము లగుచుండుటచేత నాటకములు వ్యామిశ్రము లని చెప్పఁబడినవి.

ఇట్టికావ్యములు, నాటకములు మొదలగు గ్రంథములు ప్రస్తుతయుగ మగు ఈ భారతవర్షమున యుధిష్ఠిరశకమునకు పూర్వకాలమునుండి అసంఖ్యాకములుగ పుట్టియున్నవి. కవీశ్వరులును అనేకులు ప్రసిద్ధిని వహించి యున్నారు.

కావ్యకర్తలలో ప్రసిద్ధులగువారి నామములును, గ్రంథములు.

వాల్మీకి.	శ్రీమద్రామాయణము.
కాళిదాసుడు.	రఘువంశము, కుమారసంభవము, మేఘసందేశము, శాకుంతలము, విక్రమోర్వశీ నాటకము.
భట్టి.	భట్టికావ్యము.
భారవి.	కిరాతార్జునీయము.
మాఘుడు.	శిశుపాలవధము.
బాణుడు.	కాదంబరి, హర్షచరిత్రము.
దండి.	దశకుమారచరిత్ర.
విష్ణుశర్మ.	పంచతంత్రము.
మయూరుడు.	శ్రీసూర్యశతకము.
రాజానకరత్నాకరుడు.	హరవిజయము.
కవిరాజు.	రాఘవపాండవీయము.
త్రివిక్రముడు.	నలచంపువు.
సోమేశ్వరుడు.	యశస్తిలకచంపువు.
ధనపాలుడు.	తిలకమంజరి.
నారాయణపండితుడు.	హితోపదేశము.
భోజుడు.	రామాయణచంపువు.
శ్రీహర్షుడు.	నైషధము.
సోమదేవభట్టుడు.	కథాసరిత్సాగరము.
జయదేవుడు.	గీతగోవిందము.

భర్తృహరి.	భర్తృహరిశతకత్రయము.
గోవర్ధనాచార్యుడు.	ఆర్యాసప్తశతి.
హరిచంద్రుడు.	ధర్మశర్మాభ్యుదయము.

కవి పేరు.	గ్రంథము పేరు.	కవి పేరు.	గ్రంథము పేరు.
[illegible]	[illegible]	వేదాంతదేశికుడు	యాదవాభ్యుదయము
[illegible]	[illegible]		సుభాషితనీవి
[illegible]	[illegible]		హంససందేశము
[illegible]	[illegible]	అభినవభట్టబాణుడు	వేమభూపాలచరిత్రము
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]కరాభ్యుదయము
	[illegible]	[illegible]	ముకుందానందభాణము
	[illegible]	[illegible]	భారతచంపువు
	[illegible]	త్రివిక్రమభట్టు?	కథాకౌతుకము
	[illegible]	[illegible]	భాగవతచంపువు
[illegible]	[illegible]	[illegible]	నవసాహసాంకచరితము
[illegible]	[illegible]	హేమచంద్రసూరి?	కుమారపాలచరితము
[illegible]	[illegible]	మేరుతుంగాచార్యుడు	ప్రబంధచింతామణి
[illegible]	[illegible]	[illegible]	కృష్ణకవి
		[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

కవి పేరు.	గ్రంథము పేరు.	కవి పేరు.	గ్రంథము పేరు.
కృష్ణానం[illegible]డు	[illegible]	[illegible]	[illegible]యము
	[illegible]ము	[illegible]	[illegible]
ఆమనిచంద్రశేఖర బాలకృష్ణ[illegible]			[illegible]యము
ఘంటయ్య[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]వము
	[illegible]	[illegible]	[illegible]
గురవసనవుడు	[illegible]		[illegible]
వాసుదేవుడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	[illegible]		[illegible]
రాజశేఖరము[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]డు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]ము
	ము	[illegible]	[illegible]
వాగ్భటుడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
భట్టభీముడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	ము [illegible]	[illegible]	
ఉభయానందుడు	[illegible]	[illegible]	
అశ్వఘోషుడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]యము
కుమారదాసుడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
వేంకటాధ్వరి	[illegible]		[illegible]ము
	[illegible]		[illegible]ము
	[illegible]	[illegible]	[illegible]
కోట[illegible]డు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
రామభద్రదీక్షి	[illegible]	[illegible]	[illegible]ము
తుడు	[illegible]ము	[illegible]	[illegible]ము
నీలకంఠదీక్షితు	శివలీలార్ణవము	[illegible]	[illegible]
డు	గంగావతరణము	[illegible]	[illegible]
	నీలకంఠవిజయము	[illegible]	[illegible]
	చాటువు	[illegible]	

	నాటకములు, [illegible]లు.
భాసుడు.	స్వప్నవాసవదత్త, అభిషేకము, ప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణము, చారుదత్తము, దూతఘటోత్కచము, పంచరాత్రము, మున్నగు౧౩ నాటకములు.
కాళిదాసుడు.	అభిజ్ఞానశాకుంతలము, విక్రమోర్వశీయము, మాలవికాగ్నిమిత్రము.
భవభూతి.	మాలతీమాధవము, ఉత్తరరామచరితము, మహావీరచరితము.
శ్రీహర్షుడు.	రత్నావళి, నాగానందము, ప్రియదర్శిక.
మురారి.	అనర్ఘరాఘవము.
విశాఖదత్తుడు.	ముద్రారాక్షసము.
శూద్రకుడు.	మృచ్ఛకటికము.
గోకులనాథుడు.	అమృతోదయము.
[illegible]	[illegible]పరిణయము.
[illegible]	[illegible]పరిణయము, [illegible].
[illegible]	[illegible].
రాజశేఖరుడు.	బాలభారతము, బాలరామాయణము, కర్పూరమంజరి, విద్ధసాలభంజిక.
క్షేమీశ్వరుడు.	చండకౌశికము.
భట్టనారాయణుడు.	వేణీసంహారము.
[illegible]	ప్రద్యుమ్నాభ్యుదయము.
కృష్ణమిశ్రుడు.	ప్రబోధచంద్రోదయము.
జయదేవుడు.	ప్రసన్నరాఘవము.
[illegible]	[illegible]పరిణయము.
[illegible]	[illegible]ణయము.
[illegible]	[illegible] కలహంస.
,,	[illegible]రాఘవము.
[illegible]	[illegible]కల్యాణము.

ఆర్యక్షేమేశ్వరుడు.	[illegible]
గోపాలనాయకుడు.	అమృతానందయోగి.
నయచంద్రసూరి.	[illegible]
[illegible]	[illegible]
హరిహరోపాధ్యాయుడు.	[illegible]
రామచంద్రుడు.	[illegible]
విశ్వనాథకవి.	[illegible]
[illegible]	[illegible]
శ్రీహర్షగోస్వామి.	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

శ్రమము గనఁబడుచున్నది. కాని; [illegible] ములగు మంద్ర మధ్యతారా[illegible]భేదములను సూచిం[illegible] ముండలేదు. వానిలో మరల [illegible]భేదములు [illegible] కము నకును, వానిలో [illegible]భేదములగు [illegible] లిఖిత లన [illegible] శాస్త్రీయ ములగు నాదాదిక్రమాంగపదార్థ[illegible]ములను వాని అవాంతరభేదములను [illegible] స్వరసూచక [illegible] భాషా [illegible]; [illegible]భాషా కల్పిత[illegible]లను గాంచి [illegible] వానిలో నది పుచ్చుకొనవచ్చును.

రాగజ్ఞానము [illegible] (౧౦):—

నాదము, శ్రుతి, స్వరము, గ్రామము, మూర్ఛన, [illegible]ము, వర్ణము, అలంకారము, గమకము, [illegible], రాగము, [illegible]రాగము, భాష, భాషాంగము, విభాష, [illegible], [illegible]ము, క్రియాంగము.

అనాహతనాదోత్పత్తిక్రమము:—

ఆత్మ తాను పలుక[illegible] మనస్సును [illegible]. ఆ మనస్సు [illegible] అగ్నిని కొట్టును. ఆయగ్ని మారుతమును ప్రేరేపించును. ఆత్మ, మనస్సు, అగ్ని, వాయువు ఈనాలుగు [illegible] నాదము పుట్టును. బ్రహ్మగ్రంథియందున్న ఈనాదము [illegible] ముఖమయి క్రమముగ వాయుసహాయమున [illegible]. నాభి, హృదయము, కంఠము, మూర్ధము, ముఖము అనువానియందు ప్రతిధ్వని ని పుట్టించుచుండును. ఈప్రకారముగా ౫ [illegible] నాదము క్రమముగా నాభియందున్నప్పుడు [illegible], కంఠమున పుష్టమని, మూర్ధమునం దపుష్టమని, ముఖ[illegible] కృత్రిమ మని ౫ నామములను ధరించును.

నాదమనఁగా వ్యాకరణశాస్త్రప్రకారము [illegible], అస్ఫుట ధ్వని యని యర్థము.

మంత్రశా(స్త్ర)ప్రకారము:— న = అనఁగా ప్రాణము, ద = అనఁగా అగ్ని; ప్రాణాగ్ని సంయోగరూపము కావున నాదమని చెప్పఁబడుచున్నది.

అనాహతమే ప్రయత్నవిశేషము లేక స్వాభావికముగ షణ్ముఖిము ద్రాభిజ్ఞులగు యోగులచేత రాత్రియందు నిశ్శబ్దముగ నుండుసమయమునందు చిణినాదాదిదశవిధనాదములుగా అనుసంధింపఁబడుచు మనస్సుచేతఁ గొట్టఁబడిన ప్రాణాగ్నిసంయోగమును చెందుటవలన అనాహతనాదమని చెప్పఁబడుచున్నది. దీనియభివ్యక్తికి స్థానమగుహృదయాబ్జము అనాహతచక్రమని చెప్పఁబడును. ఈనాదము వ్యావహారికులగు సామాన్యులకు అగోచరము. కావుననే అరంజకముగూడనై యున్నది. ఆహతనాదము నాదరూపముచేత వినువారిశ్రవణములకు రంజకము భవభయ హరము సెలయుచున్నది.

ఈయాహతనాదమునకు స్థానభేదమునుబట్టి ౨౨ భేదములు గలవు. ఇవియే వినఁబడును గాన శ్రుతులనియు పిలువఁబడుచున్నవి. శ్రుతిస్థానములు ౨౨ అనఁగా; ఎడమయు కుడియు ముష్కమందలి గుదమునకు నూటిగా లోపల నుండు నాడి (సుషుమ్న) అనుపేరుగల వెన్నెముకయొక్క ముందటిభాగమున హృదయమునుండి కపాలరంధ్రములోపలివఱకు అడ్డముగానున్న నాడులు ౨౨, వానిమీఁదనుండి నిశ్వాసయొక్క మెట్లయందు వలె మొదటిమెట్టునుండి రెండవమెట్టునకు పోవునప్పుడు నాదము శక్తికంటె హెచ్చుగను ఈవిధముగ క్రమక్రమముగ హెచ్చు ఉచ్చము, ఉచ్చతరము, ఉచ్చతమము ఈవిధములగు నాదములను కలుగఁజేయును.

ఇందులో హృదయమున మొదలగు సప్తశ్రుతులసముదాయము మంద్రస్థాయి యనియు; కంఠమునందుండు రెండవశ్రుతిసప్తకము మధ్యస్థాయి యనియు శిరస్సునందుండు మూఁడవశ్రుతిసప్తకము తారస్థాయి యనియు చెప్పఁబడును.

ప్రకృతిశ్రుతిసప్తకమునకు స్థానము లతిక్రమింపనివిధముగ పలు

[illegible]ంబడు శ్రుతులను క్రమముగా షడ్జము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము, [illegible], [illegible], అని [illegible]లు. ఇవియే సప్తస్వరములని పిలువంబడును.

ఈస్వరములకు వ్యుత్పత్తులు :—

౧. షడ్జము=[illegible]

౨. ఋషభము=[illegible] ఋషభముయొక్క స్వరముతో సామ్యమును [illegible].

౩. గాంధారము=[illegible] బడినది.

౪. మధ్యమము=[illegible] శ్రుతులనడుమ [illegible].

౫. పంచమము=[illegible] పంచమ మని పిలువబడును.

౬. [illegible]ము=[illegible]ము.

౭. నిషాదము=[illegible]. ([illegible])

[illegible] స్వరములకు [illegible].

అష్టాదశపదార్థముల [illegible] :—

౧. నాదము [illegible] :— [illegible]ము.

౨. శ్రుతులు [illegible] :— [illegible].

౩. స్వరములు [illegible] :— [illegible], మధ్యమము, పంచమము, [illegible].

౪. [illegible] :— [illegible].

౫. గ్రామములు [illegible] :— [illegible]గ్రామము, [illegible]మము, గాంధారగ్రామము.

౮ ౬. సంచారివర్ణగతాలంకారములు ౨౫:— మంద్రాది, మంద్రమధ్యము, మంద్రాంతము, ప్రస్తారము, ప్రసాదము, వ్యావృత్తము, స్ఖలితము, పరివర్తము, ఆక్షేపము, బిందువు, ఉద్వాహితము, ఊర్మిప్రేంఖము, నిష్కూజితము, శ్యేనము, క్రమము, ఉద్ఘట్టితము, రంజితము, సన్నివృత్తము, ప్రవృత్తము, వేణువు, లలితస్వరము, హుంకారము, హ్రాదమానము, అవలోకితము.

౮ ౭. అలంకారములు ౭:—తారమంద్రప్రసన్నము, మంద్రతారప్రసన్నము, ఆవర్తకము, సంప్రదానము, విధురము, ఉపలోలకము, ఉల్లాసితము.

౯. గమకములు ౧౫:— తిరిపువు, స్ఫురితము, కంపితము, లీనము, ఆందోళితము, వళి, త్రిభిన్నము, కురుళము, ఆహతము, ఉల్లాసితము, ప్లావితము, గుంఫితము, ముద్రితము, నామితము, మిశ్రము.

౧౦. శుద్ధజాతులు ౭:—

౧౦ ౧. అంశ షాడ్జి ౩, ఆర్షభి ౩, గాంధారి ౫, మధ్యమ ౫, పంచమి ౨, ధైవతి ౨, నైషాది ౩.

౧౦ ౨. జాతులు ౧౧:—షడ్జకైశికి ౫, షడ్జోదీచ్య ౪, షడ్జమధ్యమ ౭, గాంధారోదీచ్య ౨, రక్తగాంధారి ౫, కైశికి ౬, మధ్యమోదీచ్య ౧, కార్మారవి ౪, గాంధారపంచమి ౧, ఆంధ్రి ౧, నందయంతి ౧.

౧౧. రాగములు ౭:—

సప్తస్వరయుక్తరాగములు	సంపూర్ణములు
షట్స్వరయుక్త రాగములు	షాడవములు
పంచస్వరయుక్త రాగములు	ఔడవములు
చతుస్స్వరయుక్తరాగములు	స్వరాంతములు
త్రిస్వరయుక్త రాగములు	సామికములు
ద్విస్వరయుక్త రాగములు	గాథికములు
ఏకస్వరయుక్త రాగములు	ఆర్చికములు

మతంగమునిమతానుసారముగ స్త్రీ పురుష రాగములను తెలుపు విధ మీక్రింద వ్రాయఁబడుచున్నది.

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	స్త్రీ నామములు
౧ [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
౨ [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
౩ [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
౪ [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
౫ [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

౧౩ ఙ. ఛోటజభాష ౧:—మాంగళి.

౧౩ చ. మాళవశ్రీజభాషలు ౧౩:— బంగాళి, మాంగళి, హర్ష, శ్రీ, మాళవవేసరి, [illegible], సౌరాష్ట్రి, [illegible], [illegible], ఆంధ్రవేసరి, ధన్యమాళవి, సైంధవి, ఆభీరిక.

౧౩ ఛ. గాంధారపంచమజభాష ౧:—గాంధారి.

౧౩ జ. భిన్నషడ్జభాషలు ౧౭:—గాంధారవల్లిక, కచ్ఛేళి, స్వరవల్లి, నిషాదిని, త్రవణ, మధ్యమ, [illegible], [illegible], [illegible], తుంబురు, షడ్జభాష, కాలింది, లలిత, శ్రీకంఠి, బంగాలి, గాంధారి, సైంధవి.

౧౩ ఝ. వేసరషాడవజభాషలు ౨:—నా[illegible], బాహ్యషాడవ.

౧౩ ఞ. మాళవపంచమజభాషలు ౩:—వేదవతి, భావని, విభావని.

౧౩ ట. తానజభాష ౧:—తానోద్భవ.

౧౩ ఠ. పంచమషాడవజభాషలు ౨:—[illegible], [illegible], [illegible].

మొత్తము ౧౩ జనకరాగములందు పుట్టిన భాషారాగములు [illegible].

౧౪ భాషాంగములు ౧౧:— గాంధారి, [illegible], [illegible], [illegible]ప్రతి, [illegible], నాదాంతరి, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible].

౧౫ విభాషలు ౨౦:—

౧౫ క. కకుభజవిభాషలు ౩:—[illegible], [illegible], [illegible].

౧౫ ఖ. టక్కజవిభాషలు ౪:—దేవారవర్ధని, ఆంధ్రి, గుర్జరి, భావని.

౧౫ గ. పంచమజవిభాషలు ౨:—[illegible], [illegible].

౧౫ ఘ. హిందోళజవిభాష ౧:—[illegible].

౧౫ ఙ. ఉత్కాశికజవిభాష ౧:—ద్రావిడి.

౧౫ చ. మాళవకైశికజవిభాషలు ౨:—[illegible], [illegible].

౧౫ ఛ. భిన్నషడ్జవిభాషలు ౪:—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible].

౧౫ జ. వేసరషాడవజవిభాషలు ౨:—[illegible], [illegible].

౧౫ ఝ. పంచమషాడవజవిభాష ౧:—[illegible].

౧౬. అంతరభాషలు ౪:—

౧౬ క. కకుభజభాషాంతరభాష ౧:—సాలవాహనిక.

౧౭. ఖ. పంచమసాడవజాంతరభాషలు ౩:—లలిత, కరణావళి, శకాద్యాని.

౧౮. క. ఉపాంగములు ౪:—ద్రావిడీ, ఘూర్జరి, వరాళి, మలహారి.

౧౮. ఖ. వరాట్యుపాంగములు ౬:—శాంతసివరాటి, ద్రావిడ, వరాళి, సైంధవవరాటి, ఉపస్థానవరాటి, హతస్వరవరాటి, ప్రతాపవరాటి.

౧౮. గ. తుండ్యుపాంగములు ౨:—ఛాయాతుండి, తురుష్కతుండి.

౧౮. ఘ. ఘూర్జర్యుపాంగములు ౪:— మహారాష్ట్రఘూర్జరి, సౌరాష్ట్రి, దక్షిణ, ద్రావిడి.

౧౮. ఙ. వేళావళ్యుపాంగములు ౪:—చుంబి, ఛాయ, శాంత, ప్రతాపము.

౧౯ క్రియాంగములు:—భావక్రియ, స్వభావక్రియ, శివక్రియ, మకరక్రియ, త్రినేత్రక్రియ, భువనక్రియ, హానక్రియ, ఉమాక్రియ, ఇంద్రక్రియ, నాగకృతి, ధాతృకృతి, విజయక్రియ, సామకృతి, గౌడకృతి, దేవకృతి.

నాదము మొదలుకొని క్రియాంగమువఱకుఁగల అష్టాదశపదార్థములయొక్క స్వరూపమును లక్షణమును మున్ను గ్రంథములందుఁ జెప్పినవిధముగ సద్గురుముఖముగ సాంప్రదాయపూర్వకముగ నభ్యసించి సాధించి జితశ్రముఁడై సందష్టము మొదలుకొని సానునాసికత్వపర్యంతమగు ౨౩ ఇరువదిమూఁడు గాయకదోషములను విడిచి మాధుర్యత్వము మొదలగు కంఠదోషములు లేనివాఁడై గాయకగుణములు గలవాఁడు సంగీతశాస్త్రపండితుఁ డనంబడును.

గాయకునిగుణములు ౨౦ :—వ్యాకరణజ్ఞానము, నిఘంటుపాండిత్యము, ఛందోవిద్యావివేకము, అలంకారికకౌశలము, రసభావపరిజ్ఞానము, దేశాచారచాతుర్యము, సర్వభాషాపరిజ్ఞానము, కళాశాస్త్రజ్ఞానము, తూర్యత్రయకౌశలము, నృత్యశాస్త్రశాలిత్వము, లయతాళకళాజ్ఞానము, అనేకకాకువివేకము, ప్రతిభాతిశేషశాలిత్వము, సుందరగాత్రత్వము, దేశీరాగజ్ఞానము, వాదసభాజిష్ణుత్వము, రాగద్వేషరాహిత్యము, సాహిత్యము, ఉచితజ్ఞత, ధాతువిచక్షణత్వము, నవచిత్రపరిజ్ఞానము, ప్రబంధప్రాగల్భ్యము, ఝటితిగీతినిర్మాతృత్వము, పరకవితారచనానైపుణ్యము, త్రిస్థానగమకప్రౌఢి, వివిధాలప్తిలాలనము, అవధానము, వీణావాదనకౌశలము.

అనఁబడు ఇట్టి సుగుణములుగలవాఁడగు గాయకోత్తముఁడు తాళవర్జితము, భీతము, కంపితము, శిరఃకంపనము, అనునాసికము, వ్యాకులము, విస్వరము, కాలవిహీనత, అవ్యక్తము, విస్పష్టము, ఆకులము, విస్తరము, కాకస్వరము, ఉత్కృష్టము మొదలగు దోషములు లేక ప్రభుసభలయందు సభాసదులహృదయము [illegible] పాడవలయును.

ఆలాపనసహితగానము ౬ విధములుగ నున్నది.

౧ ముందుగ ఘనము పాడవలయును.

౨ రెండవది రాగాలాపము.

౩ మూడవది మధ్యమకాలము.

౪ నాల్గవది పంద్రాయెత్తు.

౫ ఐదవది పల్లవి ౩-౪ విధములుగ పాడవలయును.

౬ ఆరవది పదకీర్తన, స్వరములు, స్వరజతులు, రాగమాలికలు.

ఈవిధముగ ౬ మార్గములు తెలిసియుండవలెనని కొన్ని శాస్త్ర పండితు లనంబహుమన్నారు. ఈతీరున గానము చేయునపుడు వీణామృదంగాది వాద్యములు, తక, ధిమి, కిట, [illegible] మొదలగు నానావిధ పాటాక్షరముల ప్రయోగమైన చిత్రగతియును, నానావిధ [illegible] స్వరవిలాసములుగల సుందరయువతిక వస్త్రాలంకారా[illegible] [illegible] విశేషజనకములయి యుండుటయే గాక గాయకునకు [illegible] సంభవించు విస్వరత్వాదిస్వల్పదోషములు [illegible] పరమాప్తునివలె గొప్పసహాయమును చేయును [illegible] ను. పైన చెప్పినమృదంగాదివాద్యములలో [illegible] విశేషముగా గాయస్వరమునకు సహాయము నొసఁగును. [illegible] ప్రయోగులుకాని స్వరప్రయోగులు గారు. [illegible] ఈ గానము సంగీత మనఁబడును. నాట్యము [illegible], [illegible], తాళము లు మూఁడును ఏకీభవించి భరతముని చెప్పంబడెను. [illegible] ము దేశ్యనాట్యముల యందు, సహాయముగ [illegible] చుట గలదు. కర్ణాటకనాట్యమునందు కాంస్యతాళప్రయోగము [illegible] గలదు.

గాంధర్వవేదము తాళాధ్యాయము.

తాళము = అనఁగా తలనక్రియ (అనఁగా నృత్తగీతములయొక్క అనుగ్రహతాది ప్రమాణసహితమయిన పద కవితాదళవృత్తకాలములను ఆవాపనిష్క్రామాదిక్రియలచేతఁ గొలచి సరిపెట్టి నిలుపుట. తాళశబ్దము నకు సాంప్రదాయిక ప్రక్రియవ్యుత్పత్తులు రెండు :—

౧. తా=అనఁగా తాండవము, ల=అనఁగ లాస్యము, తాండవ లాస్యములు గలసి తాళమని చెప్పఁబడుచున్నది.

౨. తా = అనఁగా తాండవాభిమాని దేవతయు తారకుఁడునైన శివుఁడు, ల = అనఁగా లాస్యాభిమాని దేవతయగు లకులాశక్తి, శివశక్తుల సామరస్యాత్మకరూపమే తాళ మనుట.

౩. తల మనఁగా సఱచేయి, తలములయొక్క క్రియ గనుక తాలము (అనఁగా ఎడమ అఱచేతియందుఁగాని లేక దానిచేత గ్రహింపఁబడిన కాంస్యతాలముయొక్కగాని ఘాతజమగు ధ్వనియని భావము) ఘాతజములగు ధ్వనులతో తన్మధ్యస్థములగు విరామకాలముతో నగు నృత్తగీతవాద్యముల కాలపరిచ్ఛేదనమునకు తాళమని నామధేయము. ఇట్టి తాళమునకు ప్రాణములు ౧౦ :—కాలము, మార్గము, క్రియ, అంగము, గ్రహము, జాతి, కళ, లయ, యతి, ప్రస్తారము.

వీనియుపభేదలక్షణ వినియోగములు తాళజ్ఞానమున కావశ్యకములు కావున నిదిగువ క్రమముగా వ్రాయఁబడుచున్నవి.

౧. కాలప్రాణములు ౧౨ :—క్షణము, లవము, కాష్ఠ, నిమేషము, చతుర్భాగము, అనుద్రుతము, ద్రుతము (బిందువు) గురువు, ప్లుతము, నిశ్శబ్దము (కాకపదము)

౨. మార్గప్రాణములు ౬ :—చిత్రము, చిత్రతరము, చిత్రతమము, వార్త్తికము, దక్షిణము, అతిచిత్రతమము.

౩ క. నిశ్శబ్దక్రియలు ౪ :—ఆవాపము, నిష్క్రామము, విక్షేపము, ప్రవేశము.

౩ ఖ. సశబ్దక్రియలు ౪ :—ధ్రువము, శమ్యము, తాళము, సన్నిపాతము.

౪. అంగప్రాణము ౬ :—విరామము, ద్రుతము, గురువు, లఘు

ప్లు, ప్లుతము, కాకపాదము.

౫. గ్రహప్రాణములు ౪ :—అతీతము, అనాగతము, సమము, విషమము,

౬. జాతిక్రియలు ౫ :—చతురశ్రము, త్ర్యశ్రము, మిశ్రము, ఖండము, సంకీర్ణము.

౭. ముఖ్యతాళప్రాణము ౫ :—

సద్యోజాతముఖమునఁబుట్టిన చంచత్పుటతాళము,

వామదేవముఖమునఁబుట్టిన చచ్చత్పుటతాళము,

అఘోరముఖమునఁ బుట్టిన షట్పితాపుత్రకతాళము

తత్పురుషముఖమునఁ బుట్టిన సంపద్వేష్టకతాళము

ఈశానముఖమునఁ బుట్టిన యుద్ఘట్టతాళము

ఈ ౫ యందును తొంబదియాఱుతాళములు పుట్టి నూటొక తాళము లాయెను.

౭ క. జన్యతాళములు ౧౦౮.—ఆదితాళము, ద్వితీయము, త్ర్యశ్ర, సింహలీలము, కందర్పము, సింహవిక్రమము, శ్రీరంగము, రతిలీలము, రంగతాళము, పరిక్రమము, ప్రత్యంగము, గజలీలము, త్రిభిన్నము, వీరవిక్రమము, హంసలీలము, వర్ణభిన్నము, రాజచూడామణి, రంగోద్యోతము, రాజతాళము, సింహవిక్రీడితము, వనమాలి, వర్ణతాళము, రంగప్రదీపకము, హంసనాదము, సింహనాదము, మల్లికామోదము, శరభలీలము, రంగాభరణము, తురంగలీల, సింహనందనము, జయశ్రీ, విజయానందము, ప్రతితాళము, ద్వితీయకము, మకరందము, కీర్తితాళము, విజయము, జయమంగళము, రాజవిద్యాధరము, మఠ్యము, జయతాళము, కుడుక్కము, నిస్సారుకము, క్రీడాతాళము, త్రిభంగి, కోకిలప్రియము, శ్రీకీర్తి, బిందుమాలి, సమతాళము, నందనము, ఉదీక్షణము, మట్టికా (మఠికా) ఢెంకికి, వర్ణమఠ్యము, అభినందనము, అంతఃక్రీడ, మల్లతాళము, దీపకము, అనంగలీలము, విషమము, నాంది, నందము, ముకుందము, ఏకతాళము, కంకాళము, సమకంకాళము, ఖండపటము, (డొంబులి) అభంగము, రాజవంగాళము, లఘుశేఖరము, ప్రతాపశేఖరము, గజఝంప, చతుర్ముఖము, ఝంప, ప్రతిమఠ్యము, తృతీ

యకము, వసంతము, లలితము, రతి, కరణము, యతి, షట్తాలము, వర్ధనము, వర్ణయతి, రాజనారాయణము, మదనము, పార్వతీలోచనము, గరుడము, శ్రీనందనము, లీలావిలోకితము, లలితప్రియము, లసితము, ప్రియము, జనకము, లక్ష్మీశము, రాగవర్ధనము, ఉత్సవము.

౮. లయప్రాణములు ౩:—ద్రుతము, మధ్యము, విలంబితము.

౯. యతిప్రాణములు ౬:—సమము, స్రోతోవహము, గోపుచ్ఛము, యవమధ్యము, వేదిమధ్యము, విషయము.

౧౦ ప్రస్తారప్రత్యయప్రాణము ౧౯:—ప్రస్తారము, సంఖ్య, నష్టము, ఉద్దిష్టము, పాతాళికము, ద్రుతమేరువు, లఘుమేరువు, గురుమేరువు, ప్లుతమేరువు, సంయోగమేరువు, ఖండప్రస్తారము, ద్రుతమేరునష్టము, ద్రుతమేరూద్దిష్టము. లఘుమేరునష్టము, లఘుమేరూద్దిష్టము, గురుమేరునష్టము, గురుమేరూద్దిష్టము, ప్లుతమేరునష్టము, ప్లుతమేరూద్దిష్టము.

సూళాదికము (సూళాదిసప్తతాళములు :—ధ్రువ, మఠ్యము, రూపకము, ఝంప, త్రిపుట, అట, ఏకతాళము.

వాద్యములు ౪ విధములు :—వీణాదులు తతములు, మద్దలాదులానద్ధములు, మురళ్యాదులు సుషిరములు, కాంస్యతాళాదులు ఘనములు.

తతవాద్యములు ౨౧ :—పరివాదిని, చతుర్దశి, ఏకాదశి, త్రయోదశి, మహతి, బృహతి, కళావతి, కచ్ఛపి, వితతము, పినాకిని, సౌర్ణము, గానణహస్తము, ఉదుంబరము, షట్కర్ణము, హస్తభము, సారంగి, ఆలాపి, రుద్రవీణ, వ్యాళీముఖము, బల.

ఆనద్ధవాద్యములు ౧౮ :—ఝల్లరి, మురజము, భేరి, పటహము, కరడ, ఘడుక్క, హుడుక్క, ఢక్క, డమరుకము, నిస్సాణము, ఢోల్లక, భాణము, తుంబురి, దుందుభి, మడ్డువు, డిండిమము, ఝర్ఝరము, పణవము.

సుషిరవాద్యములు ౧౦:— పాలిక, కాహలి, వాసము, ముకులి, మధుకరి, చారశము, శంఖము, శుక్తి, శృంగము, సుదుర్లపి.

ఘనవాద్యములు ౬ :—కాంస్యతాళము, తాళము, ఘంటిక, జయఘంట, క్షుద్రఘంట, కర్త్య.

పంచమహావాద్యములు ౫ :—భేరి, కాహళము, పటహము, శంఖము, జయఘంట.

ఈ చెప్పఁబడిన శాస్త్రప్రామాణికతను మూఁడుగుణదోషముల భేదములను వానిలక్షణములను వినియోగములను శాస్త్రభాష్యమునందు ను తద్వ్యాఖ్యానగ్రంథములందును విస్తారముగ వ్రాయఁబడియున్నవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత నిట వివరింపలేదు.

భగవచ్ఛాస్త్రఫలము.

భగవచ్ఛాస్త్రమునుం బట్టి సిద్ధాంతమును ప్రక్రియాచార్యుఁడు శివుఁడు. ఇతఁడు పరిపూర్ణకాలముగ నాదిరహితమైనట్టి రూపముగ పరిపూర్ణజ్ఞానసంహారాత్మకమగు లయకాలమున ను స్వైజన్యులగు బహిర్యాపకమగు ప్రతిన్యాసములను మాత్ర చేయు తానమూర్తి నిత్యమాలచేత తమ్ము సేవింపుమని చెప్పి మహాశాంతమునకు సాక్షిణి యగు మహాపురుష మహాకాంత నాదరూపుఁడు నను సాజ్ఞలతో నద్వయము అనేకములగు తనలోనుండి వారాంతరపరి శయమన్యకములగు సృష్టిపాలనసంహారము, తిరోధానానుగ్రహము మున్నగు కార్యములందు తత్త్వాధికారములను సాధనముల నలిపియున్నాఁడు. తత్సమయమునందు చిద బోధానిర్వాహకుఁడగు ఆప రశివుని సద్యోజాతాదిముఖపంచకమునుండి పంచ శైవాగమములు, పరిజ్ఞానము, అష్టావింశత్యాగమములు పుట్టెను. ఆవి పుట్టిన పుడే దశదిక్పాలాది పంచశాఖములును పుట్టెను. ఆదిగావించినవి నానాశాస్త్రవిధానములు కలిగెను.

తత్సమయమున నాదశివుఁడు యజుశ్శాఖాదులను పరిపయ పరిపాచమును, సామవేదమునందు గీతపరిపాలనమును, ఋక్శాఖాదుల న వాద్యపరిపంధమును, అథర్వవేదమునందు సంపరిగ్రహమును నొకటిగఁ జేసి తన్మయమున ఈశానపరిగ్రహమునందు శాస్త్రములు, మొదలుగ మున్నగువానికి యోగివిశేషనామములను పూర్వసిద్ధానాగమములను గా త్రిశోధలకు తత్త్వజ్ఞానఫలములు కలుగునట్లు అనుగ్రహించియున్నాఁ డు. ఇట్లు చెప్పుట వ్యాకరణమహాభాష్యమునందు పతంజలిమహాముని చెప్పిన "నాకమిష్టసుఖం యాంతి సుయుక్తైర్వడవారథైః" అను శ్లోకా ర్థము మూలమైయున్నది. మఱియు ఆయాంబికా భగవాన్ దాక్షాయణీ సమానదేవ తలు శివాదిరూపములచేత ధ్యానింపఁబడియుండు నని తెలుసు. నాదము స్వర

[illegible] దియుండగా [illegible] మనో [illegible] బుద్ధి [illegible] పంచభూతము లను [illegible] గంధ, రస, రూప, స్పర్శ, [illegible] పాదిపం చేంద్రియవిషయములు [illegible] [illegible] [illegible] క్రమిం చి [illegible] ఇంద్రియములను [illegible] అనుప్రవ్య చతుష్టయ [illegible] ప్రత్యక్షములను [illegible] సుఖముగ [illegible] [illegible] వినవలెను [illegible] వానిని నిశ్చయముగ [illegible] [illegible] చున్నారు. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] వానిని [illegible] [illegible] [illegible]

ఈ స్వరస్థానములు ఆద్యక్షరములతో "నామైకదేశే నామ గ్రహణమ్" అను వ్యాకరణ సూత్రప్రకారము సప్తస్వరములకు షడ్జమునకు "స" అనియు, ఋషభమునకు "రి" అనియు సంజ్ఞను స్వీకరించిరి,

౧. షడ్జమునకు "స" అనియు
౨. ఋషభమునకు "రి" అనియు
౩. గాంధారమునకు "గ" అనియు
౪. మధ్యమమునకు "మ" అనియు
౫. పంచమమునకు "ప" అనియు
౬. ధైవతమునకు "ధ" అనియు
౭. నిషాదమునకు "ని" అనియు

సంజ్ఞలు చేయబడియున్నవి.

ఈ షడ్జ ఋషభాది స్వరములు [illegible], అను [illegible] స్వరములని తెలిసికొనవలెను.

[illegible]

[illegible]

కమగు శృంగారాదిరసరూపమయిన యానందమును చెంది ధీరోదాత్తుఁడై తనయానందమును శిరఃకంపము మున్నగు అంగవిక్షేపములచేత వెలిపుచ్చక సమాహితచిత్తుఁడై యుండుట ఉత్తమునకు లక్షణము.

ఈవిధి దినాభాగమునందు సకలవైదికలౌకికధర్మములను ఆచరించుకొనుచు రాత్రిప్రథమయామమునందు ఇదివఱకు కర్మలు చేసిచేసి యలసటపడియున్న మనఃఖేదమునకు ఉపశాంతినిచ్చుటకై ఉపయోగింపవలయును గాని ఎల్లప్పుడు నుపయోగించుచుండఁదగదు. నియమమును విడచి ఎల్లప్పుడు నటించు నెడల నటవిటగాయకు లనంబడి శిష్టగర్హితులయి వేదవిరుద్ధమార్గగాములయి మాదకద్రవ్యసంబంధాదికముచేత స్త్రీవ్యసనము మున్నగు దుర్వ్యసనములకు వశులయి బుద్ధిచెడి నశించుదురు. కావున గీతశ్రవణనాట్యదర్శనసమయములం దున్నిద్రజాగ్రన్మనుఁడై పరిశీలించుచున్నను తక్కిన వేళలందు త్రివర్గపరిపాలనమును చేయుచుండవలయును. ఈనాదలయావధానరూపమయిన యోగము మోక్షప్రాపక మని విజ్ఞానేశ్వరీయమితాక్షరప్రాయశ్చిత్తకాండమునఁ జెప్పఁబడినది :—

శ్లో॥ యథావిధానేన పఠన్ సామగాన మవిచ్యుతమ్ ।
సావధాన స్తదభ్యాసా త్పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥
,, అపరాంతిక ముల్లోప్యం మద్రకం ప్రకరీం తథా ।
ఔవేణకం సరోబిందు ముత్తరం గీతకానిచ ॥
,, ఋగ్గాథా పాణికా దక్షవిహితా బ్రహ్మగీతికా ।
గేయ మేత త్తదభ్యాసకరణా న్మోక్షసంజ్ఞితమ్ ॥
,, వీణావాదనతత్వజ్ఞ శ్శ్రుతిజాతివిశారదః ।
తాలజ్ఞ శ్చాప్రయాసేన మోక్షమార్గం నియచ్ఛతి ॥
,, గీతజ్ఞో యది యోగేన నాప్నోతి పరమం పదమ్ ।
రుద్రస్యానుచరో భూత్వా తేనైవ సహ మోదతే॥ ౫॥

సామగానమునందు రంజిల్లి నిపుణుడు లౌకికగానమును తాళలయాన్వితముగాఁ జేయుచు తాళలయభంగభయముచేతఁ జిత్తమేకాగ్రమై నాదబ్రహ్మోపాసనాజన్యమును రసస్వరూపానందమయమునునగు బ్రహ్మమును పొంది ముక్తిని చెందుననియు ఒకవేళ చిత్తవిక్షేపాదివిఘ్నముల

వలన ముక్తి చే[illegible] భక్తి[illegible]యు[illegible] భగవ[illegible]
చార్యులగు శివ[illegible] [illegible] [illegible] ను సరియును
గలదు.

గాంధర్వవేదాంతర్గతమగు నాట్యశాస్త్రమును మహేశ్వరునివలన
బ్రహ్మ గ్రహించెను. బ్రహ్మ [illegible] భరత
మహామునికి [illegible]ను. భరత[illegible] [illegible]హార్యసా
[illegible]ములను [illegible]ను [illegible] [illegible]ను [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]ను చేసెను.
శివుని [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]) [illegible]
[illegible]ను. [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]ను. [illegible] బ్రహ్మ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]లరు
[illegible]ను. [illegible] శ్రీ[illegible].

[illegible] [illegible] [illegible]కేయ
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]ను. [illegible] [illegible] [illegible]యుక్త.
[illegible] [illegible]ను. [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]ను. [illegible]శాస్త్ర[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] :—

శ్లో. [illegible] [illegible] బ్రహ్మ [illegible] ।
[illegible] ॥
" హనుమాన్ [illegible] ।
[illegible] ।
[illegible]

శాస్త్రప్రవర్తకులు :— శివుడు, [illegible], బ్రహ్మ, [illegible], [illegible]
[illegible]యుఁడు, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]ముఁడు,
హనుమంతుఁడు, వినాయకుఁడు, కుమారుఁడు, బృహస్పతి, [illegible]ముఁడు,

రావణాసురుఁడు, బాణాసురుఁడు, ఉషాకన్య, ఉత్తర, వసిష్ఠుఁడు, భరద్వాజుఁడు, చ్యవనుఁడు, శాండిల్యుఁడు, శుక్రుఁడు, గౌతముఁడు, శార్ఙ్గదేవుఁడు, సోమేశ్వరుఁడు, అభినవగుప్తుఁడు మున్నగువారలు.

భరతశాస్త్రగ్రంథములు :— శార్ఙ్గదేవప్రోక్త సంగీతరత్నాకరము, నా?ీయరత్నాకరము, స్వరరాగసుధారసము, సోమనాథీయము, స్వరమేళకళానిధి, సంకలితరత్నాకరము, రాగమంజూష, శ్రుతిరంజని, భరతార్ణవము, సుధాసంగ్రహము, నృత్యసంగ్రహము, అభినయదర్పణము, సోమాహాళీయము, నృత్తవిద్యావినోదము, భరతసూత్రములు, శిలాలిసూత్రములు, కృశాశ్వసూత్రములు, అశ్వమేధప్రకరణము, రంగలక్ష్మీవిలాసము, సంగీతచూడామణి, సంగీతసారసంగ్రహము మున్నగునవి.

ఇవ్విధముగ గాంధర్వవిద్య యుత్తమమయి యుండఁగా నటులను గాయకులను శూద్రప్రాయులనుగ శిష్టులగువారలు పరిగ్రహింపక యుండుటకు కారణం బేమనఁగా, అది సామవేదమున కుపవేదము కావున ముఖ్యవేదాధ్యాతలకువలె ఉపవేదము నధ్యయనమొనర్చినవారలకు సమానమగు గౌరవము లేకపోయెను. గాయకోత్తములగు నారదాదులకుఁ గలిగినవిధముగ వ్యాకరణాదితరశాస్త్రపరిజ్ఞానముకలిగి సత్యశౌచాది సద్గుణకలాప మున్నయెడల నటరాజరాజునకువలె పూజ్యత్వము నొసఁగుటకు సందియము లేదు. సుగుణము లంతకంతకు తగ్గునెడల నికృష్టగాయకుఁ డనియు, అధమగాయకుఁ డనియు శాస్త్రములందే గలవు. సుగానాంగములున్నవానిని శిష్టులు గర్హించుటలో తప్పేమి గలదు?

శ్లో. నిశాబయాత శ్చ్యుతిం మునినాం కోపేన తేభ్యః ప్రతిపన్నశాపాః।
మాత్రాబభీంపృచ్ఛితస్య పుత్రా స్సద్యోగతా నర్తకతాం ప్రపన్నాః॥

సుధాసంగ్రహమను పేరుగల భరతశాస్త్రము.

భరతముని సంతతిక చేసిన నటులు అష్టావక్రాదిమునుల వేషములు వేసి కొని ఋష్యాశ్రమాదివ్యవహారములలో వేదాధ్యయనాదిక్రియల ననుకరించుచు నాట్యము నవహేళనము చేయుచుండఁగా ఆమునులు కోపించి శపించఁగా నటులు శూద్రప్రాయులైరి. అని గలదు. ఇయ్యది వారియొక్క దోషమునకాని విద్యాదోషము కాదు.

ఈకిలియుగమునందును జయదేవుండును, పురందరవిఠలుండును, నారాయణతీర్థులును మొదలగుకీర్తనలు సంగీతము హరిభక్తిరసయోగముగ దీనిని గ్రహించియున్నారు.

గాంధర్వవేదము సంపూర్ణము.

[illegible]విద్యానిరూపణము.

మహావిద్యలు ౧౮ :—

వేదములు	౪
ఉపవేదములు	౪
అంగవిద్యలు	౪
బహిరంగవిద్యలు	౬
	౧౮

ఈ ౧౮ మహావిద్యలవలన ౪౬ ఉపవిద్యలు గలిగినవి. అన్నియు గలిసి ౬౪ విద్యలు అగును. వీనియందు గల గ్రంథములు గలిగియుండు టచేత సంక్షేపముగ వ్రాయుచున్నాము.

౧. శిక్ష :— సూ. ౨ పు. ఉపవిద్యలు :— ౧. పుస్తకవాచనము. ౨. [illegible]

౨. వ్యాకరణము. సూ. పు. [illegible] :— ఉపవిద్యలు :— ౩. దేశభాషాపరిజ్ఞానము. ([illegible])

౩. నిరుక్తము. సూ. పు. ౧౮ :— ఉపవిద్యలు :— ౪ [illegible]. ([illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], మొదలగు [illegible])

౪. జ్యోతిషము. సూ. పు. [illegible] :— ఉపవిద్యలు :— ౫. గణితశాస్త్రము. ([illegible], బీజము, [illegible], [illegible] అను యీ [illegible] ములు గలవు. [illegible], నీలకంఠి, మొదలగునవి) ౬. సాముద్రికశాస్త్రము [illegible], [illegible], [illegible] యములు [illegible] [illegible]. ఈశా

స్త్రనిధానము, జాతకాదిత్యము, ముహూర్తమార్తాండము, మున్నగు గ్రంథములనేకముఁ గలవు,

౭. శకునశాస్త్రము = ముందనుభవింపఁబోవు శుభాశుభలక్షణములను పక్షిమృగాదుల సంకేతలవలనను, శుభాశుభవస్తువు లెదుర్పడుటవలనను ఎఱింగించునది.

౮. స్వరశాస్త్రము = కుడి ఎడమ ముక్కురంధ్రములనుండి వెడలు వాయువు సూర్యచంద్రస్వరములను పేరుపొంది సకల శుభాశుభఫలములను, రోగారోగ్యసంయోగములను జీవితకాలమునందు తెలియఁ జేయును. ఈశాస్త్రము ప్రత్యక్షప్రమాణముగా వెలయుచున్నది.

౯. ప్రశ్నశాస్త్రము=పోయినవస్తువులను గూర్చియు, ముందుఁ గలుగఁబోవు లాభనష్టములఁ గుఱించియు కాలఫలములఁ గూర్చియు సమగ్రముగాఁ జెప్పఁదగినది. అవాంతరములు :— ముష్టిప్రశ్నము, నష్ట ప్రశ్నము మున్నగునవి.

5. శిల్పము, చూ. పుట ౧౧౪

6. ధనుస్సు. చూ. పుట ౧౨

౧౦. (ఉపవిద్య) కవిత్వరచనము = ఆశు, గర్భ, బంధ, చిత్ర, కవిత్వము మున్నగునవి.

7. ఋగ్వేదము. చూ. పుట, ౧౪

8. ఆయుర్వేదము (ఋగ్వేదోపవేదము) చూ. పుట ౬౨

౧౧. (ఉపవిద్య) ధాతురసవాదము = కొండగనులందు పుట్టిన అభ్రకము, తాళకము, శిలాజిత్తు, హరితాళకము, మణిశిల, మైలతుత్తము, మొదలగువానియొక్కయు, పాదరసము, గంధకము మున్నగు రసములయొక్కయు గుణములఁ దెలుపునది.

౧౨. అంజనవిద్య = ఒకవిధమగు కాటుకను చేతియందుఁ బూసి దానిని చూచుటచే పోయినధనమును, చోరులను, నిక్షేపములను తెలిసి కొనుట, అవాంతరములు, దోరాంజనము, ధనాంజనము మొదలగునవి.

౧౩. వశ్యౌషధప్రయోగము = స్త్రీపురుషు లొకరినొకరు వశులగుటకు తగు ఔషధప్రయోగముల నెఱింగించునది.

౧౪. శాకశాస్త్రము = చూ. పుట, ౩౭

శ్లో. ఆర్ద్రాన్వకా రుచిర పర్యుషితస్య దధ్నః
ఖండాసితోపడనపలాని శశిప్రభస్య ।
సర్పిఃపలం మధుపలం మరిచం ద్విక్షం
శుంఠ్యాఃపలార్ధ మపిచార్ధపలం త్రిజాతాత్ ॥ ౧
శ్లక్ష్ణే పటే లలనయా మృదుపాణిఘృష్టా
కర్పూరధూళిసురభీకృతకుంభసంస్థా ।
దివ్యావృకోదరకృతా సరసారసాలా
చాస్వాదితా భగవతా మధుసూదనేన ॥ ౨॥

తా :—౧ శేరు పెరుగు, పలము, నెయ్యి. పలము తేనె, ౨ తులము మిరియాలు, ౨ తులము [illegible], [illegible] సమభాగములను చేసి పెరుగు భాగము [illegible] పలములు [illegible], [illegible], శే.౧ కలిపి పుచ్చుకొనుట.

౧౫. సోమపానపాత్రము = వృక్షలతాదుల అకాలమునందు పుష్పించేయుండినను, ఫలించేయుండినను [illegible].

శ్లో. మేషాదిషు [illegible] ।
[illegible] ౧
,, [illegible] ।
[illegible] ।
,, [illegible] ।
[illegible]
,, [illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ॥

౧. దాడిమాదివృక్షములు :— [illegible], [illegible] కలిగియుండు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] కాయును. [illegible], [illegible] [illegible],

వసయు, పాలును కల్పి మూలమందు తడిపినయెడల పెద్దఫలములు కాయఁగలవు.

౨. వెలగచెట్టునకు :—తేనె, నెయ్యి, బెల్లము, పాలు, ఇవి కలిపి చెట్టు మొదట త్రవ్వి వ్రేళ్ళకు నీళ్లు పోయునట్లు చిమ్మినెడల స్వాదుయుక్తములును స్థిరములును గుణఫలములు కలుగును.

వెలగకును, మామిడిచెట్టునకును అరటిచూరు నీళ్ళు వ్రేళ్ళకు చల్లవలయును. ఖర్జూరము, నారికేళము, కదళి, వేణువులకు చూరు నీళ్లు పోయునెడల చక్కఁగా ఫలించును.

౩. నారికేళము :—మినుములు, పెసలు, దేవదారువిత్తులు చల్లని నీళ్ళలో నానవేసి రుబ్బి మద్యములో కలిపి లవణముతోఁగూడ కల్పి చెట్టువ్రేళ్ళకు మొదటను రాత్రివేళలందు లేపనము చేయునెడల ఫలహీనమయినను అరుచిగల కాయలుగలదైనను మంచికాయలు కాయుటయేగాక మధురములును పెద్దవియునగు కాయల ననేకములు గాయును.

౪. పనసచెట్టునకు :—మొదటినుండి కొమ్మలవఱకు తామరాకులు చుట్టి చెట్టుయొక్క మొదటియందు సన్నసిముళ్ళకంప వేసినయెడల పెద్దపెద్ద పండ్లుకాయును.

౫. మాతులుంగపుచెట్టునకు :—పురుగులు చేపలుగల నీళ్లు పోయుచు నువ్వుపొట్టువేయ విస్తారముగ గొప్పపండ్లుకాయును.

౬. బీజపూరవృక్షమునకు :—పక్కమాంసపుతునకలు వృక్షమూలమునందు లేపనముచేయ చక్కఁగఫలించును; ౨. బెల్లము, మాంసము, ఉదకము, వృక్షమూలమునందు చల్లునెడల చక్కఁగ ఫలించును. ౩. అలికపుడి, కల్లు, నీటితోఁ కలిపిన మాంసమును చల్లునెడల బాగుగ ఫలించును.

౭. నారింజచెట్టునకు :—వాయువిడంగములు, ఆవాలు, నువ్వులు, నీళ్ళు, పాలతోఁనూరి ఘనదేహమాంసముతో మూలమునందు వృక్షమునకు లేపనముచేయ మిక్కుటముగ ఫలములు ఫలించును. ౨. ఏజాతిసంబంధమగు మాంసమునైనను ఆవుపాలు, బెల్లము, నీటితోఁగలిపి

దానితో నారింజచెట్టుయొక్క మూలమును తడిపిన స్వాదువులగు ఫల
ములధికముగ ఫలించును.

౮. అరటిచెట్టునకు :—ఏనుగుదంతమును పొడిచేసి దానితో కమురుకాల్చి పెట్టి మూలమునకు దళములు వేయునది. ఫలములు నిరంతర ముగ ఫలములు కాయును. మఱియు, అరటిచెట్టు మూలమునందు ఏనుగుదంతమునుంచిన యెడల మంచిఫలములు ఫలించును. ని. ఏనుగు దంతముతో సమముగనుండు [illegible] చక్కగ ఫలించును.

౯. ద్రాక్షకు :—[illegible] యొక్క [illegible], [illegible] లను, బురద, పిడిని మొదటియందు వేయగా రుచిగలవియు [illegible] గలవియు నగు పండ్లు చక్కగ ఫలించును.

౧౦. [illegible] మాంసమును పక్వముగచేసి [illegible] యొక్క పిడిని చెట్టుయొక్క మొదట వేసినను చక్కగ ఫలించును.

౧౧. మామిడిచెట్టునకు :—[illegible] జేలు, [illegible], [illegible], [illegible], సీసం బసియు, ఈ ౫ యొక్క [illegible] మాంసమును పక్వమాంసమును మూలము నందు తడిపివేసినయెడల పుల్లదనము వదలి మధురములగు ఫలములు ఫలించును.

౧౨. లేతమామిడి :—[illegible] యుదకముచేత మొదటియందు [illegible] ఫలించును.

౧౩. [illegible] మాంసమును [illegible] పాలు, నెయ్యి, [illegible] ఫలించును.

[illegible] పూర్వదినమునందు [illegible] మామిడి [illegible] ము చెప్పిరావలయును. [illegible] ము చేసి [illegible] బహుపుగల [illegible] నుండి [illegible] చవలయును. [illegible] యుండగా [illegible] ఫలించును.

మంత్రము :—ఓం [illegible] వనస్పతయే నమః

కార్తీకబహుళ అమావాస్యయందు చెట్టునకు పాషాణమును కట్టి మార్గశిర బహుళ అమావాస్యయందు విప్పివేయునది. ఈవిధముగఁ జేయఁగా మాసమునకు ఒకకొమ్మయందు చక్కఁగ ఫలించుచుండును. గొడ్డలిచేత కాటుపెట్టగనే ప్రథమమందు పూచును. ఆచెట్టుయొక్క పంగిలకు నువ్వుపిండి, తేనె, నెయ్యి, వీనిని కలిపి, కాట్లుపెట్టినస్థలముల యందు పూయవలయును. ఇట్లు చేయునెడల తియ్యని ఫలములు అతిశయముగ కాయును.

౧౨. సంపెంగచెట్టునకు :—నువ్వులు, కోష్టుపు, పిప్పళ్లు, గురివిందగింజలు నల్లావాలు, అడవికంద, వీనిని చూర్ణముచేసి పాలలోఁ గలిపి పోసినయెడల విస్తారములయిన పువ్వులు పూయును.

౧౩, ౧౪, ౧౫. పున్నాగ, గిరిమల్లిక, వకుళవృక్షములకు :—నక్క మాంసము, మత్స్యమాంసము చెట్టుయొక్క మొదటియందుంచి పాలు, ఉదకము, నెత్తురు, వీనిని మామిడికొమ్మతో ఆవృక్షములను తడుపవలయును. దీనివలన చక్కఁగ పుష్పించును.

౧౬. ౧౭. ౧౮. ప్రియంగువు, పున్నాగము, కడిమి :—దాసనముతోఁ గూడిన యభ్రికము, రేఁగుబద్దలు, కల్లు, మాంసము, వీనిని వృక్షములయొక్క మొదటియందు చుట్టుతడుపవలయును, ఇట్లు చేసినయెడల పుష్పము లమితముగ పూయును.

౧౯. రేగుచెట్టునకు:—యష్టిమధుకమును ఊరవేసిన నీళ్ళు పోయఁగా ఫలించును. ౨. నువ్వులు. యష్టిమధుకము. సమముగ చూర్ణముచేసి తేనెతో మిశ్రముచేసి వసంతముచేత మూలమును తడిపినయెడల శీఘ్రముగ ఫలించును.

౨౦. తాటిమానునకు:—ఆషాఢ మాసమునందు చెట్టుయొక్క మొదలిని త్రవ్వినయెడల ఫలములు సుస్వాదములును, మధుయుక్తములు నగు ఫలములు ఫలించును. తెలికపిండి, మత్స్యమాంసమును వేయఁగా సర్వఋతువులందు ఫలించును.

౨౧. చింతచెట్టునకు:—మొదట త్రవ్వి గోధుమలు మినుములు, నువ్వులు, మాంసము, లేపనము చేయుచు మొదటియందు వేయునది. లేతచెట్టునకు నిత్యము నువ్వులు, మినుములు, గోధుమలు వీనియొక్క పిండి

యును, రక్తము, మృగ్గంధమాంసము, పసుపును కల్పితధూపము వేయునది. చక్కఁగ ఫలించును.

పుష్పదోహదము:— ౨౧, ౨౩, జాజి, మల్లె:— మూలములందు తాఁబేటిమాంసమును వేయఁగా మిక్కిలి పరిమళముగల పూలు విశేషముగ పూయును.

౨౪, ౨౫, ౨౬. కరవీరము, గోరింట, మాధవీలత:— సాయంకాలమునందు కల్లుతోఁ తడుపునెడల ఎల్లప్పుడు సువాసనగల పుష్పములు పూయును.

౨౭, ౨౮, ౨౯, ౩౦, చిక్కుడు, పొట్ల, బీర, కాకర:— [illegible] మూలములందు ఆవునెయ్యితోఁ [illegible] పాలలో [illegible] కలుపవలయును. చక్కఁగ కాయును. కాకర [illegible] ముక్క [illegible] నేరుడు చీల్చి లోపల [illegible] సిరు పోసినయెడల నిత్యముగా యుండును. త్రిగల పొట్ల, కాకర, దోస, మున్నగువాని పాదులలో మూలములందు శిలఘూణము (నాసికాపులము) నాలుక [illegible] యుంచవలయును. మేకపాలతోఁ తడుపవలయును. మంచికాయలు కాయును.

౩౧. కూష్మాండమునకు:— [illegible] గుమ్మడిపిప్పి, వంగవిత్తు, కూరవేయవలయును. [illegible] నెయ్యియు తేనెయుపోసి కలుపునది. పిదప ఆ ముక్కలను [illegible] మునందు నాటునప్పుడు [illegible] గుమ్మడి [illegible] కాయును. వంగలు గుమ్మడికాయల పోలును.

ఏ జాతి [illegible] నైనను [illegible], [illegible] పాలుతోను [illegible], [illegible] ఇందులో కలిపి నాన [illegible] గా [illegible].

9. యజ్ఞోపవీతము. [illegible]

ఉపవిష్ట ౧౬ [illegible] సూత్రము [illegible]. [illegible]

10. [illegible] యజ్ఞో [illegible] [illegible]

ఉపవిష్టలు. [illegible] :— [illegible] లు [illegible]. [illegible], [illegible], [illegible] ము, గోమేధకము [illegible], పుష్యరాగము, [illegible], ప్రవా

త్రము, నీలము, ఈనవరత్నములకు గల జన్మస్థానములు, గ్రహములు, దోషము లెంకగించుచు తత్తద్రత్నధారణమునఁ గలుగు ఫలాఫలములఁ దెలుపునది.

౧౮. ద్యూతము:—ఇది ప్రాణిద్యూతము, అప్రాణిద్యూతము, అని ద్వివిధము.

౧౮. క. ప్రాణిద్యూతము:—పొట్టేళ్ళు, కోళ్ళు, డేగలు, పికిలిపిట్టలు, పావురములు, కౌజులు, గుఱ్ఱములు మున్నగు తిర్యగ్జంతువుల పందెముగానుంచి పోరాడించుట.

౧౮ ఖ. అప్రాణిద్యూతము:—పాచికలు, చతురంగము, గంజీఫా, ఇస్పేటు, పచ్చీసుమున్నగు వానితో పందెముంచి యాడుట.

ఇందుకోళ్ళు మున్నగువానిని పందెములుగా నుంచి పోరాడు పందెములను తిన్నవానికి సూత్రాదుల నెఱింగించు శాస్త్రగ్రంథము లనేకము గలవు.

౧౯ కృషి:—భూమినిదున్ని పైరుపెట్టుటకు సస్యానందము, నెట్టుమాన సిద్ధాంతము, మున్నగుగ్రంథములుగలవు. వానియందు వర్షలక్షణాదులు తెలుపఁబడి యున్నవి.

౨౦. వాణిజ్యము:—వ్యవహారమును చేయునపుడు ధాన్యాదులను కొనుకాలము, విక్రయకాలము, లాభవిధి, విక్రయభేదవస్తువుల విమర్శయును తెలుపుశాస్త్రము.

౨౧. గోశాస్త్రము:—సహదేవకృతగ్రంథ మీశాస్త్రమునందు సుప్రసిద్ధము, ఇందు గోవుల వర్ణములు, సుళ్ళు, శుభాశుభలక్షణములు వానివలన గలుగుఫలములు, పశువ్యాధులు, తదౌషధములు తెలుపునది.

౨౨. భూపరీక్ష:—ఏభూమియందే పైరు పండునదియు, తియ్యనినీరు గలదియు, ప్రజలకు సుఖమెట్టి భూమియందు గలుగునదియు నేనరేగడ, ఇసుక, చౌడు, పాటిభూమి, ఎఱ్ఱభూమి, గులకరాతిభూముల లక్షణముల నెఱిగించువిద్య.

౨౩. సూచివానకర్మ:—సూదులచేతఁ గుట్టుపనులయొక్క భేదములను తెలుపునది.

11. ఆథర్వవేదము. చూ ౧౭ పుట.

ఉపనిషత్తులు ౧౦౮. ఆగమములు ౨౮ : —కామికాగమము, చింత్యము, కారణము, అజితము, దీప్తము, సూక్ష్మము, సహస్రము, అంశుమత్తు, సుప్రభేదము, విజయము, నిశ్వాసము, స్వాయంభువము, అనలము, వీరము, రౌరవము, మకుటము, చంద్రజ్ఞానము, బింబము, తంత్రము, ప్రోద్గీతము, లలితము, సిద్ధము, సంతానము, సర్వోక్తము, పారమేశ్వరము, కిరణము, వాతూలము.

ఈ యాగమములయందు దేవత మంత్ర యంత్ర తంత్ర ప్రయోగములు తెలుపఁబడియున్నవి.

౧౫. ఐంద్రజాలికము:—లేనివియున్నట్లు, ఉన్నవి లేనట్లు చూచు వారికనులకు భ్రమను కల్పించును.

అవాంతరములు :—మహేంద్రజాలము, గజకర్ణము, గోకర్ణము, గారడి, కనుకట్టు, హస్తలాఘవము మున్నగునవి.

౧౬. ప్రయోగాగమము:—ఆకర్షణము, స్తంభనము, మారణము, మోహనము, వశీకరణము, ఉచ్చాటనము, అను షట్కర్మములను మంత్రప్రయోగములఁ దెలుపును. మంత్రశక్తిచే జలము, అగ్ని, వాయువు, వాక్కు, దృష్టి, శస్త్రము, భుజము, ప్రాణము మున్నగునవి స్తంభింపఁజేయు విధమును గలదు.

12. ధనుర్వేదము (యజుర్వేదోపవేదము) మూల పుట. ౫౫

ఉపనిషత్తు ౧౭. ధనుశ్శాస్త్రము మూల పుట. ౬౩

౧౮. గదాశాస్త్రము మూల పుట. ౬౫

౧౯. మల్లయుద్ధశాస్త్రము మూల పుట. ౬౫

౨౦. ఖడ్గశాస్త్రము మూల పుట. ౬౬

౨౧. ఆగ్నేయాస్త్రము మూల పుట. ౬౭

౨౨. నారాయణాస్త్రము (సంక్షేపము):—ధనుర్వేదము వలననే సకల యుద్ధములు, వ్యూహములు, ఆయుధములు, సైన్య విభాగములు, రథము, గజము, అశ్వము, పదాతులు, బలము, రాజనీతి, దుర్గములు మొదలగు సకల శస్త్రాస్త్రముల నిర్మాణము, ప్రయోగము, ప్రత్యస్త్రము, రక్షణోపాయము, ప్రయోగము మున్నగునవి తెలియ వలయును.

అవాంతరము :—వాహనారోహణము.

13. సామవేదము చూ ౧౫ పుట.

14. గాంధర్వవేదము(సామవేదోపవేదము):—చూ పుట.౯౨

ఉపవిద్యలు 33. నృత్తగీతవాద్యములు :—చూ పుట.

అవాంతరములు:—భావాధ్యాయము, రాగాధ్యాయము, తాళాధ్యాయము చూ పుట.

౩౪. నాయకపరీక్ష:—చూ పుట. ౪౯

15. మీమాంస:—చూ ౧౬ పుట.

ఉపవిద్యలు :—

౩౫. యోగశాస్త్రము :—౧ సచ్చిదానందములు మూఁడును మంత్రయోగసాధనములు.

౨. యమ, నియమాసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణా, సమాధు లెనిమిది హఠయోగసాధనములు.

౩. సాంఖ్య, తారక, అమనస్కములు మూఁడును రాజయోగసాధనములు.

౪. నాద, బిందు, కళలు మూఁడును లయయోగసాధనములు.

౩. సాంఖ్యము:—పృథివి, అప్పు. తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశములను మహాభూతపంచకమును, గంధ, రస, రూపస్పర్శ, శబ్దములను మహాభూతగుణపంచకము; త్వక్చక్షు శ్శ్రోత్ర, జిహ్వా, ఘ్రాణములను జ్ఞానేంద్రియపంచకము, వాక్, పాణి, పాద, పాయు, ఉపస్థలను కర్మేంద్రియపంచకము. మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము, ప్రకృతియుఁ గలిసి చతుర్వింశతితత్త్వము లయ్యెను. జీవుఁడు ౨౫వవాఁడయ్యెను. ఇట్టి ౨౫తత్త్వములుగూడి పరమాత్మ, షడ్వింశకుఁ డయ్యెను. ఇట్టిపరమాత్మయందు నిష్ఠకలిగియుండుట సాంఖ్యమని చెప్పఁబడును.

౩౬. వేదాంతము :—శరీరసంబంధములగు పంచభూతములను, వానిగుణనామములను,దశేంద్రియములను,దశప్రాణములను మనోబుద్ధిచిత్తాహంకారములను, మూలప్రకృతిని, జీవుని, స్థూలసూక్ష్మ కారణములును, శరీరత్రయమును, పంచకోశములను, అవస్థలుమున్నగువాని లక్షణముల నెఱింగించుచు బ్రహ్మజ్ఞానమును బోధించునది.

౩౮:— అలంకారశాస్త్రము. చూ పుట. ౧౦౩

౩౯ :— అణిమాదిసిద్ధులు (ఐశ్వర్యముం గలుగుభేదములు) అణిమ= సూక్ష్మముగం జేయునది. మహిమ= గొప్పగం జేయునది. గరిమ= గురుపుగ నొనర్చునది. లఘిమ= తేలికనగం జేయునది. ప్రాప్తి= ఇష్టసిద్ధినిచేయునది. ప్రాకామ్యము= నిర్విఘ్నముగ మనోరథములను పొందుట, ఈశత్వము= సర్వాధికారయుతుండగుట. వశిత్వము= లోంబడిన ఇంద్రియములు గలవాండగుట. ఇట్టి యష్టైశ్వర్యసిద్ధులను బడసినవారలలో దత్తాత్రేయకార్తవీర్యులు ముఖ్యులు.

౪౦. అదృశ్యము (ఇతరులు చూచుచుండంగా నచటనే యుండి వారలకుం గనంబడకుండుట)

౪౧. పరకాయప్రవేశము = ఒకశరీరమునుండి వేరొకనిర్జీవశరీరమున జీవునిప్రవేశింపం జేయుట.

౪౨. ఆకాశగమనము:— ఆకాశమునం దిరుగుట.

16. న్యాయశాస్త్రము:— చూ పుట.

ఉపవిద్యలు:— ౪౩ తర్కశాస్త్రము. వైయ్యాది న్యాయశాస్త్రమునం దొకవిధము. ౪౪. నీటిమీంది నిలిచి నడచుట జ్ఞానమును తెలుపునది.

17. పురాణములు:— చూ పుట. ౧౮

ఉపవిద్య ౪౫. ఇతిహాసము:— పూర్వకాలమున జరిగినవృత్తాంతము, భారతాదులు.

18. ధర్మశాస్త్రము:— చూ పుట. ౧౯

ఉపవిద్య. ౪౬. సాముద్రికము. చూ పుట. ౭౦

మహావిద్యలు ౧౮. యుపవిద్యలు ౪౬ నుం గూడ చతుష్షష్టివిద్యలు ప్రబలెను.

చతుష్షష్టివిద్యల వివరము సమాప్తము.

శివప్రోక్తములగు చతుష్షష్టితంత్రములు.

మహామాయాశంబరము, యోగినీజాలశంబరము, తత్త్వశంబర

ము, సిద్ధిభైరవతంత్రము, కంకాళభైరవము, కాలాగ్నిభైరవము, అగ్ని భైరవము, శక్తిభైరవము, యోగినీభైరవము, మహాభైరవము, ప్రధానభైరవము, బ్రాహ్మీతంత్రము, మాహేశ్వరీతంత్రము, కౌమారీతంత్రము, వైష్ణవీతంత్రము, వారాహీతంత్రము, ఇంద్రాణీతంత్రము, చాముండాతంత్రము, శివదూతీతంత్రము, యమళాష్టకతంత్రము, చంద్రజ్ఞానతంత్రము, మాలినీవిద్య, మహాసంమోహనము, వామజుష్టతంత్రము, వాతూలము, వాతూలోత్తరము, కామికము, హృద్భేదతంత్రము, తంత్రభేదము, గుహ్యతంత్రము, కలావాదము, వాత్స్యాయనాదికము, కళాసారము, కుండికామతము, మతోత్తమము, వీణాఖ్యము, త్రోతలము, త్రోతలోత్తరము, పంచామృతము, రూపభేదము, భూతోడ్డామరము, కులసారము, కులోడ్డీశము, కులచూడామణి, స్వజ్ఞానోత్తమము, మహాకాళీమతము, అరుణేశము, మోలినేశము, వికుంఠేశ్వరము, పూర్వము, పశ్చిమము, దక్షిణము, ఉత్తరము, నిరుత్తరము, విమలము విమలోద్ధము, దేవీమతము, శుభాగమపంచకము, వసిష్ఠసంహిత, సనకసంహిత, శుకసంహిత, సనందనసంహిత, సనత్కుమారసంహిత.

ఇట్టి ౬౪ విద్యలలో ఋగ్వేదాదిప్రధానవిద్యలు ౧౮ కీని, కొన్ని యుపవిద్యలకును వైదికములగు వర్ణాశ్రమాచార ధర్మములకును ప్రచారముగల ప్రదేశము కర్మభూమి యనంబడును. ఇయ్యదియ పుణ్యభూమి యనంబడు ఆర్యావర్తాదిప్రదేశములు గలభారతవర్షము. ఇయ్యది జంబూద్వీపమునకు దక్షిణభాగమున నున్నది. ఈభరతవర్షమునకు ఉత్తరమునందు పూర్వపశ్చిమ సముద్రముల పర్యంతము వ్యాపించియున్న హిమవత్పర్వతము ఎల్లయైయున్నది. తక్కిన 3 దిక్కులకు పూర్వ, దక్షిణ, పశ్చిమసముద్రములు ఎల్లలయియున్నవి.

ఈభారతవర్షమునందు కేరళము, మలయాళము, చేడి, చోళ, పాండ్యములలోపలిభాగములు గాఁగల ద్రవిడదేశము; వేఁగిమొదలగు దేశములుగల ఆంధ్రదేశము, విదర్భము, కర్ణాటము, కొంకణము, మహారాష్ట్రము, అవంతి, కుంతలము, గౌడము, అంగ, వంగ, కళింగ, సుహ్మ, పుండ్రదేశములు, ఓఢ్రము, ఉత్కళము, కీకటము, మాళవము, విదేహము, బ్రహ్మావర్తము, ఆర్యావర్తము, సురాష్ట్రము, కాంభోజము

శూరసేనము, కచ్ఛము, ఘూర్జరము, సింధువు, పాంచాలము, కాశ్మీరము, అశ్మంతము, నేపాళము మున్నగు దేశములుగలవు.

హిమవత్పర్వత దక్షిణభాగమునందు తక్కిన ఇతరవర్షములందు ఉత్తర సముద్రతీర పర్యంతము శకదేశము మున్నగు తక్కిన దేశములు గలవు. ఆదేశములయందున్న మనుష్యులకు పశుపక్షిమృగాదులవలె స్త్రీపుంజాతివిభాగము మాత్రమే కాని జన్మసిద్ధములగు బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్య శూద్రాది జాతివిభాగములు లేవు.

కాని శకదేశపురాజగు శుద్ధోదనునకు మాయాదేవియందు జనించి బుద్ధాగమప్రవర్తకుండగు శాక్యసింహుండను అతని మతము నవలంబించిన యవనసింహాది వైనబ్రాహ్మణులును, నాటిమతమునవలంబించిన వైశ్యనందనము, అహింసావ్రతము, తత్త్వశిలారోహణము, మున్నగు బౌద్ధధర్మములవలన మ్లేచ్ఛాదులకంటె పెక్కుమతసంఘులు అతిశయులే. వీరలు కాలక్రమమునను ఆర్యావర్త భూమియగు భరతవర్షమును వచ్చి విక్రమార్కునియొక్క రాజధాని యగు ఉజ్జయినియందు ప్రవేశించి దానిని జయించుటకు ప్రయత్నించగా విక్రమార్కుండు వారల చీకాకుపఱచెను. ఆకాలమునందు గౌతమకృత న్యాయసూత్రములకు భాష్యకారులగు ఉదయనాచార్యులవారు కాశియందు వారిపండితులను శాస్త్రవాదమున నోడించిరి. అమరసింహుండను మాత్రము విక్రమార్కుని సభయందున్న నవరత్నములనందగు పండితులలో నొకండై యుండెను. అతండొనర్చిన నామలింగానుశాసనము వ్యాకరణముయొక్క విషయము మాత్రము గ్రహించి యున్నట్లు గనుటచే దానిని మాత్రము గ్రహించిరి. తక్కిన బౌద్ధగ్రంథములకు ప్రచారము కలుగలేదు. మనయార్యావర్తమునందున్న విద్యలు, వానివ్యాపనము సంగ్రహముగ నిందు జెప్పబడెను.

ఉత్సాహశీలురును, ఉదారులునగు సత్పురుషుల ప్రయత్నముచేత మనవిద్యలు, గ్రంథములు లోకమున ప్రముఖముగ వెలయుంగాత.

సంపూర్ణము.